

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

ОБРАЗ

Випуск 7
Електронна версія
на www.journ.univ.kiev.ua

2006

Свідомство про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Серія КВ № 4297 від 13 червня 2000 року.

Видання є фаховим із філологічних наук.

Усі права застережені. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Голова редколегії

Володимир Різун, д. філол. н.

Головний редактор

Наталя Сидоренко, д. філол. н.

Редакційна колегія:

Ніна Остапенко, к. філол. н. (заст. гол. редактора),

Михайло Веркалець, д. філол. н.,

Анастасія Мамалига, д. філол. н.,

Іван Мегела, д. філол. н.,

Анатолій Погрібний, д. філол. н.,

Олександр Пономарів, д. філол. н.,

Микола Тимошик, д. філол. н.,

Володимир Шкляр, д. філол. н.

Над номером працювали:

Відповідальні секретарі Анастасія Волобуєва, Ніна Вернигора

Редактор Ганна Дзюбенко

Коректор Наталя Сапунова

Комп'ютерне верстання Юлія Некрасова

Технічний редактор Вікторія Шевченко

Художній редактор Олена Поліщук

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка 23 січня 2006 р.

© Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2006

ЗМІСТ

Світло християнства

Старченко Т. "Слава Богу за все!" (християнська мотивація у прозі Ганни Барвінок)5

Комариця М. Християнський світогляд і література (за матеріалами галицької преси міжвоєнного двадцятиліття)9

Теорія образу

Казакова Т. Образ у публіцистиці: дійсність і текст (на прикладі першої катілінарії Цицерона)19

Світ розмаїтий літератури

Мегела І. На шляху до нового типу епічної поеми ("Звільнений Єрусалим" Торквато Тассо)23

Боярська Л. Ідейно-художня трансформація "вічних" сюжетів та образів у "химерному" романі31

Публіцистичні обрії

Зелінська Н. Українознавчі аспекти наукової публіцистики періоду її становлення (XIX – початок XX ст.)38

Масімова Л. Загальнолюдська тематика Умберто Еко-

публіциста47

Василик Л. Аспекти національно-духовного утвердження в публіцистиці "Буковинського журналу" (1991–2005)55

Моїсєєва Т. Культурно-громадські здобутки українців Австралії (за матеріалами вітчизняної преси)59

Історія журналістики

Волобуєва А. Відтворення української минувшини на сторінках часопису "Археологическая летопись Южной России" (1903–1906)64

Кобинець А. Фейлетон на шпальтах щоденника "Громадська думка" / "Рада"69

Хітрова Т. Українська преса в національно-культурному русі Запоріжжя першої чверті XX ст.77

Гандзюк В. Вінницький журнал "Реалист" як віддзеркалення учнівського життя провінції82

СВІТЛО ХРИСТІЯНИСТВА

Тамара Старченко

УДК 821.161.2:82-95

"СЛАВА БОГУ ЗА ВСЕ!"

(християнська мотивація у прозі Ганни Барвінок)

Розглядається християнська концепція людини в українській літературі, зокрема аналізується творчість Ганни Барвінок.

The article deals on the christian concept of the person in ukrainian literature, in particular analyses Ganna Barvinok's creations.

Намагання наблизити євангельське вчення до практики земного життя – завдання найблагодініше, але, поза сумнівом, найважче. Численні зображальні й виражальні засоби мистецтва, зокрема художньої літератури, наділені чималими можливостями. Усе залежить від того, як вправно ними володіє майстер слова, чим насамперед сповнена його душа, про що вона може сповістити читачеві, куди покликати.

Ідея гуманізму міцно увійшла в українську літературу ХІХ ст., але однієї цієї ідеї недостатньо для розуміння глибинних явищ української культури й літератури. Про одну з найцікавіших і наймудріших українських письменниць, Ганну Барвінок, можна сказати, що вона була не лише гуманісткою: насамперед вона християнка, про що красномовно свідчить її літературна спадщина й справжнє подвижництво, виявлене нею щодо справи життя її уславленого чоловіка, Пантелеймона Куліша, – перекладу на українську, видання й справжнє плекання Біблії. Саме в цьому прекрасному поєднанні зусиль і виявилось творче й духовне покликання Ганни Барвінок.

Звертаючись, зокрема, до прозового багатства Ганни Барвінок, вважаємо переконливим і те, що "творчі здобутки її не були належним чином поціновані за радянської доби та й тепер мало хто знає про неї" [1, 5]. Мав рацію й Омелян Огоновський, наголошуючи на відмінностях творчого підходу Марка Вовчка і Ганни Барвінок: "Коли ж Олександра побачила, що Марія Марковичка малює тільки гірку долю кріпаків та зневажливе панство, і все на один лад, то... піднялась вона малювати простацтво й панів з ширшого погляду" [2, 9]. Цей "ширший" погляд, безперечно, передбачав і введення Ганною Барвінок до своїх творів православ-

© Старченко Т., 2006

них тем та ідей. Це пояснюється і ширим внутрішнім нахилом письменниці, і тим, що українська література у повній мірі сприйняла й засвоїла християнську концепцію людини в тому вигляді, в якому вона склалася у православ'ї: це ідеї спасіння, страждання, спокути, преображення. Аналіз християнських мотивів справжньої, високопрофесійної прози на часі ще й тому, що на початку ХХІ ст. "принципово важливим стає збереження духовного простору книжної культури. Уміння затриматись, прочитати й перечитати як ніколи необхідно сучасній людині, яка перебуває у полоні технократичної свідомості" [3, 3].

Художня література, що спирається на православне світосприйняття, встановлює правильний погляд на внутрішній світ людини, визначає найважливіший критерій оцінки її внутрішнього буття – смирення. Смирення завжди сприймалося нашим народом як щось вище за будь-який зовнішній галас, принади й блиск. Істинний християнин зі смиренням сприймає все, що судилося йому в житті Божим даром і Божим Промислом. Так, із сердечною повагою мовиться про героїню в оповіданні "Восени літо": *"Як згадаю, яке воно чепурне, та яке ж звичайне, як привітало нас, та ще молодее, а гіркою випило у короткий вік доволі!.. Ось, мабуть, чи не три годи вдовує, всяке обіжсає, корить, а воно й не змагнеться. І не попустило ж себе як-небудь: нігде слова про його негожого не чути. Тільки кажуть: роботяца і богобоязлива... Мовчки собі побивалося, мовчки у Бога далі просило. Що то мусило лиха перетерпіти самотою!"* [4, 23–24]. І Марія Горбоносиха ("Праправнучка Баби Борця") проголошує єдине, у чому не має сумніву: *"Я все тільки на Господа милосердного вповаю"* [4, 198].

Чимало в оповіданнях Ганни Барвінок персонажів, що належать, власне, до рідкісного розряду людей, які живуть у гармонії із собою й зі світом, задоволені своїм становищем, задоволені всім існуючим, за все дякують Богові. Герой оповідання "Восени літо" – з такої когорти: *"Прожив я таки, хвалити Господа, гарно"; "старша дочка в мене, хвалити Бога, дівка моторна"; "тепер же вона в мене, слава Богу, господина"; "у мене, спасибі Богу, два наймити і наймичка"; "так год-у-год і живемо, хвалити Господа!"* [4, 19–24]. Недаремно у Святому Письмі сказано: *"Бог противиться гордим, а смиренным дає благодать"* [4, 6]. Благодать породжує милість, милосердя, а милосердя ж – то насправді дар Божий. Біблія вчить: триматися людині треба за Бога... Але як конкретно, як безпосередньо в житті керуватися цією порадою? На це запитання герої Ганни Барвінок дають цілком однозначну відповідь: триматися треба за милосердя.

Образ Божий, відтворений у людині, наділяє людину безмежним благородст-

Світло християнства

вом. Так, герой оповідання "Восени літо", зазнавши щастя любові до конкретної людини, сповнюється чистим, абсолютно безкорисливим почуттям любові до ближніх, причому любов ця — не щось абстрактне, розчулене, солодке. Ні, це почуття спонукає до дії і викликає світлу радість від можливості й когось зробити хоч трохи щасливим. *"Чого ж се воно мені так?.. Увесь той сум мов члптами одвело мені... А сам такий чогось добрий добрий зробився! — Отам, — кажу, — небажко, в тебе хлівець зовсім світиться, а в мене два вози лози зосталося од весни; приїдеш, так забереш. Да йще думаю: живе коло мене убога вдова, розгорпила собі мазанку з весни. Треба їй послати мірочок дві житця на новосілля та цямринку в колодязь їй упустити. Йще ж, думаю, треба й старця Божого, Архипа, запомагти. Стріха в його добре попрогнивала і мохам пообростала: треба заладнати"* [4, 21–22]. Цілком очевидно, що милосердя, виявлене один раз, залишає сподівання такого роду й надалі, увесь час повертає людину до її кращої, істинної іпостасі. Людина завдяки виявленому милосердю немов піднімається сама над собою, долає все випадкове й несуттєве у своєму житті й набуває своєї, власне, онтологічної подоби, яка відображає у відповідності до християнства образ Божий.

Йще одна прикметна ознака талановитої прози Ганни Барвінок: у її творах можна відчутти благодатну тишу особливої духовної зосередженості, причому посеред моря людської жорстокості, байдужості, тупості. Ідеться, зокрема, про молитву, що є важливим станом людини у духовному просторі оповідань української письменниці. Молитва — це притаманна людині потреба звернення до Бога, молитва — це своєрідне дихання душі й одночасно велика її праця, намагання пізнати себе, у цілому — вияв духовної активності людини. Ганні Барвінок удалося художньо зафіксувати внутрішні відчуття по-спражньому щасливої людини, котра мовби увесь час перебуває у напружуд гарному, молитовному стані подяки Господу за надану ним можливість жити, бачити, сприймати цей дивний, прекрасний світ.

Можна лише по-доброму позаздрити Грицькові ("Домонтар"): *Був він собі чоловік такої вдачі, що у всьому кахився. Клепанне кіс йому пісню здавалося, а важка трава, лягаючи покосами, шептала йому якусь предивну казку, мов дитині. Сполахнуть косарі перепеларю — і те його тішить, забавляє; почервоніє коса від половниць — він і тим веселиться, дякуючи в серці Богові святому за його благодать. Кругом косарів розливаються трав'яні пахощі, наче Господнє кадило. Все воно в тихій душі Грицьковій озивається щастям. Є такі душі на Вкраїні! Не вся вона сумом огорнена, не все їй попововано ворожим духом нелюдським!"* [4, 71]. Та письменниця далека від ідеалізації життя: тому ж

Грицькові доводиться долати чималі труднощі (на щастя, він знає, де шукати вихід): *"Я, слава Богу, не дитина: маю розум на все, що мені треба. Яка буде моя молитва в церкві, як через мою душу перейде досада?.. Лучче я тут, без гніву, тихо памалюсь, то се Богові присмніш буде"* [4, 79].

Вічною, неопалимою свічкою горить перед Господом щира молитва: вимолила чоловіка Палажка, зберегла його честь і повагу (*"За твої молитви, – упевнений Грицько, – Господь послав нам щастя"* [4, 85]). А за молитву чим можна відплатити: тільки молитвою. Тому Грицько *"... дякував у серці своїй Палажці, що вона в його така розумна та щира жінка, дякував і Богові за неї мовчки, і галосно нікому не сказав, щоб люди не знали його великого скарбу. Аж сльоза потекла в його з очей"* [4, 86].

Промисел Божий завжди спрямований на те, щоб створити найкращі умови для людини в справі її спасіння, але це передбачає обов'язкове напруження людської волі, твердість у бажанні знайти спасіння. Тут уже потрібен подвиг справжньої віри. Людська ж натура слабка, зіпсована (не дивно, що справедливість – так, як її розуміє людина, – часто породжує зло, страждання, смерть: недаремно святий Василь Великий стверджував, що якби Господь був справедливим за людськими мірками, то ніхто б ніколи спасіння не побачив). Та, хвала Богові, що живе у народі моральний кодекс, який передається від покоління до покоління (*"Траправнучка Баби Борця"*): *"Рід наш був богобоязливий. Мати моя, було велить, щоб щодня Боже слово промовляла: "Отче наш", "Вірую", "Памилуй мя, Боже" читала. Не посила мене до церкви часто, хоч і сама часто не ходила. А віри своєї доглядала. Каже: "Прочитай молитву Господню щиро хоч і дома, да вірненько роби, то Бог тобі і поможє. Так роби, дитино моя, щоб на твоїх руках і кров показалась. Бог любить трудящого. На чужє не поривай очей, чужим добром не напасеишся. А будуть зпашки – убогошому подаси. Оце Богові усе приятство. Єсть такі, що хрестами усе пообтисус: і ночви, і двері, і корито, що свиней годую, і помийницю, а слова Божого не промовить і заповідь його забуде, тільки чортів спамішає". Се пань-матусине слово. Я такого змалку наслухавишсь, усе сповняла..."* [4, 202].

Виразна християнська мотивація прози Ганни Барвінок є прикладом справді пророчого служіння української літератури, що прагне збагатити читача духовними знаннями й досвідом. Збагачення ж таким досвідом є, власне, головною метою нашого спілкування з великою літературою.

І. Шендеровський В. Переднє слово // Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження. – К., 2001.

Світло християнства

2. Яцюк В. Слово до читача // Там само.
3. Четина Е. Евангельские образы, сюжеты, мотивы в художественной культуре. Проблемы интерпретаций. – М., 1998.
4. Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження. – К., 2001.

Мар'яна Комариця

УДК 070 (477.8)+159.39:26

ХРИСТИЯНСЬКИЙ СВИТОГЛЯД І ЛІТЕРАТУРА (за матеріалами галицької преси міжвоєнного двадцятиліття)

Досліджується взаємозв'язок між європейськими тенденціями міжвоєнного двадцятиліття та національними українськими церковними традиціями, з'ясовується специфіка понять "католицька преса", "католицька література" і "католицька критика".

The subject of the study is the relation between the European tendencies during the period between the wars and Ukrainian national ecclesiastical tradition. We elucidate the specific meaning of the terms such as "Catholic press", "Catholic literature" and "Catholic critics".

Кожна епоха виокремлювала й ставила на чільне місце певну суспільну ідею, проводячи таким чином її історичну апробацію. "Найважча річ у проводі – знайти в народних змаганнях правий шлях і спрямувати туди увесь народ. І здається навіть, що це останнє важче, ніж перше..." [1, 205], – ці слова патріарха Йосифа Сліпого, сказані в соті роковини смерті М. Шашкевича, підтверджують різновимірність поняття проводу, таємнищо єднання зсміної горизонталі народних змагань із духовною вертикаллю Божого промислу. Сплав національної та християнської ідеї визначив подальший розвиток культурного життя в Галичині. Не випадково на сторінках "Зорі Галицької" зазначено, що виключне вживання української мови в будь-якому середовищі під час Великого посту є однією із християнських чеснот, тобто національна стійкість трактувалася як вияв твердості релігійної. Подібна ситуація була і в міжвоєнний період: митрополичий ординаріат, намагаючись усталити роботу церкви в нових геополітичних умовах, коли Галичина увійшла до складу Польщі, в "Уставі Богослужень на рік 1924" наголошував, що священник не може порушити канонічний послух задля виконання "неправих забаганок" світської влади і тому повинен "усі метрики, як також і відписи з них вести виключно на українській мові шкільною правописією" [2, 217], незважаючи на часті випадки адміністративних і судових переслідувань.

© Комариця М., 2006

Епоха міжвоєнного періоду, що тривала понад два десятиліття, позначена суспільними катаклізмами – пошуком відповідей на запитання, що виникали у свідомості націй під час панування світової суспільно-економічної кризи. На українських теренах криза мала особливий характер, оскільки безпосередньо торкалася проблем існування нації. Особливо виразно ідеологічне розмежування виявилось в літературному середовищі. Є.-Ю. Пеленський зазначав: "Дехто ділить сучасних галицьких поетів на націоналістів, католиків і комуністів... Інші такий поділ відкидають, як позалітературний. Не бороню його. Але мушу підкреслити питому вагу світогляду поета, як одного з важливих факторів творчості" [3, 6–7].

Натомість М. Гнатишак у статті "Література і суспільне життя", опублікованій в журналі "Дзвони", виділяє формалістичну, суспільницьку (крайній вияв – більшовицьку), ліберальну та католицьку критику в контексті ставлення літератури до суспільного життя та естетичного начала, до світоглядного й етичного. Справді, назви часописів "Дзвони", "Вісник", "Назустріч", "Новий час", "Вікна" асоціювались із певними ідеологічними засадами, характером творів і колом постійних співробітників. Та в сучасних дослідженнях знаходимо спробу абсолютизації, певного отождивлення видання із літературним угрупованням, що охоплювало ширше коло однодумців, аніж редакція часопису [4, 23]. Свій варіант поділу пропонує і М. Рудницький у книзі "Між ідеєю і формою": "Наші критики... поділилися на кілька партійних груп, з яких кожна шукає в творах перш за все слідів свого світогляду, зведеного до кількох фанатичних ідей. І в наслідку маємо: критику комуністичну, націоналістичну, католицьку..." [5, 23–24]. Так, національна критика опирається на вікові традиції та докази про оригінальність української літератури; комуністична вказує на спільні культурно-економічні інтереси народів, а католицька – на правду віри, основи християнської церкви [5, 37].

З огляду на наростання політичної кризи у світі й загрози Другої світової війни, католицька церква прагнула зміцнити релігійні переконання вірних через пресу, молодіжні товариства, різноманітні громадсько-культурні акції. Папа Пій XI, підписавши дипломатичну угоду з Муссоліні про відновлення самостійності держави Ватикан, у 1929 р. проголосив Католицьку Акцію – участь світських в апостольстві католицької церкви для відновлення християнського життя в родині й державі, розвитку суспільного руху, незалежного від політичних партій. У Галичині вже у 1930 р. "під прапор Католицької Акції" перейшли часопис "Нива" (1904–1939), газети "Нова зоря" (1926–1939) і "Правда" (1927–1939), водночас з'явилися нові видання – журнал "Дзвони", газета "Мета". Варто згадати і про появу таких

Світло християнства

видань, як "Христос наша сила", "Лицарство Пресвятої Богородиці", "Пресвятая Богородице, спаси нас". У Римі відбулася міжнародна виставка католицької преси (1936), на якій були представлені й українські видання.

Поява католицького угруповання пов'язана як із європейськими суспільними рухами, так із історичними традиціями Української церкви. Діяльність церковних Братств – своєрідна форма світського апостольства, свідчення більшого, порівняно з латинською, релігійного демократизму нашої церкви, відсутності різкого розмежування духовництва й вірних, що зумовлено домінуванням церкви не як організації, а як містичного тіла Христа. Наше національне життя постало та будувалося на жертвності героїв, так і церква завдячувала своїм розквітом мучеництву перших християн. Релігія, як і література, була виявом еманції духу нації та формою її "віртуального" існування у тривалий період бездержавності.

Відчуття психологічного зламу, чергової втрати надії на власну Українську державу внаслідок поразки у визвольних змаганнях, трансформувалося у потужний релігійний рух, спрямований на духовне зміцнення нації. Група молодих літераторів, що гуртувалися довкола Марійського товариства молоді, створили літературне об'єднання "Логос", за матеріального сприяння якого виник студентський вісник "Поступ" (1921–1930). Назва журналу відповідала своєрідній дискусії з тими поступовцями, які оголошували релігію перешкодою на шляху інтелектуального розвитку людини та національно-культурного розвитку суспільства. На той час "католицька думка в українському громадянстві вже стала настільки зрілою і сміливою, що почала виходити "із захристії" та опановувати окремі ділянки науки, мистецтва, суспільного життя" [6, 54]. Гасло "Великого бажайте" збуджувало прагнення до самовдосконалення у політиці, культурі, освіті й моралі. Редакція заохочувала боротися за захист своїх прав, алже труднощі загартовують, а "гнів за потоптану правду робить навіть з мирних душ героїв" (1923. – Ч. I. – С. 23), з'ясовувала взаємозв'язок між патріотизмом і політикою.

Про актуальність історичного спадку для тогочасного політичного моменту свідчили публікації про традиції українських гетьманів, проблеми вождя і маси, психологію характеру політичного діяча. У циклі статей проведено паралель між постатями Б. Хмельницького й І. Мазепи, Ганнібала й Наполеона. Трохи інший порівняльний аспект у дослідженні Іларіона Свенціцького "Драгоманов і Галичане": автор, з'ясовуючи особливості світогляду М. Драгоманова, зосереджує увагу на його впливі на розвиток громадської активності в Галичині. І. Свенціцький не поділяє негативізму, характерного для тогочасного католицького й націо-

налістичного середовища щодо оцінки діяльності М. Драгоманова, нібито діяльність інспірованої ним радикальної партії у Галичині розмивала духовність народу філософією позитивізму, а національну ідею – інтернаціональними гаслами. Підкреслено натомість прагнення М. Драгоманова пов'язати українське національне життя зі світовою культурою, зруйнувати певні стереотипи мислення: "Драгоманов... розбирав до основ і питання про національний патріотизм та вказував на самозрозумілу необхідність праці для того, кого люблять, ...тим і дав ясне окреслення "собачого обов'язку" кожного члена нації до суспільної праці, але не джерела до самопохвальби і гордині за сповнений обов'язок" [7, 253].

На сторінках часопису дискутувалися богословські проблеми, зокрема актуалізовано традиційну дискусію про взаємозв'язок релігії і науки, Бога і природи. Процес пізнання як шлях душі до Бога у кожного свій, але у великих людей він відрізняється тим, що здобутий досвід належить не тільки їм, а всьому людству. Питання "Іван Франко і релігія", подібно до зв'язків "Тарас Шевченко і релігія", раз у раз дискутувалося у галицьких часописах. Саме тому О. Мох у статті з нагоди п'ятих роковин смерті І. Франка запрошує до розгляду об'єктивного погляду на творчість поета. Великий учень М. Драгоманова став, за визначенням автора, своєрідним ферментом, що спонукав до боротьби та праці: його боротьба з християнством внесла рухливість, запалила "смолоскип борні" у християн, тому й релігійною обнотою суспільства ми завдячуємо І. Франкові.

Свої думки з цього приводу висловив також О. Назарук у статтях "Матеріалістичний світогляд Івана Франка", "Культь Франка а молодь" у "Поступі" та "Світогляд Франка: Чи може наш нарід прийняти його культ?" у "Новій зорі". Беззастережний культ поета шкідливий, як вважав О. Назарук, особливо для виховання молоді; українці можуть взяти з праці І. Франка лише те, що "не пересякло" атеїстичним світоглядом. Довкола питання культу Каменяря розгорнулася у 30-ті роки велика дискусія, що виявила концептуальне розмежування не тільки в середовищі тогочасної галицької інтелігенції, а й усередині католицького угруповання. Якщо "Нова зоря" прагнула зберегти "чистоту ідеї" та доводила неможливість компромісу, то "Мета" й "Дзвони" наполягали на еволюційності світогляду І. Франка від соціалістичного до національного, зокрема у ставленні поета до релігії.

Важливу теоретичну проблему порушує Я. Гординський у статті "В чім лежить вартість католицької літератури?", наголошуючи на потребі взаємозв'язку католицької літератури та світської. Причину ж незацікавленості читачів убачає, з одного боку, у недооцінці строгого християнського духу та спробі компромісу

Світло християнства

між аскетизмом і практичним життям, з іншого – у суб'єктивності, "власному католицизмі" окремих письменників, що нерідко веде до конфронтації [8, 69]. "Католицьку акцію" української літератури в Галичині можна окреслити як спробу органічно поєднати національні традиції із загальноєвропейськими і сформулювати методологічні принципи на основі синтезу літературознавчих, богословських, філософських і психологічних студій. Актуалізований ще П. Юркевичем зв'язок між свідомістю та підсвідомістю людини був згодом трансформований у теорії підсвідомого Фрейда. Та коли "психоаналітики" трактують підсвідоме як джерело порушень психіки, то П. Юркевич, як і Г. Сковорода, вважав підсвідоме осередком добра й світла. Він поклав в основу душевного життя не розум і волю, а емоції (серце) [9, 55], бо дерево пізнається із плоду, а людина – за вчинками, породженими бажанням серця. Саме тут джерела актуалізованої католицькими літераторами проблеми етичного аспекту мистецтва слова.

У тогочасній галицькій періодиці знайдемо чимало спроб термінологічного окреслення поняття "католицька література". Так, коли одні літератори вважали католицькими виключно релігійні твори, то інші наголошували на потребі одухотворення всієї літератури. Чимало шкоди завдало спрощене розуміння "католицької літератури" як проповідницької, а не художньої, що нерідко було основним аргументом ідеологічних опонентів. Натомість М. Гнагишак, О. Мох, Г. Костельник, Г. Лужницький вважали, що йдеться передусім про літературу високохудожню, до якої висунуто вимоги не тільки естетичного задоволення, а й високої моральної і духовної вартості. Таким чином, принцип єдності естетичного та світоглядного критеріїв ставив поза межі літературного процесу твори, позбавлені "іскри Божої". І якщо літературознавчі погляди Т. Коструби й О. Моха тяжіли до означення літературних процесів філософськими, моральними чи богословськими поняттями, то М. Гнагишак прагнув гармонійно поєднати світоглядний і етичний чинник із естетичним, сформулювавши цілісну концепцію ідейно-етичного естетизму, що оперувала власне літературознавчими категоріями та ґрунтувалася на психолінгвістичній (термін І. Фізера) теорії О. Потебні.

Перманентна полеміка між "Вістником", "Дзвонами" і "Назустріч" нерідко продовжувала ситуацію, коли автор того чи іншого "табору" ставав заручником ворожнечі й уже не міг претендувати на об'єктивну оцінку свого твору. Так, часто викликало здивування, а інколи й обурення письменницьких і читачьких кіл цілковите знецінення М. Рудницьким творів Олега Ольжича, Наталени Королевої, Катрі Гриневичевої та інших митців, чиє слово витримало суворе випробування

часу. Він твердив, наприклад, що повісті Н. Королевої нагадують учнівські переклади з Цицерона й Тацита, а Ю. Липа тепло літературного твору не повинен міряти "власною молодечею гарячкою". Водночас вбачання М. Гнатишаком у поезії Н. Лівницької-Холодної, Є. Маланюка, прози І. Вільде елементів надмірної еротики, а в деяких оповіданнях із "Нотатника" Ю. Липи – культу анархічного руйніництва теж видаються детермінованими не світоглядною доктриною.

Кульмінацією окресленої полеміки стала прилюдна дискусія на тему: "Чи мусить письменник мати світогляд?" між М. Гнатишаком і М. Рудницьким у Товаристві українських письменників і журналістів імені І. Франка (14 квітня 1935 р.). Полеміка була перенесена на сторінки львівських часописів, зокрема "Діла" і "Дзвонів". Естетичні вартості літератури, на думку літераторів християнської орієнтації, повинні бути основним мірилом досконалості літературного твору, а його ідеї не суперечити християнській етиці та моралі, будувати, а не руйнувати людську душу. В аспекті взаємозв'язку літератури та суспільства наголошено на одній з характерних ознак католицької літератури – "радості християнства", породженій любов'ю. Натомість новітнє демократичне суспільство через культ права особистості ризикує втратити сутність християнського покликання допомагати ближньому.

Дуалізм проблеми свободи відбився на вирішенні ще однієї суспільної проблеми – емансипації. Так, ще 1905 року в журналі львівських семінаристів "Католицький всхід" опубліковано ґрунтовну розвідку О. Волянського "Християнський і антихристиянський світогляд, а природна нерівність і залежність жіночого пола". Автор підкреслює, що саме християнство стало основою рівності, справжньої емансипації жінок: згідно з християнською догматикою жінка й чоловік є рівні перед ідеєю спасіння, мають одну надприродну мету, а апостол Павло говорив у листі до римлян, що Бог у спасінні людства не керується питанням статі (1905. – Ч. 2. – С. 128). Подібну думку висловив вже в "Поступі" богослов і педагог Й. Скрутень у статті "Жіноче питання" (1921. – Ч. 1. – С. 15).

На питання генези феміністичного руху обидва вчені дивляться по-різному. О. Волянський вважав, що спалах емансипації породила теорія, аморальність модерного світогляду, який дійшов до "вершка егоїзму": жінка, роздумуючи над своїм становищем, зрозуміла, що "здеморалізований мужчина перестав бути для неї авторитетом, а залежність від морально упавшого мужчины стала для неї прикритим ярмом" [10, 246], тож, пов'язавши таким чином ідейну та моральну площини, вбачав шлях до вирішення проблеми в ушляхетненні мужчины, в емансипації ж – загрозу поширення морального зіпсуття. Натомість Й. Скрутень вважав

Світло християнства

визначальним у жіночому питанні не ідеологічний чинник, а усвідомлення існуючої суперечності між вимогами розумної суспільної організації та справжнім становищем жінки [11, 35]. Малоімовірно, на думку вченого, щоб це поширене явище було лише наслідком штучної агітації і не мало глибших причин – власне особистість жінки як людини з її духовними й інтелектуальними запитам; натомість економічні, освітні й ідеологічні причини є другорядними.

У часописі "Нива" постійно обговорювалося питання незахищеності священних вдів і сиріт. І коли в середині ХІХ ст., зокрема на шпальтах "Вестника для русинів австрійської держави", йшлося виключно про допомогу спеціальних фондів, внески до якого сплачували священники, "страхуючи" таким чином свої родини, то в ХХ ст. постали глибші проблеми. У "Ниві" подано допис жінки сільського пароха Марії Коритко, яка говорить про невміння відстояти свої права, на відміну від жінок "сусідської нації", та потребу організації, адже саме ми "кровю і слізьми виховали і виховуємо нові ряди інтелігентів" (1936. – Ч. 6. – С. 228). Жіночий рух, що постав, за висловом Й. Скрутеня, як "реакція й природний спротив на придавляючий суспільний конфлікт і на нахабний, так сказати, суспільний нетакт" [11, 35], породив водночас нові конфлікти: громадська заангажованість жінки зумовила зменшення чисельності нації, брак часу відбився на вихованні дітей, більш активному залученні суспільних інституцій до процесу виховання.

Певну аналогію між стосунками в родині та суспільстві вбачали католицькі літератори, формулюючи принципи власної філософської доктрини – "християнського націоналізму": "Добрий християнин ніколи... не зробить собі з родини щось в роді божка. Ніколи земські інтереси власної родини не відвернуть його уваги від вищих земських інтересів цілої нації і від найвищих інтересів, що зв'язують людину з релігійною сферою на землі і з вічним життям по смерті..." [12, 30].

Важливо розмежувати "націоналізм" як політичне угруповання і як концепцію національного розвитку. Ю. Шерех застерігає, зокрема, від отождествлення вісниківства з націоналізмом взагалі, вбачаючи певний феномен у тому, що "ідеологія руху, його свідомість круто розійшлася з його підсвідомістю" [13, 62], оскільки українці несвідомо для себе і без жодного теоретичного обґрунтування вклали в цей термін свій зміст, який відповідав тисячоліттями виробленій ментальності українця. Так, вже у "Поступі" І. Гладилевич намагався довести в статті "Націоналізм "кудою"?", що з огляду на брак спільної державної традиції український націоналізм став об'єктом політичних спекуляцій Варшави й Москви. Ідейні засади "Поступу" та його спадкоємця "Дзвонів" можна окреслити як

своєрідний сплав християнської філософії та національно-державницької ідеології. У численних філософських і політологічних статтях всебічно окреслено принципи християнського націоналізму, що виростав із філософської спадщини В. Липинського. Як модернізм у літературі виокремив і культивував індивідуальні духовні запити митця, так і класократичний монархізм виокремив інтелігенцію та окреслив її провідну роль у розвитку нації. Прагнення народництва звести всі сфери національно-культурного життя до потреб народної просвіти нівелювало духовні запити інтелігенції, знецінювало інтелектуальний чинник.

Незважаючи на популярність серед католицького угруповання концепції В. Липинського, вона не могла претендувати на універсальність з огляду на потенційні дискусії щодо державного ладу. Водночас потужний розвиток націоналістичного руху в Галичині вимагав концепції, яка б узгоджувала цей рух, що захопив переважну більшість молоді, із християнськими моральними принципами. Зокрема "Мета" подала ґрунтовну розвідку "Націоналізм і католицизм" М. Конрада. І хоч автор уважав націоналістичну концепцію найціннішим суспільним здобутком у будівництві нового ладу в ХХ ст., водночас наголошував на потребі обмеження національного егоїзму християнською мораллю. Критикуючи концепцію Д. Донцова, він убачав у боготворенні нації, суспільності або ж класу новітню форму поганства, що веде до поневолення людини шим ідолом: добро нації не може абсолютизуватися як критерій добра і зла, мета людського життя. Інтернаціоналізм учений теж вважав негативним суспільним явищем [14, 5]. Релігія ж, незважаючи на свою понаднаціональність, дає окремим націям силу для розвитку, так само, як сонце не є перешкодою розмаїття рослинного світу. Очевидно, причиною такої оцінки є традиційне використання інтернаціональних ідей для руйнування національних організацій (до космополітів автор відносить соціалістів і комуністів), а релігійна традиція – це одна зі складових духовності нації.

П. Ісаїв у статті "Католицький патріотизм і модерний націоналізм", опублікованій у журналі "Дзвони" (1935), пропонував уживати термін "патріотизм" замість "націоналізм", щоб уникнути асоціативного зв'язку із "модерним націоналізмом". Стаття ґрунтується на типологічному аналізі двох книг, виданих "Книгозбірнею "Вістника" – "Кардинал Мерсіє" (ідеї бельгійського релігійного мислителя) та "Націоналізм" Д. Донцова. Католицький патріотизм, як зауважує автор, базується на Божій заповіді любити ближнього: любов породжує патріотизм як обов'язок покращити долю "найближчих ближніх", оберігати їх від небезпеки навіть ціною власного життя [15, 417–418]. Модерні націоналісти, хоча й не запе-

Світло християнства

речують роль релігії, то все ж часто не обмежують себе моральними законами, розмежовуючи етику й метафізику. П. Ісаїв визнає, що, видавши книгу про Кардинала Мерсіс, Д. Донцов зробив справу, яку давно слід було зробити католикам: ця книжка "показала модерним націоналістам, скільки в них погубних і незгідних з християнством ідей,... але водночас кинула вона теж грізне memento, що безділні католики без святого вогню не є справжніми католиками" [15, 423].

Традиційною для української культури стала проблема сприйняття певними колами інтелігенції християнства як пропаганди пасивізму, що начебто перешкоджає розвитку індивідуума і нації. Джерело її – у неправильному розумінні основних християнських засад, зумовлене, зокрема, впливом російського православ'я, яке намагалось забезпечити фізичний і духовний контроль над підданими імперії через відому тезу "непротівлення злу", постійний обов'язок "любити ворога", що вміло пристосовувалися до політичних потреб. Християнська покора не означає, однак, культу меншовартості, людина має право вдосконалюватися не тільки духовно, а й фізично, інтелектуально, захищати свою честь і майно. Здеформоване прочитання Біблії завдало великої шкоди українському національному рухові. К. Чехович зауважує, що свого часу І. Франко й А. Кримський дискутували на сторінках наукових журналів про те, чи правдиве християнство перешкоджає людині виконувати національні обов'язки, зокрема обов'язок боротися проти зла. Зрештою, І. Франко дійшов висновку, що "ідея прощення провини... зовсім не суперечить ідеї боротьби зі злом, і являється тільки її доповненням" [12, 29].

Проблема боротьби з культом пасивності, базованої нібито на християнських засадах, постійно хвилювала й Леся Українку. Дослідники її творчості наголошували на індивідуалізмі поетеси, по-різному, однак, розуміючи це поняття – від індивідуалізму соціального та національного до індивідуалізму духовного. Прагнення внутрішньої свободи, необхідною умовою якої була свобода власної нації, стало джерелом дискусій Лесі Українки з літераторами народницько-демократичного табору. І якщо у поемі "Давня казка" подано її суспільну трансформацію, то в драмі "У пуші" – релігійну. Розуміючи громаду, а отже, й націю як сукупність індивідуальностей, а не пригнічену суспільною доктриною масу, Леся Українка актуалізувала лицарські традиції боротьби за честь і справедливість. Помилково, на думку літератора о. Т. Коструби, зараховувати Леся Українку до соціалістів, – не випадково ж українські націоналісти вважають її за "свою". Разом із тим Леся Українка виявила окреме зацікавлення такою "несоціялістичною" ділянкою знання, як історія старовинного Сходу (вона ж авторка "Стародав-

ньої історії східних народів"), а з усього Сходу ще особливо зацікавилася ... знову ж св. Письмом, яке й піддало їй сюжети для деяких її драматичних творів" [15, 55].

Брак універсальної моделі Української держави в перші десятиліття XX ст., коли після розпаду монархій формувалися нові національні держави, зумовив трагедію визвольних змагань 1918–1920 рр. І хоча взаємне тяжіння між Галичиною і Наддніпрянщиною тривало упродовж століть державного роз'єднання, все ж формування єдиного духовного, зокрема літературного, простору було передумовою для формування простору політичного.

Пристрасть давніх дискусій охолодили та зберегли поживклі сторінки часописів. У Галичині міжвоєнного двадцятиліття, як і сьогодні, лунали гасла щодо різновекторної орієнтації України в ім'я спасіння нації, і домінуючою була дилема "Захід–Схід". На тлі цих дискусій Ю. Липа запропонував опертися не на горизонталь, а на вертикаль історії. Джерело української сили він вбачав у тисячолітній культурній традиції, праві господаря у своїй хаті. Однак вертикаль можна розуміти не лише історично, а й метафізично – як вічний пошук свого Хреста.

1. Сліпий Й. Тверде крижя дуи наших // Золочівщина: Її минуле і сучасне / Упоряд. В. Баюбаши. – Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982.
2. Устав Богослужень на рік 1924. – Львів, 1923.
3. Пеленський Є.-Ю. Сучасне західньо-українське письменство: Огляд за 1930–1935 рр. – Львів, 1935.
4. Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки). – К., 1999.
5. Рудницький М. Між ідеєю і формою. – Львів, 1932.
6. Життя і слово. – 1948. – Ч. 1.
7. Поступ. – 1921. – Ч. 11.
8. Поступ. – 1924. – Ч. 3.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991.
10. Католицький всхід. – 1905. – Ч. 3.
11. Поступ. – 1921. – Ч. 2/3.
12. Чехович К. Генеза і суть націоналізму: Християнський націоналізм. – Львів, 1939.
13. Шерех Ю. Пороги і Заторіжжя: Література. Мистецтво. Ідеології. – Х., 1998. – Т. 3.
14. Конрад М. Націоналізм і католицизм. – Львів, 1934.
15. Ісайв П. Католицькай патріотизм і модерний націоналізм // Дзвони. – 1935. – Ч. 8/9.
16. Коструба Т. Що таке "католицька література" // Життя і слово. – 1948. – Ч. 1.

ТЕОРІЯ ОБРАЗУ

Тетяна Казакова

УДК 070.801.73.316.323.3

Образ у публіцистиці: дійсність і текст (на прикладі першої катілінарії Цицерона)

Особливості публіцистичного образу розглядаються на прикладі першої катілінарії Цицерона, в якій головний ізоморфний образ будується на системному об'єднанні двох класичних бінарних опозицій, двох образів емоцій та двох зображально-виражальних метафор.

Peculiarities of publicistic image are regarded by example of the first Ciceron's catilinanon, where the main isomorphous image is built upon binary system formation of two classical oppositions, two images-emotions and two figurative-expressive metaphors.

Категорія образу – одна з найдавніших категорій, яка зазвичай характеризує особливий, властивий тільки мистецтву спосіб освоєння та перетворення дійсності. Але сучасні дослідження наполегливо ставлять питання про наявність образності не тільки у мистецькому, а й публіцистичному [1] і навіть науковому [2] текстах.

Розглянемо категорію образу як текстотвірну й текстотворюючу категорію, що визначає смисл публіцистичного твору: цей смисл не є ізоморфним лінійному розгортанню тексту, а тримається на певних "опорних точках" – образах. Для ілюстративного аналізу обрано першу катілінарію Цицерона, відому переконливістю та впливовістю. Причетність цього тексту до пражурналістських явищ доведена нами у статті "Роль публіцистики у революційній ситуації в Римі 63–60 років до н. е." [3].

Заколот Катіліни, за Т. Моммзенем [4], був останнім невдалим рухом радикальних елементів римської демократії (популярів) у спробі знищення республіки і встановлення режиму військової диктатури із представником демократії на чолі (найімовірніше, Цезарем). Перша катілінарія проголошена після таємних нічних зборів катілінарців та невдалого замаху на Цицерона і мала триєдине завдання: 1) сформувані стійке негативне ставлення до Катіліни і до всього руху, пов'язаного з ним; 2) підняти "бойовий" настрій у досить обережному таборі оптиматів; 3) змусити Катіліну негайно (!) залишити Рим.

Субституційний образ Катіліни (він був у залі сенату) спроектовано системою двох стійких бінарних опозицій: "свій / чужий" та "минуле / теперішнє". Головною у цій системі є перша опозиція, яка у тексті промови має вираження:

© Казакова Т., 2006

"ми – чесні люди / ти – скажений, зухвалий ворог вітчизни"; у такий спосіб класична опозиція "свій / чужий" досягає максимального емотивного значення – "усі ми / наші смертельні вороги". Ця опозиція закладена у відомій сімці риторичних запитань, з яких розпочинається промова. Знаменитий вислів "O tempora, o mores!" переводить викривальний пафос з конкретного образу Катіліни на ситуацію загалом, де допускається політична активність такого злочинця, який "вказує своїм поглядом на тих, хто повинен бути вбитим" [5, 200]. Вихід, за Цицероном, один: "Стратити тебе, Катіліно, уже давно треба, за наказом консула, проти тебе самого повернути руйнівний удар, який ти проти всіх нас уже давно підготовляєш" [5, 200]. Використовуючи прийом алюзії, Цицерон підкріплює це твердження низкою історичних прикладів "доблесного" знищення політиків, котрі намагалися провести радикальні зміни у державному устрої (Тиберій Гракх, Снурій Мелій). "Була, була колись у нашої країни доблесть, коли хоробрі мужі були готові піддати громадянина, що несе загибель, більш жорстокій страті, ніж та, що призначена для найлютішого ворога" [5, 201], – закликає оратор повернутися до традицій та ідеалів минулого. У такий спосіб вводиться бінарна опозиція "минуле / теперішнє", де теперішнє, на відміну від правильного життєздатного ідеального минулого, трактується як крихке, небезпечне, тривожне.

Дві бінарні опозиції – "усі ми / наші смертельні вороги" та "життєздатне міцне минуле / крихка сучасність" – створюють системний перетин, на якому будується авторська концепція: сьогодні державі й народу загрожують небезпечні "скажені" вороги, котрі, якщо їх вчасно не спинити, знищать "усіх нас"; минуле дає приклади такого знищення.

Якщо у вступі оратор пропонує ідеально-логічне вирішення проблеми, то в основній частині ідеальна пропозиція корегується вимогами реальної сучасності: Катіліну не можна стратити, а можна лише вимагати від нього "залишити Рим". Цей імператив ("Катіліно повинен якнайшвидше залишити Рим!") пронизує увесь подальший текст. Механізм навіювання цього наказу структурується на стиканні двох образів-відчуттів: відчуття неминучості кари, яке утворюється за принципом завершеності логічної низки справедливої помсти (вбивство Гая Гракха, страта консуляра Марка Фульвія, загибель народного трибуна Луція Сатурніна та претора Гая Сервілія повинна завершити страта Катіліни), та майже фізичного відчуття-бажання вирватися із замкнутого ворожого простору (цей образ утворюється за допомогою висловлювання-вигуку, запозиченого з військового дискурсу – "Ти оточений з усіх боків...").

Образ замкнутого ворожого простору набуває подальшого розвитку завдяки твердженню про те, що Цицерон уже переміг Катіліну в площині законності: він його практично вигітснів з цієї площини: "Відібравши у тебе можливість бути обраним у консули, я ... досяг одного: як вигнанець ти можеш замірятися на державний устрій, але як консул скинути його не можеш: твої злодійські дії будуть

Теорія образу

названі розбоєм, а не війною" [5, 202].

Слушність пропозиції усунення Катіліни з Риму підсилюють два семантично пов'язані між собою зображально-виражальні метафоричні образи-порівняння: 1) катілінарці у суспільстві / "погана вода" ("подонки") у трюмі корабля; 2) страта Катіліни без прибічників / крижана вода для хворого на лихоманку. При аналізі метафоричних образів ми використовуємо інтеракціоністську концепцію метафори А. Річардса [6] та М. Блека [7], які розглядають метафору як взаємодію елементів і процесів, що її створюють.

Перша метафора – "катілінарці / погана вода у трюмі корабля" – має подвійну структуру ("катілінарці / погана вода"; "суспільство / корабель"), яка перетворює троп на образ. Гетерогенне з'єднання об'єкта і суб'єкта порівняння, а також логічний та почуттєвий асоціативний комплекси, що пов'язані з суб'єктом порівняння (серйозна загроза для корабля, негайна потреба вичерпати воду, неприємний дух затхлої води) синтезують нову, не виголошену оратором інформацію про головний предмет зображення (катілінарців) – "буквальне значення" суб'єкта вказує на неназваний референт об'єкта: катілінарці настільки небезпечні для суспільства як невичерпана вода для корабля; їх соціальна етика викликає огиду, так само, як фізичну огиду викликає запах затхлої води; отже, катілінарців негайно треба "вичерпати", оскільки з ними суспільство-корабель неминуче потоне.

Виразність цієї метафори підкреслюється "обрамленням" інтертекстуального ситуативного контексту: за кілька місяців перед виголошенням першої катілінарії ставленик демократів трибун Публій Сервілій Рулл, пропонуючи аграрний закон, виголосив у сенаті фразу про те, що плебс потрібно "вичерпати" [8, 129–130]. Цицерон тоді звернув увагу на це слово, обурюючись за римський народ. Тепер же він сам активізує в уяві слухачів це слово за допомогою вищезгаданої метафори, переносячи дію ("вичерпати") уже на самих демократів (на чолі з Катіліною).

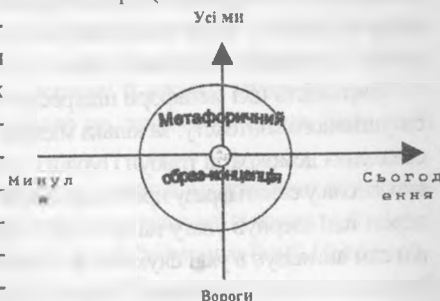
Отже, оратор порівнює ще незавершене в осмисленні явище (катілінарці у суспільстві) з "додуманим" поняттям (без сумніву, погану воду слід негайно вичерпати із трюму корабля). Мета цієї метафори пов'язана із загальним задумом і метою промови, виражену імперативом (Катіліна повинен залишити Рим). Створення образної метафори вимагає від слухача не тільки логічно сприйняти вищезазначений імператив, а ще й "побачити", "почути", "відчути" сам процес цього усунення через активізацію діяльності зорових, слухових, нюхових рецепторів при уяві про вичерпування води з трюму корабля. Фокусація та фільтрація ознак суб'єкта порівняння і образно-асоціативного уявлення про його референт, що розглядається вже з точки зору головного об'єкта, і є основою емотивного (з яскравим виявленим негативним конотатом) спрямування на головний об'єкт.

Друга метафора ("страта Катіліни без численних прибічників / крижана вода

для хворого на лихоманку") має антропоморфний характер, що переводить сприйняття всього тексту в модус особистісного тезаурусу (індивідуальної картини світу) кожного слухача. "Людина завжди прагне абстрактне інтерпретувати у термінах почуттєвого досвіду" [9, 127], співвідносячи абстрактне зі своїм внутрішнім життєвим досвідом за допомогою аналогії. У цьому випадку концептуальна основа метафори сприймається як вказівка на загальну властивість процесу – "тимчасове покращення / серйозне погіршення", зумовленого неправильними методами усунування проблеми. Образно-асоціативний комплекс "повстання Катіліни / лихоманка" у процесі когнітивної операції стягує в інтеракцію суб'єкт і об'єкт метафори: повстання Катіліни – це соціальна лихоманка, яку не можна вилікувати стратою лише одного Катіліни так само, як не можна вилікувати лихоманку холодною водою.

Таким чином, обидві метафори мають зображально-виражальний характер з актуалізацією негативної емотивності. Послання цих двох метафоричних образів-ідей "розриває" метафору як троп і утворює образ соціуму, ізоморфний векторам системи бінарних опозицій ("усі ми / наші смертельні вороги"; "життєздатне минуле / крихке сьогодення") (див. мал.).

Отже, головна імперативна ідея першої катілінарії ("Катіліна повинен негайно залишити Рим!") втілена в публіцистичному тексті за допомогою системи двох змістових бінарних опозицій, двох образів-емоцій та двох зображально-виражальних метафоричних образів. З'ясовані особливості структури першої катілінарії Цицерона є модусом публіцистичного тексту, що сформувався в античності, яка і була первісною добою публіцистичної творчості.

1. Непийвода Н. Точність образу // Образ. – 2001. – Вип. 2. – С. 16-21.
2. Непийвода Н. Образ автора наукового твору // Образ. – 2000. – Вип. 1. – С. 28-39.
3. Казакова Т. В. Роль публіцистики у революційній ситуації в Римі 63-60 рр. до н.е. // Вісн. Харків. ун-ту. Сер. філологія. 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 257-263.
4. Моммзен Т. История Рима. В 4 т. – Ростов н / Д., 1997.
5. Цицерон М. Т. Первая речь против Луция Сергия Катилины // Прутиков Т. В. Введение в мировую журналистику: Антология: В 2 т. – М., 2003. – Т. 1. – С. 200-211.
6. Richards I. A. The philosophy of rhetoric. – N.Y., 1965.
7. Black M. Models and metaphors: studies in language and philosophy. – N.Y., 1962.
8. Утченко С. Л. Цицерон и его время. – М., 1986.
9. Жаль А. К. Мысль, слово, метафора. – К., 1984.

СВІТ РОЗМАЇТИЙ ЛІТЕРАТУРИ

Іван Мегела

УДК 82-34.21

НА ШЛЯХУ ДО НОВОГО ТИПУ ЕПІЧНОЇ ПОЕМИ ("ЗВІЛЬНЕНИЙ ЄРУСАЛИМ" ТОРКВАТО ТАССО)

Розглядаються особливості нового типу епічної поеми, в якій поєднуються традиції давньогрецького епосу, лицарського роману, куртуазної літератури, принципи класицистичної єдності з різноплановістю, контрастністю, грою світла й тіні.

The article considers a new type of epic poem where traditions of the ancient Greek epos are combined with the tale chivalry and medieval romance, and the principles of the classical unity go with plan diversity, contrast, the play of lights and darks.

Важлива проблема літературознавства – дослідження визначних творів світової літератури, які ще не висвітлені через відсутність перекладів і зорієнтованість на осмислення сучасних явищ. Корисну інформацію з точки зору розвитку жанрів, стилів, продуктивності традицій може дати аналіз творів так званого порубіжжя, зокрема італійської літератури Чинквеченто. Славнозвісна поема Торквато Тассо "Звільнений Єрусалим" ще не стала предметом такого аналізу, хоча потреба в ньому велика й на часі.

В Україні цей твір відомий з польського перекладу (1618, 1651, 1687) Петра Кохановського. За мотивами четвертої пісні літописець Самійло Величко подав новелу про сатира, поєднавши запозичені мотиви з фольклорними оповідями про подільський ліс Медобір. Теоретики словесності Києво-Могилянської колегії розцінювали поему як вірєць епічного жанру. Десять пісень поеми переспівані українськими поетами ("віршарями") наприкінці XVII ст. Ім'я Тассо згадується у творах Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. У доробку поета-молодомузівця Петра Карманського (львівська збірка "Блудні дні", 1907) є поема "Під дубом Т. Тасса".

Торквато Тассо (1544–1595) – один із найбільших епічних постів італійського Відродження, народився у Сорренто (Італія) у родині письменника. У Падуї та Болоньї слухав лекції з філософії та красномовства. У Венеції опублікована лицарська поема "Рінальдо" (1561). У 1565 р. Тассо переїхав до Феррари, де пере-

© Мегела І., 2006

бував на службі у кардинала Луїджі д'Есте та герцога Альфонса II. Там включився у придворне життя, яке справило на нього велике враження. Молодому поету виявляють прихильність сестри герцога Леонора та Лукреція; страждання і нещасливе кохання стали легендою [1, 22]. Атмосфера вишуканості надихала на створення любовної лірики в традиціях петраркізму та анакреонтики. У 1572 р. Торквато завершив пастораль "Амінта", найбільш вдалий зразок пастушої драми пізнього Відродження. Важливе значення для розуміння творчості Тассо мав трактат "Міркування про епічну поезію".

Перша редакція поеми "Звільнений Єрусалим" завершена 1575 р. і названа іменем вождя хрестоносців "Гоффредо". Формально твір присвячено герцогу Альфонсу II, проте насправді – це гімн вільній любові. Текст був виданий без згоди автора (1581), відтоді почалися сповнені драматизму поневіряння поета. Те, що так захоплювало Тассо в придворному житті, тепер постало в іншому світлі. Починаються інтриги, шантаж. Екзальтованого поета охоплює хвороблива релігійність. Він у полоні манії переслідування, йому здається, що він приречений на пекельні муки за язичницькі любовні епізоди поеми. Страх перед духовною цензурою викликає напади шаленства. Критичні висловлювання щодо поеми, інтриги, незрозуміння оточенням тонкої душі поета посилюють рецидиви хвороби. У 1579 р. дійшло до прямого конфлікту з деспотичним герцогом: поета віддали до монастиря Св. Франциска (звідти йому вдалося втекти), а відтак сім років він провів у шпиталі св. Анни, який став для нього справжньою в'язницею, хоча тут написано 30 філософських діалогів, значну кількість ліричних віршів і листів. Таким чином, змінюються погляди на світ, Тассо стає віруючою людиною. Показовою є також "Апологія", у якій поет зрікається "Звільненого Єрусалиму".

У 1586 р. після численних прохань Тассо випускають на волю, починається неспокійне, мандрівне життя; прижитися на одному місці не вдається, аж поки доля не закинула його до Рима. У 1588 р. поет завершив трагедію "Король Торрісмондо", згодом написав поеми "Любовне вогнище", "Монте Олівето", "Сльози діви Марії", "Сльози Ісуса Христа", завершив переробку "Звільненого Єрусалима", що побачив світ 1593 р. під назвою "Завойований Єрусалим". Нашадки не сприймали цих видозмін твору, в історію літератури увійшла перша, ліричніша редакція. На початку 1595 р. Тассо завершив свій останній твір, поему "Сім днів створення світу". Папа Климентій VIII призначив йому пенсію і хотів увінчати його лавровим вінком, але поет не довжив до цього моменту, помер у 1595 р.

Формотворчим джерелом "Звільненого Єрусалима" виступає зіткнення сил

Світ розмаїтий літератури

Добра і Зла. Враховуючи зрушення у суспільній свідомості, зміни в естетичних смаках, Тассо прагне показати велич християнського віровчення через протистояння двох культур: язичницької і християнської. Головна тема (облога і взяття хрестоносцями Єрусалима) виявилася політично актуальною у зв'язку з діями турків у Європі, поема мала надихати сучасників на протидію турецькій експансії; протистояння невірних і християн асоціювалося з боротьбою католицизму і Реформації [4, 226].

Згідно з теоретичними правилами, обов'язковими для героїчної поеми, твір поділено на п'ять частин. Зав'язкою служить промова Гоффредо про мету лицарів – визволення Єрусалима від невірних; задля неї хрестоносці ладні терпіти страждання "на суші й на морі", заради неї ведуть війну. У другій частині сюжетна лінія ускладнюється; християни переживають різні незгоди, їхні вчинки зазнають впливу магів і чаклунів, на них нападають єгиптяни. Поява у таборі хрестоносців язичниці Арміди, племінниці дамаського царя мага Індроата, яка мала підірвати боєздатність хрестоносців, привносить у сюжет класицистичний конфлікт обов'язку і пристрасті. Арміда просить Гоффредо допомогти їй відвоювати втрачене королівство, проте отримує відповідь, яка суперечить лицарським традиціям й етиці Відродження: хрестоносці повинні спочатку виконати свій священний обов'язок і визволити Єрусалим, а вже тоді допомагати Арміді. Лицарі нарікають на жорстокість такої моралі, яка підкоряє релігійному обов'язку людські почуття і лицарський обов'язок заступництва за даму.

У третій частині відбувається поворот до щасливої кінцівки. Рінальдо відчуває докори сумління за зраду спільних інтересів. Дія твору прискорюється і наближається до завершення. Моральна перемога в душі Рінальдо готує перемогу на полі бою. Четверта частина присвячена історії з іконою Божої матері та коханню Оліндо й Софронії. У заключних сценах зображається взяття Єрусалима. Ідея християнського обов'язку тріумфує, але перемога у війні дається дорогою ціною. У поемі проходить мотив тлінності життя і непереборності сил зла, звучить сумнів у можливостях людського розуму, адже не розум перемагає пристрасть, а втручання вищої сили.

"Звільнений Єрусалим" – твір складний і багатоплановий, він поєднує історичну реальність і фантастичність, актуальність, натхнення уславлення християнства і непрапомірне перебільшення деяких негативних його сторін [2, 236]. Батальні сцени подаються у формі зіткнення двох світів і служать возвеличенню католицьких ідей та уславленню героїчних традицій середньовічного лицарства.

ва, що засвідчує глибоку набожність Тассо. Але навіть у змалюванні кровопролитних битв відчувається ренесансне світовідчуття автора. У поемі чимало чуттєвого, несумісного з релігійними настановами. Показовою є, наприклад, сцена, коли Готфрід, мужній і непереможний лицар, дарує життя своєму ворогові, цареві Альматору, відмовляючись від винагороди за свій вчинок.

У цьому творі очевидне прагнення Тассо об'єднати два літературні жанри: рицарський роман і класичну епічну поему. "Тассо відкидає мандрівних лицарів і будує сюжет, виходячи не з духу пригоди, а подібно до Гомера переносить дію з небес на землю і навпаки. Він олюднює надприродне, роблячи його пояснюваним, мало не алегоричним, мовби тлом для інстинктів і страхів" [5, 196].

"Звільнений Єрусалим" – героїчна поема, зведена на засадах гуманістичної концепції класики, в якій протягом трьох століть відбувалися постійні зміни інтересів від стилю, образу, ситуації до композиції і структури. У поемі відчутний подих грецького героїчного епосу. Облога Єрусалима – це, безсумнівно, облога Трої. В образі Рінальдо, кращого воїна хрестоносців, можна помітити певну подібність з Ахіллом; їх споріднює гнівна імпульсивність, суперечка з поводителем війська тощо. Певну паралель із класичним зразком (Одісей – Цирцея) можна побачити в любовній лінії Рінальдо – Арміда. Отож головною структурною моделлю поеми Тассо служить "Іліада" Гомера, меншою мірою – "Енеїда" Вергілія. При цьому впадає в око, що Тассо досить довільно оперує гомерівськими й вергільовськими характеристиками, подеколи дублює їх, часом розподіляє між різними персонажами.

Дія поеми відбувається 1099 р. Військо Готфріда Бульонського обложило Єрусалим, але християнам не вдається оволодіти містом, їх перемозі заважає мужній опір мусульман, сили зла і власна моральна недосконалість. Тільки після того як Рінальдо відмовляється від кохання до чарівниці Арміди і повертається до табору хрестоносців, християнам вдається оволодіти Єрусалимом.

Так само як і в "Іліаді", у центрі поеми Тассо – колективні дії людей, які мають спільну мету – взяття міста. Схеми "ідеальної епопеї" античності, структура грецького епосу виявилася продуктивною для поетичної світобудови італійського поета. Але Тассо оспівує не національну боротьбу, а "спільну справу католицького християнства". Формотворчим началом у "Звільненому Єрусалимі" виступають ідеї Добра і Зла, які набувають космічних вимірів. З одного боку, язичники (так поет називає сарацинів – мусульман), Вельзевул і дияволи, а з іншого боку, християни, яких підтримує Бог і янголи. Тассо вводить у поему "чу-

Світ розмаїтий літератури

десне", що надає твору величності. Важливе значення має магія, що не просто впливається в поетику вигадки, чудесного, а й ілюструє загальний рівень свідомості людини другої половини XVI ст. Щоб примирити чудесне з істинним, Тассо віддає перевагу християнським чудесам, які не повинні викликати сумніви у читача. Практичне застосування магії бачимо у діях чаклунів Ісмена та Ірадота, які захищають Єрусалим, так би мовити, піротехнічними засобами. Та й сама чародійка Арміда виступає то як повелителька духів, то як звичайна закохана жінка, якій властиві любовні страждання.

Ідейна тенденція поеми, як і естетичний принцип наслідування античності, об'єктивно вели до утвердження класицизму. Проте й теорія класицизму, яка спиралася на неоплатонівську філософію Фічіно, на концепцію ідеальної краси, яку здатний розкрити лише митець, а також на поетику Пьетро Бембо, що базувалася на платонівському уявленні про "божественне шаленство" поета, поступово змінилася вимогою суворої дисципліни, підпорядкуванню нормам, правилам не тільки стосовно форми твору, а й змісту, на першому плані тема обов'язку як вищого начала [6, 154].

Тассо перевершив попередників у створенні нового, змішаного жанру саме тому, що відкрито протиставив два різні типи ідеалізації, внаслідок чого поема набула драматизму. Поету вдалося реалізувати закон єдності, встановлений класицистичною естетикою (різнопланове використання контрастності світла й тіні – улюбленого прийому маньєризму й бароко), і досягти при цьому гармонійності, втраченої у кризову епоху.

Реальні хрестоносці борються з не менш реальними сарацинами. Опис обложеного Єрусалима, військова рада сарацинських вождів, згадка про те, що деякі хрестоносці воюють заради золота й трофеїв, – все це створює реальну історичну картину. Але поряд із цим тут діють злі й добрі чарівники, які творять дива: переносять героїв із місця на місце, вдаються до різних перетворень тощо. Тло, на якому відбуваються події, теж підпорядковане принципу контрасту: за розповіддю про засуху під Єрусалимом іде опис квітучого саду Арміда, як аналогія аскетизму хрестоносців і чуттєвої насолоди кохання Рінальдо.

Зміна ситуацій, їх динамічність і контрастність – основне джерело поетичності "Визволеного Єрусалима". Вражаючим є епізод Софронії з Оліндо. Юна християнка готова піти на самопожертву, щоб врятувати одновірців, а закоханий юнак готовий віддати життя заради неї. Кожен із закоханих бере на себе вину за викрадення ікони Богородиці, що була перенесена до мечеті за наказом султана

Аладіна, але дивовижним чином зникла. Самопожертва заради колективу змінюється самопожертвою заради коханої. Кульмінація епізоду – любовне освідчення Оліндо в той момент, коли вже починає палати вогнище, на якому обоє мають загинути; їх рятує сувора воїтелька Клорінда, розчулена плачем юнака і покірністю безмовної дівчини.

Зміна стилів, суспільної свідомості наприкінці XVI ст. вимагала неспокійного, драматичного, а не споглядального мистецтва. Раціоналізм не задовольняв духовні запити суспільства, а гармонія не відповідала його умонастроєм. У літературу проникає ірраціоналізм і дисгармонія, образи деформуються, посилюється спіритуалізація людини, підкреслюється демонічне начало і безвихідь людського життя. Вишукана простота поступається місцем ускладненості форми, разом із тим посилюється її динамічність і виразність. Водночас відчувається спроба перебороти кризу, зняти дисгармонію, примирити контраст духовного й матеріального, показати їх нерозривність, створити нову єдність, що засвідчують манієристичні й барокові риси поеми.

Головне історичне завдання Тассо вбачав у підпорядкуванні різноманітних епізодів загальному задуму єдності, ядром якої є боротьба за Єрусалим. Його облога відбувалася за велінням Бога, яке провістив Готфрід архангел Гавриїл. Подвигами християн керує божественне провидіння, а язичники підкоряються демонам пекла. Зрозуміло, що боротьба точиться між вищими силами, а люди лишаються тільки виконавцями.

Тассо подає своє розуміння єдності у війні зі злом: одній людині (навіть доблесному лицареві) не досягти перемоги, для цього необхідно об'єднати колективні зусилля. Для цього потрібна релігійна єдність, традиційний бог із "людським" обличчям. Тассівський бог – це не теолого-філософське провидіння, на зразок вогненної точки чи трьох різнокольорових кіл дантівського раю. Його бог бачить, що відбувається у реальному земному світі, у таборі хрестоносців: він наказує архангелу Гавриїлу легіти до Гоффредо, щоб підбадьорити його, підняти бойовий дух хрестоносців; він посилає архангела Михайла до пекла з наказом, щоб демони припинили капостити хрестоносцям, тобто він сам стає немовби учасником подій. До баталій між хрестоносцями та їх ворогами долучаються архангели й ангели, які виступають у ролі своєсвідних посередників між богом і людьми. За словами небесного вісника, кінцева перемога християн залежить від повернення Рінальдо до табору.

Послухавшись поради, Готфрід відправляє на пошуки Рінальдо двох витязів. Добрий чарівник допомагає їм знайти шлях до нього й домогтися його повер-

Світ розмаїтий літератури

нення. Усі дії відбуваються за вказівкою Небесного Режисера. Людина – цінне творіння Бога, але важливі рішення належить робити Йому: Готфрід зі своїми хрестоносцями ось-ось заволодіє Єрусалимом, але ж... Це ще не день, визначений Богом. Власне, й Готфрід на чолі війська теж за волею Бога. Але свою волю Творець висловлює не прямо, а через Петра Пустельника або через ангелів. У "постановку картини" подеколи вклинюється інший режисер зі своїми помічниками: цар темряви, біси, фурії, химери, язичницькі боги... Вони проковують лицарів на сварки, а нехристів – на вбивства і перешкоди хрестоносцям. Єрусалим звільнено за божою волею, але зроблено це людьми, наділеними власними думками й почуттями. Божа воля й цінність людини – неподільні.

Тассо, безумовно, – поет Відродження. Письменник уводить у поему таку характерну ознаку епохи, як замилювання людиною, її мужністю і силою волі. Проте це лише натяки, кожна чеснота повинна бути підтверджена християнськими ідеалами. Так, Ермінія готова на самопожертву з любові до християнина Танкреда. Таким же чином й Клорінда, мужня воїтелька, закохується у Танкреда. Але ж вона мусульманка! Це так і не зовсім так. Перед смертю вона просить Танкреда охрестити її і помирає вже християнкою. Життя у Христі поціноване значно вище, ніж земна чуттєвість! Показово, що Арміда пропонує лицарям вибір: або зректися Христа, або померти. Лише один Рамбальд обирає земну любов.

І все ж у сюжетній тканині поеми чимало епізодів, написаних у дусі куртуазної літератури. Зворушливо описане кохання Рінальдо й Арміди, яке подається у різних перспективах, внутрішній і зовнішній, стосунки Ермінії і Танкреда, Танкреда і Клоринди. Саме ці епізоди є найбільш довершеними в художньому відношенні: в них знаходить вираження стан душі Тассо, як специфічне коливання між ілюзією й дезілюзією, як неспокій самотності. Тут на повну силу виявляється талант цього поета пізнього Відродження.

Апофеозом величності стилю поеми, вишуканої лексики, підпорядкованості сюжету, композиції, стилю, насолоді й красі, як основи поезії, є опис чарівного саду, що асоціюється з Едемом, божественним раєм: тут дерева вічнозелені, а квіти пишні й прекрасні. Птахи в цьому саду співають найсолодшими у світі голосами, але особливо вирізняється серед пташок та, що співає людським голосом про швидкоплинність життя і недовговічність краси. Вона мовби закликає не втрачати жодної миті, насолоджуватися життям і дарувати насолоду іншим.

Можна зробити висновок, що Тассо створив новий вид поеми, відмінної од поезії раннього Відродження, де поціновувалася людина як особистість. Тассо

возвеличує уніфікованість, що передбачає відмову від повної свободи особистості за рахунок покірності й безвідмовного служіння Богу. Відбувається переоцінка духовних цінностей: на передній план виходить ідея, яка має владу над людиною. Вона стримує її пориви й почуття, надихає на самопожертву, але водночас у своїй метафізичній спрямованості ця ідея містить і жорстокість: через неї Гоффредо відмовляється допомогти Арміді, а Рінальдо покидає її; заради неї хрестоносці немилосердні до жителів Єрусалима [3, 102]. Але, змальовуючи в ідеальному світі християн, Тассо не може цілковито відірватися від традицій Відродження і реальної дійсності, де католицька церква чинила чимало непривабливого.

Тассо, який сприйняв у юнацькі роки культуру Відродження, належить вже до іншої епохи, його поема подає якісно новий етап в історії італійської літератури, коли не тільки змінювалися поняття й ідеали, а й означився перехід від умовного гармонізованого зображення дійсності до її більш зрілого відтворення.

1. Белоусов Р. Феррарская фиалка // Лит. Россия. – 1989. – 7 апр.
2. Зарубіжна література ранніх епох: Античність. Середні віки. Відродження. – К.: Вища шк., 1994.
3. Еленина Н. Г. Поэма Торквато Тассо "Освобожденный Иерусалим" и Контрреформация // Культура эпохи Возрождения и реформации. – Л., 1981.
4. История западноевропейской литературы: Средние века и Возрождение. – М., Высш. шк., 2000.
5. Санктис де Франческо. История итальянской литературы. – М.: Прогресс, 1964. – Т. 2.
6. Тассо Т. Закат Возрождения, возникновение маньеризма, тенденции классицизма и зарождение барокко в Испании // История мировой литературы. – М.: Наука, 1985. – Т. 3.

Ідейно-художня трансформація "вічних" сюжетів та образів у "химерному" романі

У статті досліджуються міфологічні схеми і моделі, на основі яких створено образи головних героїв дилогії В. Земляка "Лебедина зграя" і "Зелені Млини".

The mythological schemes and models in are researched the article on the base of which the main characters' images of V. Zemlyak's "Swan Flock" and "Green Mills" dialogies are created.

Основним принципом міфологічної критики, на засадах якої виконано це дослідження, є принцип віднайдення міфологічних репродукцій у творах пізніших епох. Літературознавці-міфокритики вважають, що міфологія виробила низку сюжетів, образів, мотивів – своєрідний каталог комбінацій, які освоюються художниками наступних епох. Один із основоположників сучасної міфокритики Дж. Фрейзер у своїй знаменитій "Золотій гілці" – унікальному зібранні сезонних міфів, обрядів і ритуалів – виділяє, на його думку, найпродуктивнішу для фольклору модель – обряд "золотої гілки", в основі якого лежить природний цикл (розквіт і в'янення), "змирання – відродження" [1]. Справу подальшого укладання умовного міфологічного каталогу продовжили З. Фройд і К. Юнг, що, правда, уже на засадах психоаналізу [2].

Традиції Дж. Фрейзера (ритуально-міфологічної школи) у 30-х рр. XX ст. продовжували Ф. Реглан і К. Стіл [3], зокрема, Ф. Реглан був одним із перших міфокритиків-літературознавців, котрі заговорили про *моноритуал*, із якого розвинулася згодом уся література людства. Таким ритуалом він вважає "королівський ритуал", який перегукується із фрейзерівським ритуалом "золотої гілки". К. Стіл ("Вічна тема", 1936) теж робить спробу відшукати мономіф – єдине джерело всіх значних творів художньої літератури людства. Вперше у європейському міфологічному літературознавстві дослідник робить спробу перейти від язичницьких ритуалів і міфів до християнських: мономіф "королівського ритуалу" він трактує як мономіф біблійного "смерті – воскресіння", чим і починає новий етап у розвитку міфокритики.

Одним із найвідоміших і найпродуктивніших сучасних міфокритиків є Нортроп Фрай, який розробив численні структурні моделі, той міфологічний

каркас, який, на його думку, визначає основні напрями, жанри і образи літератури. У дослідженнях "Архетипи літератури" (1951) та "Анатомія критики" (1957) він розглядав літературу як явище, що розвивається із мономіфа. Таким мономіфом був міф про від'їзд героя на пошуки пригод. Цей міф автор ставить у тісний зв'язок з порами року (*вмирання та відродження*) і вважає у підсумку міфом про виконання всіх людських бажань, про "золотий вік" [4]. Саме ці взаємозв'язані ритуали і мономіфи і до сьогодні вважаються найпродуктивнішими літературними моделями. З цього приводу цікавими видаються праці В. Антофійчука та А. Нямцу, В. Жолковського і Ю. Щеглова, Д. Медриша, К. Ромена, Н. Рошіяну [5], на які ми спиралися в процесі дослідження.

Сучасна міфокритика широко користується тезою К. Стілла про те, що художній твір (продукція художника) постає у формі загадки, а тому завдання критика спробувати загадку розтлумачити. Пізніше ця теза (без посилання на її справжнього автора) стане надзвичайно популярна у семіотиці, зокрема у творчості У. Еко. Дуже влучно її сформулювала М. Зубрицька: "Мета літературно-критичних досліджень повинна зводитися до виявлення та усталення якогось певного "значення" художнього тексту, його великої таємниці" [6].

Оскільки в українському літературознавстві вперше про міфотворчість заговорили в контексті досліджень "химерного роману", актуальними є дослідження саме цього жанру. Метою нашого дослідження є міфокритичний аналіз дилогії В. Земляка "Лебедина зграя" та "Зелені Млини". Дотримуючись обраної ритуально-міфологічної концепції, спробуємо довести, що для створення другого, контекстуального плану твору письменник застосовує прийоми міфопоетики; що образи головних героїв дилогії (у статті буде проаналізовано образ Явтушка Голого) створені за схемою (матрицею) відомих міфологічних персонажів, а конфлікти, ситуації – за схемами "вічних моделей" (у даному випадку за схемою "королівського ритуалу").

У "королівському ритуалі" важливе місце посідає претендент на царський престол, як людина, що замінить старого царя і правитиме мудро, чесно та справедливо [7]. Вавилонський престол не бозна-яке місце, проте претендентів на нього досить: Бубела, Боніфасій, Явтушок; та й Данько Соколюк подумує про це в період свого короткотривалого шлюбу з Парфеною. Але за законами міфології це місце має зайняти достойний претендент. Спробуємо розібратися, хто ж, на думку автора, зможе стати організатором і провідником люду вавилонського. Насамперед звернемо увагу на атрибути, через посередництво яких обирається

Світ розмаїтій літератури

гідний царського престолу в фольклорі. Ними найчастіше виступають: 1) *золото*, 2) *вогонь*, *світло*, 3) *дерево*, 4) *тварина* [8, 89].

Після детального розгляду основних персонажів діалогії можна зробити висновок, що ці атрибути відносяться лише до двох персонажів – Явтушка і Фабіяна. Оскільки весь художній матеріал існує в карнавальній-театралізованій атмосфері, що включає, як обов'язковий елемент, культовий сміх, то не дивно, що "*божественні атрибути*" персонажів зведені до рівня гумористично-іронічної характеристики. Зокрема, такою характеристикою для образу Явтушка виступає *золото*. Під час поминальної вечері по Соколючці Явтушок Голий примудряється всістися саме на таємничий скарб, від чого його ноги ніби купаються в *золотому* сьйіві, що струменить з-під землі. Цікавим видається той факт, що *золото* виступає для Явтушка як одноразова характеристика, а от як постійна – лише для Фабіяна (його *золоті* окуляри повсякчас губляться, але кожен раз майже ритуально містичним чином повертаються до нього).

Дерево як царствений атрибут теж найтіснішим чином пов'язане з Фабіяном, адже він трунар. Але і в цій похмурій професії він уміє знайти свою поезію. Згадаймо, з яким натхненням творить він постать Мальви на віці труни для вмираючого Андріяна Валаха. А ще з дерева він зробить давню, ще дитячу, свою мрію – літаюче крісло-фантазію, в яке вкладе все своє вміння і талант.

Явтушок теж має справу з *деревом* (причому знову ця характеристика виступає як одноразова), але чинить практичніше, ніж Фабіан. Він краде *крила* від новеньких молотарок і робить з них лижі своїм дітям. Через таке шкідництво його замалим не здає в міліцію голова сілради Лук'ян Соколюк, а Прися обзиває "*безкрилою* химерою" (виділено нами. – Л. Б.). Маємо ситуацію, коли досвід зіткнення з "царственным атрибутом" дає протилежний до сподіваного результат. Те саме відбувається в іншому епізоді, пов'язаному з незвичайним кріслом. Якщо для Фабіяна його крісло – диво і здійснення мрії, то для Явтушка воно – незвичайна, красива (а до краси Явтушок не байдужий), але все-таки просто можливість хоча б на якусь мить піднятися, злетіти *над* Вавилоном, відчувти себе *на висоті*. Тому він так домагається політати на ньому. Однак, доторкнувшись до високого людського пориву, Явтушок знову виступає не в кращій своїй якості: вмовивши Фабіяна застрахувати хату, відмовляється її палити, позбавляючи Левка Хороброго останньої можливості перебратися до пристойнішої оселі. До речі, *вогонь* як символ претендента на престол відіграє велику роль саме в характеристиці Явтушка. Ставши страховим агентом, Явтушок підмовляє односельчан застрахувати жит-

ло і потихеньку палить старий Вавилон, даючи змогу погорільцям відбудуватися за страховку. У даній ситуації Явтушок виступає і в ролі міфологічного руйнівника, і в ролі благодійника, "культурного героя", переосмислений в гумористично-іронічному ключі, в чому вбачається яскравий прояв амбівалентності того первісного образу, за схемою якого сконструйований цей літературний персонаж.

Щодо наступного й останнього атрибута-супутника – *тварини*, то, безперечно, він стосується лише Левка Хороброго, якого прозвали Фабіяном саме через його всюдисущого супутника – цапа Фабіяна. Але і Явтушок не проти заволодіти цією незвичайною істотою, на відміну від інших вавилонян, які, м'яко кажучи, цапа недолюблюють. Згадаймо, як уперто і переконливо він просить Фабіяна продати йому тварину, як хочеться йому мати щось виняткове, *знакове*, що вирізняє його серед вавилонського натовпу. Таким чином автором створюється іронічно-пародійна, бурлескна атмосфера змагання (словесного в цих епізодах) за право володіння одним із міфологічних "царствених атрибутів".

Як бачимо, зазначені вище атрибути і те, яким чином вони розподіляються у творі, явно вказують на перевагу в умовному "царственому" поєдинку дивака Фабіяна. Цікаво, що він зовсім не прагне тієї влади *над* Вавилоном, але саме він у цілому ряді епізодів очолює вавилонську громаду, рятуючи її від невиважених та нерозумних вчинків, від невиправданої жорстокості, від моральної нищості. Але якщо основна роль у фольклорно-міфологічному плані (до речі, так само, як і в біблійному) відводиться Фабіянові, закономірно постає питання: чому і образ Явтушка маркується такою ж кількістю умовних "священих атрибутів"?

Цілком логічно було б припустити, що образ, який у системі біблійній накладається на образ Мойсея [9], одного з найвидатніших персонажів Старого Заповіту, повинен і в системі фольклорно-міфологічній відігравати значнішу роль, ніж роль пікареского пройдисвіта. Тому цілком закономірно, що вищезазначені "божественні атрибути" персонажа мають підвести читача до усвідомлення певного високого призначення цього героя. І в останніх епізодах "Зелених Млинів" читач таки побачить втілення того "священного" призначення, адже саме Явтушок виконає традиційний народний *обряд*, спрямований на забезпечення добробуту свого народу і продовження життя. Ця, на нашу думку, основна художня функція образу Явтушка зливається з генеральною ідеєю діалогії: *утвердження безсмертя народу*. Художнє існування Явтушка в діалогії закінчується сценами високого подвижництва: рятування єврейських дітей і засівання поля для майбутнього, звільненого від ворогів, Вавилону. У фольклорно-міфологічному коді

Світ розмаїтий літератури

ця функція пов'язана з роллю "культурного героя", що несе людям блага, втілені в діалогії, за словами Фабіяна, в "найвищу суть усіх філософій – хліб", і за це платить власним життям. Цілком очевидні тут ремінісценції міфу про Прометея. Таким чином, маємо ситуацію, коли "магічні атрибути героя можуть бути використані для "прочитання" віцїлілх у рудиментарних формах сюжетів, колїзїй, образів, не зрозумїлх поза мїфологїчним сюжетом" [8, 90].

Прагнення Явтушка до володіння "скверним і неслухняним Вавилоном", його умовне, сконструйоване автором, незриме змагання за це право з іншим основним персонажем, Фабіяном, в останніх епізодах діалогії завершується успіхом. І "царствена обумовленість" таки здійсниться, але тоді, коли Явтушок уже не прагнутиме жити над Вавилоном, а коли буде, як Фабіян, жити для нього. Зрівняння обох персонажів на високому духовному щаблі здійснюється в останніх сценах життя Явтушка на високій і трагічній ноті людського подвигу. Темними ночами засїває він для Вавилона поле, засїває, бо душа одвічного хлібороба не може змиритися з тим, що земля залишиться цілиною, адже вона призначена для того, щоб творити хліб і годувати все суще на нїй. І вірїть він, що проженуть колись чужинців, а земля і народ на нїй залишаться. Явтушок знає (це виробилося у нього за кілька десятків років праці на землі), що життя триває і ніщо не в змозї порушити божественного устрою природного кругобїгу часу: за зимою прийде весна, за смертю – воскресіння, помирають одні – народжуються інші, і буде так завжди. Цїною власного життя (його розстріляють після чергового засїву) він дарує звільненому Вавилону хліб, і душа його, вже загиблого, не дасть плондрувати відступаючїй армадї ворога зеленї посїви.

Подвиг Явтушка має символїчно-магїчне значення, адже головне призначення фольклорно-мїфологїчного "культурного героя", мага, вождя, божества – забезпечення "вїдтворення в природї і суспїльствї, забезпечення добробуту і безпеки суспїльства" [8, 65]. Образ сїяча, землероба наскрізь символїчний і дуже популярний у художнїй лїтературї (наприклад, середньовїчне "Видіння про Петра-орача", чи, зрештою, хрестоматїйнї "Не нарікаю я на Бога..." Т. Шевченка, "Нива" Ю. Федьковича, "Тріє сонечко" І. Франка тощо). Цей образ несе в собі доїсторичну аграрну мїстику: зерно, кинуте в землю, проросте знову; подїбно до цього і мертві, як зерно під землею, чекають повернення на землю в іншїй формї. У землеробї традиційно вбачають виконавця сїльськогосподарських ритуалів, що проводжають "старий рік" і зустрічають "новий". Хлібороб виступає як каталїзатор сил вїдродження і спасіння, сил, що поєднують початок і

кінець, тим, що сковає воедино різні ділянки часу, різні пори року [10]. Тому цей образ так підходить для утвердження думки про незнищенність, невмирущість народу: "Безсмертна земля і безсмертний Явтушок на ній. Він оживе в онуках і правнуках, і буде сукатися його ниточка в народі, доки існуватиме любов до землі й доки житиме носій тієї любов – селянин, з усіх суспільних витворів людських, може, найскладніший і найсуперечливіший" [11].

Отже, бачимо, що образ Явтушка Голого сконструйований за схемою міфологічного образу *вмираючого і воскресаючого бога*. Причому на початку діалогії значне місце приділяється розкриттю його неоднозначності, амбівалентності, а далі поступово відбувається трансформація його в "культурного героя", котрий ціною власного життя приносить людям блага і забезпечує їх добробут. При творенні образу автором були використані традиційні "вічні" моделі: боротьба, змагання за владу, схема магічного маркування претендентів на престол, казкова модель ініціації. Давня магічна символіка цього образу, а також містична символіка міфологічного образу *землероба* (зрештою, все це – іпостасі вищезазначеного базового персонажа) надзвичайно органічно підсилюють основну ідею твору – утвердження безсмертя і незнищенності народу.

Як бачимо, ґрунтовне вивчення проблем міфологічного мислення у химерному романі відкриває перед дослідником надзвичайно цікаві перспективи, дозволяє виявити як змістові, так і формальні шукання письменника, розширити існуючі уявлення про характер освоєння і організації письменником життєвого матеріалу, поглибити розуміння художньої концепції його твору, простежити складні зв'язки між літературою і міфологією. Такий підхід дає змогу краще розібратися в розстановці персонажів, їх ідейно-художньому навантаженні, функціях і значенні у системі художнього твору.

1. Фрезер Дж. *Золотая ветвь. Исследования магии и религии*. – М.: Политиздат, 1989. – 544 с.

2. Фрейд З. *Вступ до психоаналізу*: Пер. з нім. К.: Основи, 1998. – 708 с.; Юнг К. Г. *Алхимия снов: Четыре архетипа: Мать. Дух. Трикстер. Перерождение*: Пер. с англ. – СПб.: Тимошка, 1997. – 352 с.; Юнг К. Г. *Душа и миф: шесть архетипов / Сост. В. И. Менжулин*. – К.: Port-Royal, 1996. – 384 с.

3. Козлов А. С. *Мифологическое направление в литературоведении США*. – М.: Высшая школа, 1984. – С. 38–46.

4. Козлов А. С. *Мифологическое направление в литературоведении США*. – М.:

Світ розмаїтий літератури

Высшая школа, 1984. – С. 62–63; *Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches. Scholars. Terms* / Irena R. Makaryk (general ed. and comp.). – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1990. – Р. 324–325; *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.: Слово. Знак. Дискурс* / За ред. М. Зубрицької. – Л.: Літопис, 1996. – С. 109–133; Ласло-Куцук М. *Засади поетики*. – Бухарест: Критеріон, 1983. – С. 186.

5. Антофійчук В. І., Нямцу А. Є. *Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі*. – Чернівці: Рута, 1997. – 200 с.; Нямцу А. Е. *Поэтика традиционных сюжетов*. – Черновцы: Рута, 1999. – 176 с.; Жалковский А. К., Щеглов Ю. К. *Работы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст: Сб. ст.* – М.: Прогресс, Универс, 1996. – 343 с.; Медриш Д. Н. *Литература и фольклорная традиция: проблемы поэтики: Автореф. дисс. ... д. филол. н.* – К., 1983. – 53 с.; Рамен К. *Сто персонажей мировой литературы: Пер. с фр.* – Челябинск: Урал LTD, 1997. – 508 с.; Рошняну Н. *Традиционные формулы сказки*. – М.: Наука, 1974. – 216 с.

6. Зубрицька М. *Дискурс обмеженої і необмеженої інтерпретації: дискусії навколо роману Умберто Еко "Маятник Фуко"* // Еко У. *Маятник Фуко: Пер. з італ.* – Л.: Літопис, 1998. – С. 628.

7. Пропп В. Я. *Исторические корни волшебной сказки*. – Л., 1986. – С. 332–342.

8. Криничная Н. А. *Персонажи преданий: становление и эволюция образа*. – Л.: Наука, 1980. – 192 с.

9. Боярська Л. В. *Біблійні мотиви в диалогі В. Земляка "Лебедина зграя" і "Зелені Млини"* // *Краківські українознавчі зошити*. – Краків: Швайпальт Фіоль, 1995. – Т. 3/4. – С. 249–263; Боярська Л. В. *Проблеми міфологічного мислення в диалогі В. Земляка "Лебедина зграя" і "Зелені Млини"* // *Вісник Київ. ун-ту: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. – 1994. – Вип. 2. – С. 28–35.

10. Кэрлот Х. Э. *Словарь символов: Мифология. Магия. Психоанализ* – М.: Refl-book, 1994. – С. 207–208.

11. Земляк В. *Твори: В 4 т.* – К.: Дніпро, 1984. – Т. 3. – С. 613.

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ОБРІЇ

Надія Зелінська

УДК 002.2(09)(477) "19-поч. 20"

Українознавчі аспекти наукової публіцистики періоду її становлення (XIX – початок XX ст.)

Простежено роль наукової публіцистики у формуванні української літературної мови загалом.

The article generally observes the role of scientific publicism in shaping the ukrainian literary language.

Із розвитком суспільства зростає роль наукових контактів, загалом комунікації у сфері науки, виробництва, освіти, актуалізується проблема швидкості та ефективності передавання інформації. Це прямо пов'язано з розвиненістю форм спілкування засобами наукового стилю, особливо з якістю викладу писемних повідомлень, як найбільш відповідних для участі в сучасних комунікативних процесах. Унікальна здатність наукових творів віддзеркалювати суспільні пріоритети і впливати останні надбання певної галузі науки *тільки їм притаманними* засобами завжди спиралася на відповідність їх тематики суспільним настановам своєї доби.

Будучи вершинним інтелектуальним виявом національної культури, наукова творчість була найбільшою спонукою до формування літератури загалом, як корпусу певним чином організованих текстів. Зробимо парадоксальне припущення: самої ідеї зафіксувати на письмі лише надбання первісної художньої творчості для творення літератури було б замало – легенди, казки, тексти пісень тощо цілком задовольнялися усною формою існування і досить тривалий час не претендували на щось більше. Наукові ж тексти у своїй еволюції дуже скоро перейшли від стадії *виголошення* до стадії *затискування виголошеного*, а невдовзі – і до стадії *власне написання*. При такому підході до ролі наукової літератури у становленні літератури загалом (задля справедливості зазначимо, що визнати його прийнятним для всіх, без винятку, періодів розвитку наукової та літературно-художньої творчості навряд чи правомірно: в українській культурі доволі часто спостерігався зворотний вплив – художньої творчості на наукову) залишається нагадати тільки одну, розвинену гуманістичною думкою, сентенцію, а саме: науковий твір (науковий текст) традицій-

© Зелінська Н., 2006

Публіцистичні обрії

но є ареною формування загальнолітературної мови, вироблення "мовного смаку доби"; наявність же розробленого стилю у загальному спектрі функціональних стилів національної мови та його якість виступають останнім аргументом на користь повноцінності та самодостатності цієї мови. Голі говорити про націю та її мову, якщо цією мовою не послуговується національна наука: *"Власне наукова, ота люксовова праця (!), що своїм обсягом і змістом виходить поза вузькі межі утилітаризму і заспокоювання біжучих, щоденних потреб, – писав І. Франко, – є найкращою мірою того, чи і наскільки якась нація може мати голос у хорі культурних націй"* (виділено нами. – Н. З.) [1, 80].

Українська наукова література впродовж усього часу існування, незважаючи на труднощі (спричинені здебільшого політико-ідеологічними обставинами), тривалі перерви у розвитку або штучне його гальмування, майже повну рідномовну "німоту", не трималась осторонь світового загальнолітературного процесу і як-що не відповідала, то принаймні прагнула відповідати чинним для свого часу "взірцям якості". Одним із важливих складників цієї якості завжди був свідомий *антропоцентризм*, тобто *оберненість на людину* як на об'єкт дослідження, а отже, і *своєрідна публіцистичність*, спричинена постійним *апелюванням до людини* як до потенційного "споживача" наукової інформації. Тож не дивно, що несливкі спроби сьогоденних нечисленних дослідників наблизитися до проблем наукової публіцистики, визначитися з її реальною присутністю (чи відсутністю?) на інформаційному ринку України, а також брак єдності поглядів на суть цього цікавого феномену, – усе це неминуче примушує звертатися до ситуацій та фактів, що вже належать історії, зокрема історії української науки, української журналістики, загалом української суспільно-політичної думки.

Насамперед визнаємо: сучасна "ідеологія" наукового текстотворення, що ґрунтується на відокремленні наукового викладу від інших, особливо від художнього і власне публіцистичного, принципово відрізняється від своєрідної "настанови на публіцистичність", якою були пронизані практично всі етапи формування української наукової літератури.

Звичайно ж, до такої публіцистичності спонукала насамперед домінуюча гуманітарна – тобто в широкому розумінні українознавча – тематика наукових розвідок українських учених: *"в обставинах... сумної дійсності"* (І. Мірчук) – за відсутності власної держави, до того ж в умовах тотальної денационалізації і без будь-якого матеріального опортю, – в яких українській науці доводилося не так розвиватися, як обстоювати своє право на існування, слід було використовувати всі

приступні засоби. А тому до розважливої констатації досліджуваних явищ український учений, іноді навіть підсвідомо, додавав гострі емоції: в усякому разі, активно-оборонна, наступальна або навіть провокативна позиція науковця добре проп'ядається у більшості дійсно вартісних творів української наукової літератури. (Дуже переконливо це пояснює І. Витанович – біограф і дослідник творчості "першого галицького статистика-економіста" В. Навроцького: "...час від часу покидав він (Навроцький. – Н. З.)... строго науковий стиль і спокій і переплітав їх гострою актуальною сатирою публіцистичного характеру. Бо... важко було йому *"satiram non scribere"* ("не писати сатири". – Н. З.) і займатись стисло наукою, придержуючись її методу і стилю тоді, коли мусів кувати зброю для національної оборони, душі і майна народу.. У стиль свій мусів вкладати багато темпераменту й іронії, щоб розбудити й у земляків зацікавлення актуальними і життєвими питаннями" [2, 58–59]).

Проте, як свідчить ретроспективний аналіз, сильна національно-культурна традиція спроможна подолати "галузеві" обмеження і знайти виразний вияв у наукових текстах дуже різної, далеко не лише гуманітарної, тематики. Д. Чижевський у цьому зв'язку зазначав, що, зокрема, у традиціях літератури українського бароко стилістично оформлювалося *"навіть наукове приладдя фізичне чи астрономічне"* [3, 119]. А бажання перших творців новітньої української науково-технічної літератури (кінець XIX ст.) відокремитися від "гуманітаріїв" (це, зокрема, ясно прочитується у статті "Від редакції" першого тому "Збірника" Математично-природописно-лікарської секції НТШ, де наголошувалося, що раніше фахові статті були *"розсіяні по різних письмах періодичних і мали понайбільше ціль популяризувати науку, або попадались вряди-годи фахові статті в "Записках НТШ", тулячись межі іншими розвідками науковими, переважно історичними або філологічними"* [4]) – це бажання спричиняє використання тих самих публіцистичних прийомів і насичення полемічним пафосом, що були притаманні кращим творам загальногуманітарної, українознавчої тематики!

І все ж найвиразніше полемічне запозвзяття і публіцистична пристрасність діячів української науки виявлялися власне у науковій публіцистиці. Остання ж, у свою чергу, сформувалася у "надрах" загального масиву української періодики. Це й зрозуміло: завдяки своїй мобільності, оперативності, максимальній наближеності до читачів, саме *періодика стала ефективним засобом як популяризації, просування науки* (що загалом узгоджується з її функціями), так і *безпосереднього втілення наукових досягнень*.

Публіцистичні обрії

Навряд чи в якій іншій національній культурі близькість та взаємодія визначних продуктів людського розуму – науки і журналістики – виявилися так рельєфно, як в українській, де ця взаємодія відіграла вирішальну роль у формуванні "повноти" та самосвідомості нації (як і всіх "похідних" цього процесу). Навіть остаточне вироблення наприкінці ХІХ ст. української мови та літератури, здатних забезпечити всі сфери суспільного життя, а не лише придатних "для домашнього вжитку", за твердженням І. Лисяка-Рудницького, відбулося завдяки появі "української наукової та журналістської прози" [5, 31]. Проте для нашого дослідження ще показовішими є безпосередні результати взаємного впливу науки і журналістики: ними стали і *публічний інтерес* до науки, і *публіцистичність* наукової літератури в цілому, і, нарешті, поява чітко виокремленого корпусу текстів, написаних науковцями і про наукові проблеми, але в публіцистичній манері, тобто *наукової публіцистики*.

І справді, за умов публікації, тобто *оприлюднення*, у періодичних виданнях різного, не зовсім "чисто" наукового змісту, наукові праці об'єктивно повинні були набути специфічного викладу – до певної міри "згладженою" (урахування того, що читати їх будуть не самі лише вчені!) науковістю, – тобто викладу, наближеного до публіцистичного, у *класичному його розумінні*, і навіть до художнього.

Не описуючи (з огляду на значну кількість) навіть основні науково-публіцистичні "вставки", "вкраплення" у періодичних виданнях *громадсько-політичного* або *літературного характеру* і не аналізуючи (з тих самих причин) численні літературно-наукові часописи, а також синкретичні (з науковими елементами) альманахи і збірники, звернемо особливу увагу на власне наукові видання, адже саме вони, зрештою, стали "вмістилищем" проявів наукової публіцистики і сприяли її остаточному формуванню – як *сукупності видань і жанрів з особливим для періодики змістом* (*пізнавально-наукові проблеми, досягнення науки, постаті науковців тощо*) і *традиційно публіцистичним викладом* (*емоційність, дискусійність, словесна орнаментальність, індивідуальність і т. ін.*).

Безпосереднім же середовищем "живлення" української наукової публіцистики став практично весь масив літературно-наукових (науково-літературних) та наукових періодичних видань, що виникали, функціонували, зникали або трансформувалися впродовж ХІХ – початку ХХ ст., незалежно від місця їхньої появи.

Спираючись на достатньо повні й обґрунтовані класифікації, у різний час запропоновані М. Ясинським [6], В. Ігнатіємком [7], І. Кривецьким [8], А. Животком [9], О.-І. Бочковським та С. Сірополком [10], В. Дмитруком [11] та ін., а та-

кож орієнтуючись на сучасні історико-бібліографічні дослідження М. Романюка і М. Галушко [12] та ін., варто виділити кілька груп цих видань:

1) науково-літературні й наукові російськомовні часописи, що виходили в підросійській Україні: "Украинский вестник" (Х., 1816–1819), "Украинский журнал" (Х., 1824–1825); "Записки Императорского Общества Сельскаго хозяйства Южной России" (Одеса, 1832–1860), "Записки Одесского Общества истории и древностей" (1844–1915) та ін.;

2) літературні, з елементами науковості, змішані російсько-українські альманахи, збірники і часописи, що виходили в Україні та за її етнічними межами: "Украинский альманах" (Х., 1831), "Запорожская старина" (Х., 1833–1838), "Утренняя звезда" (Х., 1833, 1834), "Украинский сборник" (Х., 1838, 1841), "Ластівка" (СПб., 1841), "Сніп" (Х., 1841), "Киевлянин" (К., 1840–1841, 1850), "Украинец" (М., 1859; К., 1864), "Хата" (СПб., 1860), "Основа" (СПб., 1861–1862), "Киевская старина" (К., 1882–1906) та ін.;

3) українські літературно-наукові альманахи та збірники, що виходили на теренах Австро-Угорщини: "Русалка Дністровая" (Буда, 1837), "Лірвакь зь-надь Сяна" (Перемишль, 1852), "Перемьшлянинь на рік 1852" (Перемишль, 1852), "Зоря галицкая яко альбум на год 1860" (Л., 1860), "Галичанинь" (Л., 1862–1863, 1867–1870), "Дністрянка" (Л., 1876), "Дзвін" (Л., 1878), "Буковинський альманах" (Чернівці, 1885, 1891, 1892), "Ватра" (Стрий, 1887) та багато ін.;

4) українські літературно-наукові часописи, що виходили в Галичині: "Пчола" (Л., 1849), "Вечерниці" (Л., 1862–1863), "Нива" (Л., 1865), "Русалка" (Л., 1866), "Боян" (Л., 1867), "Правда" (Л., 1867–1898), "Друг" (Л., 1874–1877), "Весна" (Л., 1878–1880), "Батьківщина" (1879–1896), "Родимый листокъ" (Чернівці, 1879–1882), "Зоря" (Л., 1880–1897), "Світ" (Л., 1881), "Мир" (Л., 1885–1887), "Бесіда" (Л., 1887–1898), "Денниця" (Станіслав, 1888), "Товариш" (Л., 1888), "Основа" (Л., 1870–1872, 1892), "Житє і Слово" (Л., 1894–1897), "Літературно-науковий вістник" (Л., 1898–1906, 1922–1932; К., 1907–1914, 1917–1918) та ін.;

5) українські власне наукові часописи: "Научный Сборникъ Галицко-Руской Матицы" (Л., 1865–1868), "Часопись правнича" (Л., 1889–1899), "Записки Наукового Товариства імени Шевченка" (Л., з 1892 р. і досі), "Записки Українського наукового товариства" (К., 1908–1917) та ін.

Проте особливе місце у формуванні української наукової публіцистики належить трьом виданням: "Записки Наукового Товариства імени Шевченка" – перший суто науковий і найбільш репрезентативний упродовж усього часу свого існування

Публіцистичні обрії

(виходить і в наші дні) орган українських учених; "Літературно-науковий вістник", чия науково-публіцистична спрямованість закладалася як типоформувальна ознака вже у саму його назву та концепцію, та "Україна" (К., 1907, 1914–1932) – "науковий тримісячник українознавства", що продовжив кращі традиції принципово й послідовно публіцистичної "Киевской старини". Саме ця тріада виявилася і зосередженим, сконцентрованим "згустком" найновішої наукової інформації свого часу в питоми українському мовному втіленні, і місцем випробовування нових для української наукової літератури жанрів, що поступово склалися у цілісне органічне утворення – "наукова публіцистика": *науковий огляд, наукова рецензія, наукова замітка, науковий портрет і т. д.* Нарешті, на шпальтах цих часописів розгорталися найважливіші для самоусвідомлення нації українознавчі тематичні "сценарії". Українство як явище і українознавство (спроба це явище всебічно дослідити) загалом визначило тематику переважної більшості наукових і науково-публіцистичних праць розглядуваного періоду і стало причиною особливого емоційно-експресивного навантаження праць саме цієї тематики (бо байдужих у її висвітленні не було ні з боку "оборонців" української ідеї, ні з боку "нападників" на неї).

Звернення українських учених до українознавчої тематики виконувало ще й певною мірою захисну (стосовно власного народу), і навіть самозахисну (з почуття самозбереження), функцію. І. Мірчук, розмірковуючи з приводу "*дослідчого руху українців*" і обмеженості його інтересів на вузьконаціональних проблемах, зазначає саме цю причину тематичних орієнтацій української науки: "...було корисно обслужити принаймні згадані ділянки українознавства (попередньо йшлося про етнографію, археологію, історію, мову й літературу. – Н. З.), тим паче з наявності великої небезпеки того, що чужі дослідники звернуться до цього комплексу питань і представлять світові скарби українського народу як їх власне культурне надбання" [13, 307], що, зрештою, і тоді, і згодом траплялося доволі часто.

В. Дорошенко, оцінюючи український дослідницький рух початку XX ст., проблему "тематичної обмеженості" окреслив так: "...українська наука розробляла головню українознавство, рідко торкаючи ся "загальних" питань. І се цілком природне, зрозуміле й нормальне явище в тім ненормальнім становищі, в яким перебуває наша нація. На що иньше нам бракне й сил, й часу..." [14].

Ще одна цікава обставина, яка примушує розглядати активізацію саме гуманітарно-наукових досліджень у XIX – початку XX ст. не як суто український феномен, а як європейську модель наукової "поведінки", характерну для країн або теренів з втраченою політичною чи національною самостійністю. Про це пише

А. Жбіковська-Мігонь, аналізуючи польську наукову літературу періоду Просвітництва (що частково збігається з окресленим нами періодом): *"Наука польського Просвітництва розвивалася передовсім в її гуманістичному напрямі. Попри незатерчені досягнення точних наук, найбільшої зрілості досягла польська гуманістика, а політичні події і втрата незалежності надавали заняттям нею ауру патріотичного покликання"* [15, 153], тобто наука ставала частиною національно-визвольної боротьби (нехай і у теоретичному ракурсі), суттєвим складником самоповаги ученого-патріота і суттєвою ж спонукою до читання з боку так само патріотично налаштованого читача.

Аналогічно і в Україні дослідження на ниві українознавства означали для кожного свідомого ученого і виконання морального обов'язку, і здійснення певного, не позбавленого героїзму вчинку. А таким вчинком міг стати будь-який прояв українського духу – навіть цілком банальний з позицій сьогодинішнього, незалежного, існування: наприклад, справді національним, без іронії, героєм став харківський професор Микола Сумцов, що вперше в підросійській Україні, – і це вже на початку ХХ ст. (28 вересня 1907 р.)! – почав читати лекції по-українськи (*"Перша українська лекція проф. Сумцова в Харківському університеті, – із захватом відгукнувся на подію один з авторів "Літературно-Наукового Вістника", – була справжнім святом"* [16, 154]).

Отже, беручи початок у загальному масиві літератури *"національного відродження"*, або ще ліпше літератури *"національного пробудження"* (Д. Чижевський [17, 308]), наукова публіцистика, так чи інакше, відбивала естетичні пошуки та провідні гуманістичні ідеї своєї доби, а можливо, і ще більшою мірою, саме цими ідеями та пошуками спонукалася: *творення наукової літератури рідною мовою або на теми, актуальні для рідного краю, в умовах відсутності власної держави було своєрідним духовно-патріотичним чином, а з огляду на відсутність розвиненого власномовного наукового стилю, – і виявом неабиякої оригінальності, творчої сміливості.*

Вироблені у ХІХ – на початку ХХ ст. основні типоформні риси української наукової публіцистики дають підстави говорити про неї як про яскравий феномен науково-творчої та загальнокультурної діяльності українських учених. Для реалізації завдань, які об'єктивно ставляться перед кожною "молодою" наукою щодо втілення, поширення та впровадження власних результатів, оптимальним засобом виявилася саме наукова публіцистика, з її жанровим розмаїттям та універсальним впливом на читачку аудиторію. Саме від цього часу стосовно ук-

Публіцистичні обрії

раїнської наукової публіцистики набуває "чинності" її комплексне визначення як сукупності творів (видань), зміст яких – наукова інформація загального характеру (відомості про людей науки та їхні досягнення, визначні факти та оригінальні гіпотези, узагальнені описи експериментів та міркування про стан науки тощо) – становить публічний інтерес за межами її створення та безпосереднього використання і втілюється у жанрових різновидах наукового викладу, для яких притаманні водночас логічність та емоційність, об'єктивність і суб'єктивність, нейтральність та експресивність, безособовість та образність – за умов присутності вираженої позиції автора (наукова замітка, наукова рецензія, науковий огляд, науковий портрет, наукова біографія та ін.).

Окреслений період був для українців часом ширшої відкритості зовнішньому світові, часом їхніх наполегливих спроб – можливо, й трохи наївних з позицій уже цілком сформованого та інтелектуально пересиченого європеїзму – "вписатися" у світовий культурний та науковий простір, адаптуватися до нього через віднайдені або новостворювані ознаки спільності матеріального та духовного буття, через посередництво загальнолюдських цінностей. (Принагідно зазначимо, що такі спроби робляться і нині – у час вивільнення від приписів тоталітарної культури і прилучення до надбань "розвиненого" світу. Проте, особливо на початках глобальної перебудови тоталітарної свідомості, "лагуни в структурі культури" нерідко наповнюються "нетворчим, імітативним елементом": "вихоплені з контекстів культур з неперервною демократичною традицією естетичної саморегуляції" такі запозичення стають "чужорідними тілами в лоні національного духовного організму" [18, 93]). Завдяки універсальності європейської освіти, відсутності мовних бар'єрів та відносно легкого доступу до нових наукових джерел, українські науковці були все ж ближче до уже сформованих багатовіковою традицією засад наукового викладу. Звідси – насичення їхніх праць ситуаціями й образами світової літератури, культури загалом, інтенсивне (хоч і не завжди вдале – через розбіжності в історичному досвіді та менталітеті) "імплантування" прийомів інтелектуально-естетичного впливу на читача. Чи не найяскравіше естетичні пошуки авторів нової української наукової літератури втілилися власне у науковій публіцистиці. І саме такі її взірці демонструє переважна більшість українських наукових часописів XIX – початку XX ст. А свіжість їхнього сьогодинішнього сприймання – як свідчення непроминальної цінності справді вартісної публіцистики – дає надію і на появу та тривалу життєздатність нових науково-публіцистичних видань.

Образ – 2006

1. Франко І. Дещо про нашу пресу // Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – 1905. – Т. 31. – Кн. 7.
2. Витанович І. Володимир Навроцький (1847–1882). Перший український статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби. – Львів, 1934. – С. 58–59.
3. Чижевський Д. Історія української літератури. – Прага, 1942. – Кн. 2.
4. Від редакції // Збірник секції Математично-природотісно-лікарської Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1897. – Т. 1.
5. Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми "історичних" та "неісторичних" націй // Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1.
6. Ясинський М. До питання про початок української української преси // Бібліологічні Вісти. – К., 1923. – Ч. 4. – С. 43–46.
7. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 pp.): (Історико-бібліографічний етюд) / Укр. наук. ін-т книгознавства. – Х.: Держвидав України, 1926. – 78 с.; Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси, 1816–1916. – Х.: Держвидав України, 1930. – 285 с.
8. Кревецький І. Початки преси на Україні. 1776–1850. – Львів, 1927. – 26 с.
9. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
10. Бочковський О.-І., Сіропалко С. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання) / За ред. К. Костева, Г. Камаринського. – Мюнхен, 1993. – 204 с.
11. Дмитрук В. Нарис з історії української журналістики ХІХ ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 146 с.
12. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848–1939 pp.: Історико-бібліографічне дослідження. – Т. 1: 1848–1900. – Л.: Світ, 2001. – 744 с.; Т. 2: 1901–1919. – Л.: Світ, 2002. – 692 с.
13. Мірчук І. Історія української культури // Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Українська література; Мірчук І. Історія української культури. – Мюнхен; Львів, 1994.
14. Дорошенко В. Український науковий рух в 1912 р. // ЛНВ. – 1913. – Т. 61. – Кн. 2. – С. 361–374.
15. Zbikowska-Migon A. Książka naukowa w kulturze Polskiego Oświecenia. – Warszawa; Wrocław: PWN, 1977.
16. Матушевський Ф. З українського життя // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – Кн. 4.
17. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: Феміна, 1994.
18. Яців Р. Синхроністичні парадокси розвитку української літератури і мистецтва кінця ХХ ст. // Народнознавчі зошити. – 1998. – Зошит 1 (19).

Лариса Масімова

УДК 82–92.82.09

Загальнолюдська тематика Умберто Еко-публіциста

Стаття є спробою визначити значення публіцистичного надбання Умберто Еко, в тематиці якого переважають загальнолюдські цінності. Досліджується вплив публіцистики на художню творчість автора, пропонуються шляхи використання публіцистичних праць італійського літератора.

The article makes an effort to evaluate the significance of Umberto Eco's journalistic works which deal with problems of humanity. One of the main issues is the influence of Eco's journalistic articles on his literary works. The article offers various ways in which Umberto Eco's articles can be applied.

На перший погляд здається цілком природним, що публіцистичні твори відомого італійського письменника Умберто Еко, автора популярних романів "Ім'я троянди", "Острів напередодні", "Маятник Фуко" та "Баудоліно", викликають зацікавлення українського читача. Не позбавлені уваги й філософсько-публіцистичні роздуми митця. Останнім часом мас-медіа особливо прискіпливо аналізують творчість цього непересічного літератора.

Творчість У. Еко багатогранна. Існують різні підходи до вивчення його художніх надбань. Наприклад, А. Усманова у праці "Умберто Еко: парадокси інтерпретації" використала філософський контекст для з'ясування способу мислення митця [4]. Дослідник І. Знепольські у статті "Філософські дебати навколо інтерпретацій романів Умберто Еко" застосовує семіологічний підхід до аналізу художньої творчості літератора [19]. У. Мусарра-Шредер у роботі "Можливі світи та енциклопедія: нарративні стратегії в романах Умберто Еко" змушений спочатку пояснити такі теоретичні поняття, як "енциклопедія" та "можливі світи", що використовує У. Еко у своїх семіологічних працях, щоб по-новому трактувати художню творчість письменника [17].

Серед науковців поширена думка, ніби романи У. Еко виступають лише ілюстрацією до його семіологічних праць. Роман "Баудоліно" не став винятком. Головний герой роману розповідає про монаха Зосиму. Його уважно слухав Микита і зрештою зауважує: "Так, знаю я що породу, у нас в монастирі їх скі-

© Масімова Л., 2006

льки завгодно. Зазвичай помирають молодими від виснаження плоті". У цей момент у читача виникає ціла низка асоціацій, пов'язаних із життям монаха та виснаженням плоті (молитва, суворий піст, відмова від радощів життя, важка фізична праця). Баудоліно дає коментар, де розповідає про доволі розбещене життя монаха, але Микита повторює слова: "Так, знаю я що породу, у нас в монастирі їх скільки завгодно. Зазвичай помирають молодими від виснаження плоті". І тепер це твердження набуває іншого значення. Навіть не обізнаний з теоретичними розробками з семіотики читач розуміє, наскільки велику роль відіграє контекст висловлювання, здатний змінити сенс проголошеного на протилежний [6, 227].

У дослідженні "Історія книг і світу. Починаючи з бібліотеки "Імені троянди" О. Ломоньєр застосовує історичний підхід для обґрунтування жанрових ознак названого роману [6]. Інший учений Т. Стодер у праці "Як інтерпретувати "Острів напередодні": Промова на захист біографічного підходу" намагається простежити, як внутрішня біографія У. Еко, тобто еволюція його поглядів, вплинула на художню творчість італійського письменника. Слід зауважити, що Еко в юності входив до правління католицької організації "Groventu Italiana li Azione Cattolica", де заповзятю працював під час навчання в університеті. У цій організації панували такі ж звичаї, як у францисканців у середні віки, тому невинновипадкові паралелі щодо духовних проблем у XIV ст. та 50-х рр. XX ст. Саме тут джерела релігійної та екзистенційної кризи У. Еко: в "Імені троянди" знаходимо втрату традиційного католицького Бога у В. Баскервільського, в романі "Маятник Фуко" також існують натяки на автобіографізм (наприклад, Бельбо народився в 1932 р. (як і літератор), він добре пам'ятає події Другої світової війни, які стали частиною біографії італійського письменника). Автор дуже хвилюється, коли йдеться про автобіографічні епізоди, навіть якщо вони передаються опосередковано (через Казабона). Ось чому Бельбо змушений обрати іронічну позицію щодо своїх спогадів. Це підказує, що У. Еко не подобається говорити про себе. Мова йде про рефлексію, що залишилася від університетської освіти, де він у своїх публікаціях заперечує власну суб'єктивність.

У 1989 р., коли Т. Стодер обговорював роман "Маятник Фуко" з У. Еко, останній підтвердив, що хоча відійшов від католицизму, релігійні питання продовжують хвилювати його. Можливо, тому Т. Стодер у найвищих годинах життя Бельбо знаходить ознаки богоявлення. Письменник погодився з таким трактуванням. Тема богоявлення продовжується в романі "Острів напередодні", тісно пов'язується з символікою Голуба Оранжевого кольору. Коли голуб з'являється востаннє, він, можливо, символізує надію на існування Бога, який не надто

Публіцистичні обрії

віддалений од Бога католицької церкви [18].

Усі ці підходи цікаві й результативні, але навіть у межах автобіографічного підходу ще не здійснювався аналіз художньої творчості з урахуванням журналістського доробку У. Еко. Сам письменник так пояснює мотиви звернення до публіцистичного жанру: "Розпочинаючи з заняття журналістикою, я спочатку збирався коментувати свої лекції або втручатися в суперечки, наприклад, щодо скасування страти – звісно ж, я це роблю. Але поступово під час своїх подорожей я почав – можливо, через лінощі? – використовувати свій особистий досвід, і мене привадили цей новий літературний жанр. Лінощі мають свої позитивні сторони, коли примушують працювати розум і почуття. На відміну від багатьох своїх колег, які прагнуть бути серйозними, я просто розповідаю епізоди зі щоденного життя. Наприклад, коли винайшли небитку склянку, я описав у газеті, як бажаючи справити враження на зібрання гостей, кинув її на підлогу. Все було зіпсовано! Вона розбилася на безліч дрібних шматочків. Поступово я відчув смак до змалювання мальничих невідповідностей щоденної реальності" [2].

А. Р. Усманова так оцінює журналістську діяльність відомого італійця: "Кінець 50-х – початок 60-х рр. – час активного співробітництва Умберто Еко з італійськими мас-медіа: з 1955 р. він працює в редакції культурних програм на телебаченні RAI, регулярно друкується в журналах *Cortiere della Sera*, *Il Manifesto*, *l'Espresso*, *I Verri*, *Rivista di Estetica*. З 1959 р. працює редактором відділу філософії, соціології і літератури у видавництві Bompiani. Стосунки Еко із засобами масової комунікації залишаються і дотепер доволі теплими: він продовжує щотижня писати свої "випадкові нотатки" для *l'Espresso*, де у нього власна колонка, і це у великій мірі сприяло появі його книжок (наприклад, "Апокаліпсис відкладено" або "*Diario minimo*") [4, 39].

Логіка подання матеріалу підказує, що А. Р. Усманова оцінює журналістську діяльність У. Еко як "головним чином первинну рефлексію, що згодом знайде своє місце в його наукових працях" [4, 44]. Дослідниця виокремлює лише два аспекти цієї діяльності: безпосередня участь у практиці мас-медіа та теоретичний внесок в осмислення цієї практики. Варто зазначити, що напружена і тривала праця в журналістиці не могла не вплинути на художню творчість, спосіб мислення і стиль письменника.

У "Нотатках на полях "Імені троянди" У. Еко пригадує випадок, коли його приятелька, прочитавши роман, зауважила, що її здивувала журналістська інтонація, так ніби вона читала не роман, а статтю в "Еспрессо". Письменника це зізна-

ня спочатку засмутило, а потім він зрозумів, що зміг передати стиль літописців далеких століть. "Саме ті хроніки – прабадьки нашої газетної і журнальної хроніки" [8, 620]. Отже, літератор таким чином визнав публіцистичність стилю свого роману "Ім'я троянди". Для письменника це спосіб створити ілюзію об'єктивності зображення персонажів. З іншого боку, У. Еко завжди прагнув писати про сучасність. Певно, публіцистичний стиль допомагає підкреслити актуальність проблематики роману, навіть якщо йдеться про життя середньовічних монахів.

Ідеї митця-науковця, сенс яких він намагався розтлумачити в публіцистичних працях, відбивалися і в художній творчості. Зокрема, аналізуючи певну політичну ситуацію, У. Еко має властивість знаходити такі початки та характеристики ситуації, що їх сміливо можна визначити як загальнолюдські. Звісно, що таке дослідження життя згодом утілюється у складній художній формі. Тому для більшості читачів, не обізнаних із науковими розвідками У. Еко, для яких мова наукових або художніх текстів письменника виявляється складною, існує простий шлях розкриття багатьох таємниць творчості митця – звернення до його публіцистики. Можливо, це одна з причин неабиякого інтересу до публіцистичних творів У. Еко пересічних читачів. І саме цей шлях до художніх творів виявився найменш дослідженим.

Сама ж можливість існування різних шляхів до розуміння творів У. Еко свідчить про цілісність його творчості. Але його твори, різні за жанрами та сферою застосування, не стільки пояснюють, скільки доповнюють, збагачують один одного. Тому говорити про публіцистичні твори У. Еко лише як інструмент для пізнання інших творів, мабуть, некоректно, оскільки збільшення перекладів публіцистичного набутку свідчить про самоцінність цих творів.

Провідною темою публіцистичної творчості У. Еко стала тема війни, яка звучить у статтях "Осмислюючи війну", "Вічний фашизм", "Священні війни: пристрасть і розум", "Казки тисячі й одної ночі, що розповідалися в Багдаді", "Любов до США і маніфестації пацифістів", "Поранений у плече на півночі Кандагара", "Декілька сценаріїв глобальної війни", "Трагічно неактуальні", "Хроніки Великої Гри" та ін. Зацікавлення цією темою пов'язано з біографією письменника: він пам'ятає війну особисто, живе пам'яттю про людей, серед яких виріс. Яким би чином У. Еко не аналізував війну, які б аспекти війни не обговорював, остаточний висновок його статей полягає в тому, що жодна війна не має права на існування.

В есе "Осмислюючи війну" У. Еко пропонує розглянути війну з формальної точки зору, з урахуванням її внутрішньої логічності. У сучасному світі не може бути переможця, війна завдає поразки всім – ось головна теза автора. Передумо-

Публіцистичні обрії

вою такої поразки є неможливість чітко визначити ворога, адже капіталізм є багатонаціональним. Ще одна причина, що унеможливило перемогу – це "потік інформації в реальному часі", що призводить до психологічної єдності з ворогом. Безмежна інформація "розпорошує ідеологію, примушує відчувати стражданням ворога". Митець стверджує: війна навіть економічно не вигідна, вона провокує економічні конфлікти, несе загрозу економічній стабільності [11, 36–37].

До прийому наукової фантастики звертається автор у статті "Декілька сценаріїв глобальної війни", вибудовуючи різні версії відносин між Сходом та Заходом. Із позиції вченого занурюється в історичне минуле і наводить приклади, які доводять, що переможців у такій війні ніколи не було. Війна не може бути засобом розв'язання політичних конфліктів. Тероризм письменник розглядає як складник суперечностей між Сходом і Заходом. Літератор не покладає відповідальність виключно на одну із сторін; він підкреслює, що тероризм – це результат неграмотної політики наддержав [9]. Джерела воєнних конфліктів, як і тероризму, письменник убаचाє в нетерпимості та необізнаності в культурі протилежної сторони. Заклик звернутися до книжок, мистецтва іншої культури звучить у статтях У. Еко "Поранений у плече на півночі Кандагара" [12] та "Хроніки Великої Гри" [15].

Чимало праць публіцист присвячує проблематиці ЗМІ, веде розмову про особливу роль мас-медіа у житті суспільства. У статті "Осмишлюючи війну" У. Еко звертає увагу на те, що засоби масової інформації стають частиною будь-якої війни, більше того – служать інструментом війни [11]. Письменник аналізує і гостро критикує стан італійської преси у роздумах "Про пресу", вважаючи, що, поза сумнівом, функція четвертої влади полягає в контролі та критиці трьох традиційних видів влади (мається на увазі влада політична, економічна, влада партій і профспілок) [10, 82]. Але це можливо лише у вільній демократичній державі. Частіше преса стає інструментом політичної влади. Небезпеку такої ситуації У. Еко пояснює у статті "Очі Дуче". На сучасному етапі ЗМІ відіграють виняткову роль. "Кожна епоха народжує свої міфи. У ті роки, коли народився я, міфом був державний діяч, у епоху сьогодишню міфом є телевізійний діяч" [7]. Більшість людей довіряють телебаченню. Новини, які людина бачить на власні очі, створюють ілюзію об'єктивності та істинності, адже не кожний замислюється над тим, що і в телевізійній подачі інформації існують певні прийоми, які дозволяють змішувати акценти, викривляти повідомлення, робити його заангажованим.

Як практик і науковець, У. Еко обізнаний з цією проблемою. Йому не подобається, що суспільною думкою можуть маніпулювати. Тому в своїх працях,

особливо якщо вони стосуються ЗМІ, У. Еко намагається виховувати недовірливого і вдумливого споживача інформації. Його хвилює, що наша цивілізація зорієнтована на зоровий образ, що призводить на зниження грамотності. Італійський вчений прогнозує в недалекому майбутньому можливість розподілу суспільства на два класи: з одного боку – більшість, яка користується зоровою інформацією і нездатна читати (в широкому сенсі – осмислювати, аналізувати і видобувати інформацію) і високоосвічена еліта, з іншого боку [1]. Таким чином, володіння інформацією забезпечить контроль над суспільством. Зрозуміло, що в такому суспільстві існує велика вірогідність побудови тоталітарного режиму, а точніше, інформаційного режиму, властивості якого розглядаються в статті "Очі Дуче". Протистояти такому режиму може лише тотальна грамотність (і комп'ютерна зокрема), коли більшість – це люди, які самостійно можуть орієнтуватися в інформації.

Зрештою, У. Еко мріє про республіку філософів. Уже в сучасності він відокремлює ознаки нової культурної демократії, коли за допомогою інтернету творити інформаційний простір, тобто безпосередньо брати участь у створенні культури (створювати текст), зможе будь-яка людина.

У публіцистиці автор намагається з'ясувати роль інтелігенції. В есе "Осмишлюючи війну" письменник стверджує, що "інтелігент не повинен дудити музику революції. Не тому, що намагається втекти від вибору,.. а тому, що для дії потрібно усунути напівтони та двозначності, а інтелігентська функція полягає, навпаки, в тому, щоб витинати двозначності та висвітлювати їх" [11, 28]. Тобто справжній інтелігент не повинен вступати у реальну політичну боротьбу, це завадить об'єктивно оцінювати ситуацію. Тому інтелігент завжди перебуває в опозиції до влади, тільки таким чином можливо вдосконалювати владу.

Ілюстрацією до цих роздумів публіциста може слугувати його роман "Ім'я троянди". Головний конфлікт цього твору полягає в протиставленні Вільгельма та Хорхе. Відбувається боротьба за текст, в якій Вільгельм уособлює інтелігенцію, Хорхе – владу. У. Еко переконаний, що пошук священного тексту відбувається в будь-якому суспільстві. Основна місія цього тексту – поновити загальну базу дискусії, відштовхуючись від якої можливо було б грати відмінностями та протиставленнями, і, таким чином, створити культурне поле, яке вплинуло б на загальний культурний рівень усього суспільства. Існує небезпека, що при сильній владі текст буде недостатній або взагалі знищений. Тоді будь-яка дискусія в принципі неможлива. Але існує й інша можливість, коли влада і закон виявляться занадто слабкими і допустять панування маргінальної позиції. Це при-

Публіцистичні обрії

зведе до знищення як закону, так і культури, тобто до певного безладу.

У романі "Ім'я троянди" в боротьбі за текст не переміг ніхто. Текст було втрачено. Певна відповідальність за знищений рукопис, бібліотеку та монастир покладено на плечі Вільгельма. Він аж надто завзято, забувши свою "інтелігентську функцію", непримиренно боровся за текст. Зрештою, Вільгельм навіть приходить до висновку, що зовсім не обов'язково, щоб десь знайшовся оригінал книги Арістотеля. Будь-який текст – знаряддя, яке допомагає людському розуму, людському духу піднятися на певну висоту. Піднявшись, це знаряддя слід відкинути, адже надалі воно буде тільки гальмувати підйом. Але усвідомлення цього прийшло запізно, вже коли монастир був знищений полум'ям [3].

Поштовхом до дискусії стала стаття "Священні війни: пристрасть і розум". Дослідник Є. Федченко в роботі "Іслам як синдром" не обмежується посиланням на текст У. Еко, коментарем чи цитуванням. Він вступає в діалог з позицією, яка викладена в статті: "Хоча, можливо, тут Еко помиляється: причина якраз полягає не у недоступності Заходу для представників Сходу, а в наддоступності та його всепроникності в інші цивілізації..." [5]. Публіцистична стаття У. Еко спровокувала дискусію, яка водночас є проявом діалогу культур. Отже, інтелігент відповідає за пошуки, відновлення та створення таких текстів, які б стали інструментом вдосконалення суспільства. Своєю багаторічною діяльністю автор довів, що такий текст може бути не тільки науковим чи художнім, а й публіцистичним.

Проаналізована публіцистична творчість пропонує цілісну концепцію світу та людини, концентрує основні проблеми, які розглядаються У. Еко в наукових та художніх працях, тому і стає можливою проекція цієї концепції на художню творчість письменника. Популярність публіцистичних статей У. Еко в країнах, що не володіють італійською мовою, характеризує, з одного боку, культуру постмодернізму, яка намагається вийти за межі національної культури. З іншого боку, секрет успіху – в майстерності талановитого журналіста. Його публіцистика не втрачає актуальності поза контекстом конкретного політичного моменту та реалій італійського життя. Цьому сприяє тематика творів, високий рівень узагальнень, адже У. Еко відгукується на загальнолюдські теми, одвічні цінності, які зрозумілі всім.

1. Ли Маршалл, Умберто Еко. Под Сетью (інтерв'ю) / <<http://lib.ru/UMBEKO/kinowed97.txt>>.

2. Лозовська О. Умберто Еко: "Кількість глупства стрімко збільшується" // День. – 1998. – 1 лип.

3. Масімова Л. Загадки таємних знаків. Матеріали до вивчення роману У. Еко "Ім'я троянди" // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2002. – № 3. – С. 25–27.
4. Усманова А. Р. Умберто Еко: парадокси інтерпретації. – Минск: Профіле, 2000. – 200 с.
5. Федченко Є. Іслам як синдром // Критика-Коментарі. – 2002. – 26 лист. (<http://krutyka.kiev.ua/comments/Fedchenko02.html>).
6. Еко У. Баудолино. – СПб.: Симпозиум, 2003. – 544 с.
7. Еко У. Глаза Дуче // ИноСМИ.Ru. – 2004. – 26 янв. (<http://www.inosmi.ru/print/205799.html>).
8. Еко У. Заметки на полях "Имени розы" // Эко У. Имя розы. – СПб., 2000. – С. 596–644.
9. Еко У. Несколько сценариев глобальной войны // <http://anthropology.ru/ru/texts/eco/global_war.html>.
10. Еко У. О прессе // Эко У. Пять эссе на темы этики. – СПб., 2000. – С. 81–128.
11. Еко У. Осмысляя войну // Там само. – С. 9–24.
12. Еко У. Ранен в плечо на севере Кандагара // ИноСМИ.Ru. – 2001. – 13 декаб. (<http://www.inosmi.ru/print/139798.html>).
13. Еко У. Священные войны: страсть и разум // ИноСМИ.Ru. – 2001. – 9 окт. (<http://www.inosmi.ru/stories/01/12/13/3035/139464.html>).
14. Еко У. Сказки тысячи и одной ночи, рассказанные в Багдаде // ИноСМИ.Ru. – 2003. – 20 март. (<http://www.inosmi.ru/print/174607.html>).
15. Еко У. Хроники Большой Игры // ИноСМИ.Ru. – 2004. – 5 окт. (<http://www.inosmi.ru/translation/213536.html>).
16. Laumonier A. De l'Histoire, des livres et des mondes: A partir de la bibliotheque du Nom de la rose // Au Nom Du Sens: autour de l'œuvre d'Umberto Eco. Colloque de Cerisy. – Paris: Editions Grasset, 2000. – P. 454–481.
17. Musarra-Schroeder U. Mondes possibles et encyclopedie: strategies narratives dans les romans d'Umberto Eco // Au Nom Du Sens: autour de l'œuvre d'Umberto Eco. Colloque de Cerisy. – Paris: Editions Grasset, 2000. – P. 485–502.
18. Stauder T. Comment interpreter "L'Isola del giorno prima"? Plaidoyer pour l'approche biographique // Au Nom Du Sens: autour de l'œuvre d'Umberto Eco. Colloque de Cerisy. – Paris: Editions Grasset, 2000. – P. 503–519.
19. Znepolski I. Le debat philosophique sur l'interpretation des romans d'Umberto Eco // Au Nom Du Sens: autour de l'œuvre d'Umberto Eco. Colloque de Cerisy. – Paris: Editions Grasset, 2000. – P. 425–438.

Любов Василик
УДК 070(09)(477.8)

Аспекти національно-духовного утвердження в публіцистиці "Буковинського журналу" (1991–2005)

Простежуються ідеї і тенденції української публіцистики в контексті національно-духовного відродження на прикладі публікацій "Буковинського журналу".

The article deals on the ideas and tendencies of the Ukrainian publicism in the context of the national and spiritual rebirth (publications of "Bukovynskyj zhurnal" are analysed).

"Буковинський журнал", заснований 1991 р., сформував художньо-публіцистичну традицію, розвинув ідею національно-духовного утвердження, викликану назрілою потребою державницького усвідомлення та становлення в постімперський період. Відомо, що загальноукраїнська публіцистика років незалежності продовжила активне обговорення явищ національного буття, що відбилося в матеріалах як всеукраїнських літературних видань ("Сучасність", "Вітчизна", "Київ", "Дніпро" та ін.), так і в регіональній літературно-мистецькій пресі.

На тлі новітніх досліджень, присвячених вивченню національної ідеї на різних етапах української історії (Н. Сидоренко, М. Романюк, В. Солдатенко, О. Щербакова, В. Сергійчук, О. Забужко та ін.), помічаємо, що публіцистика в літературній періодиці кінця ХХ – початку ХХІ ст. з погляду національно-духовного прочитання досі не розглядалась, тому вимагає окремої уваги, адже саме літературно-мистецькі журнали не в останню чергу формували духовні пошуки сучасного порубіжжя, зокрема й національні. Дослідження публікацій "Буковинського журналу" допомагає усвідомити ідеї і тенденції регіональної публіцистики в контексті загальноукраїнського відродження останніх років, виділити помітніші художньо-публіцистичні явища, окреслити їхню національно-духовну спрямованість.

Так, у "Буковинському журналі" з'явилася важлива рубрика "Час і ми", що порушила, як і рубрика "Національна ідея" у всеукраїнських літературних виданнях, актуальні національно-духовні проблеми: світоглядні, ідеологічні, соціальні, естетичні та ін. Тут виступили з публіцистичним словом С. Майданська, І. Дзюба, М. Вінграновський, І. Буркут, В. Кожелянко, А. Круplashов, М. Рачук та ін. – політологи, письменники, літературознавці, соціологи, обговорюючи шляхи національного відродження, аналізуючи перешкоди, що заважають цілісному

самоусвідомленню українства, ретроспективно повертаючись до історичних джерел національних проблем та шукаючи шляхи їх вирішення. У їхніх публікаціях засуджуються комплекси, що заважають формуванню національної ідеї, порушується проблема відсутності національного елементу, йдеться про брак історичних знань, патріотизму на сучасному етапі духовного усвідомлення, ставиться питання інтелекту нації. У виступах оцінюється співвідношення провінції і центру, зокрема С. Майданська наголошує, що поняття провінції набуло негативного відтінку саме в імперському централізованому просторі з метою поневолення окремих територій, вичерпання їх духовного потенціалу [8]. Всі ці питання знаходять як науково-логічне, так і образно-емоційне висвітлення, а в жанровому аспекті осмислюються переважно у формі актуальних статей, інтерв'ю, спогадів.

Досить помітна публіцистика І. Дзюби з аналізом втрат і здобутків українства на шляху національно-духовного становлення ("Україна перед Сфінксом Європи"), де національна самосвідомість розглядається на тлі широкого культурологічного контексту ХХ–ХХІ ст. та загальносвітових тенденцій, здійснюється пошук перспектив нашої нації у світовому просторі. У вирішенні національної проблеми І. Дзюба прямує від окремого до загального, вважаючи, що "наші національні проблеми постійно намагалися і намагаються уневажливити посиленням на важливіші, глобальні проблеми. Тим часом глобальні проблеми так чи інакше минали, а ми залишалися наодинці з власними, які нікого, крім нас самих, не цікавили. Бо кожен народ свої проблеми має вирішувати сам. І вони – частина світових" [3, 82]. Публіцист наголошує на "спадковому невіршуванні національних питань" в українській історії, вважаючи поле української нації набагато складнішим порівняно з іншими модерними націями.

Подібну думку висловлює й І. Буркут, підкреслюючи, що європейські посттоталітарні держави мали набагато менше проблем з вибором майбутнього, з формулюванням новітніх національних ідей, оскільки вже мали власні держави – те, чого Україна віками позбавлялася [1]. На тлі пошуків національного майбутнього зауважується втрата ідентичності, духовної самодостатності впродовж історії, звучить пересторога перед новітньою небезпекою "чорної ради". Майже всі публіцисти апелюють до духовних комплексів (чи то знегативленої провінційності та пострадянськості у С. Майданської, чи то малоросійства в І. Дзюби) як явищ "редукованого патріотизму". До речі, обоє застерігають перед небезпекою ступити на шлях такого провінціалізму сьогодні, бо і в минулому, і тепер воно "було ідеологічною, культурною і психологічною переш-

Публіцистичні обрії

кодою на всіх етапах боротьби за державну незалежність" [3, 84].

Розглядаючи розвиток українства в різні історичні періоди, І. Дзюба високо оцінює паростки національного життя часів УНР, тяглість державницького ідеалу, засвідчену боротьбою ОУН–УПА, відвойований духовний простір шістдесятництва, на якому зміг піднятися широкий національний рух 90-х років. Водночас публіцист не обминає втрат: позбавлення цілих поколінь української інтелігенції національних почуттів, створення стереотипів на зразок "західники – східняки", мовну зрусифікованість значної частини населення та ін. Його публіцистика піднімає потребу самоствердження нації попри складні історичні реалії, осмислює шляхи її самореалізації.

Не менш актуально (С. Майданська, І. Дзюба, М. Вінграновський) прозвучала стурбованість либокою деукраїнізацією, емоційною, культурною та світоглядною знекоріненістю суспільної еліти (В. Яременко, М. Розумний, О. Лазоренко та ін.). Зокрема, М. Вінграновський у спогадах ("Хто і що для мене Незалежність України") висвітлює це явище на особистому прикладі – через речі, з якими як український митець свого часу зіткнувся на зросійщеній Київській кіностудії. У його публіцисті домінують образний художньо-емоційний стиль викладу з персоніфікацією понять, злиття емоційного з раціональним, народження образу з ідеї.

Духовність як аспект національного розглядається і в лірико-публіцистичній статті М. Рачука – поета-шістдесятника, який аналізує внесок І. Світличного та А. Горської в українське пробудження 60-х, наголошуючи: "Власне, це був протест, можливо, не стільки проти тогочасного режиму, скільки проти світу бездуховності..." [9, 153], тим, власне, доповнюючи широкий спектр досліджень духовного феномену свого покоління. Метафоричність, емоційність, образи-алегорії поруч із логікою фактів чіткіше окреслюють його публіцистичну думку.

У статтях "Буковинського журналу" обговорюється потреба формування еліти як чинника самоствердження нації. На думку журнальних аналітиків, деукраїнізація, особливо національної еліти, веде до "драматичної недостатності національної консолідованості суспільства, його культурної незідентифікованості" (І. Дзюба), брак національної еліти "гальмує процеси формування української політичної нації" (М. Вінграновський), саме культурна еліта має "подолати інформативну і комунікативну пустелю, якою оточено її народ" і завдяки цьому "вийти на середохресні шляхи європейського і світового спілкування" (Л. Тарновецька).

У річичі національного самоствердження розглядається потреба формування національної ідеї. І. Дзюба, зокрема, вважає: "У нас не бракує розмов про національ-

ну ідею, яка могла б об'єднати суспільство. Але національна ідея – тобто ідея максимального самовиявлення нації в матеріальній і духовній творчості – утверджується там, де вже є певний "запас", фундамент національного самоусвідомлення" [3, 91]. Публіцист пропонує шлях відродження національної ідеї через культуру, вважаючи, що накопичена впродовж історії творча енергія народу мала б неодмінно отримати потрібний "культурно-історичний прорив", ставши альтернативою сучасному нігілізму, про що, до речі, говорить і В. Кожелянко, наголошуючи на "схованих блоках системи", тобто на внутрішній енергії нації, яка історично не вичерпала себе і має можливість вивільнитися, щоб зупинити "процеси етнічного розпаду" [4, 149]. На шляхах формування національної ідеї в минулому як актуальному духовному досвіді для нашого часу наголошує А. Крупашов, аналізуючи нашієтворчу концепцію М. Драгоманова, вважаючи її найважливішим складником національно-духовного самоствердження.

Журнал умістив ряд публікацій про сподвижників національного відродження, тих, хто підтримував його на різних етапах української історії, теоретично чи практично включався в процеси державотворення ("Степан Смаль-Стоцький" О. Добржанського, матеріали рубрики "Рік Олега Ольжича", "УПА: звияжні дні і трагічні уроки" І. Буркута, "Репресоване студентство" Т. Марусика, "Репресії проти української інтелігенції Буковини" А. Дуди, "Вогненно-гостре перо Донцова" М. Книша). Цим публіцистика простежує співвідношення історії і сучасності, тяглість національно-духовних пошуків.

Не менш актуальним щодо новітнього самоусвідомлення українства став крутий стіл "Помаранчева революція": історичні реалії та перспективи", проведений редколегією видання. Публіцистичні міркування щодо ймовірних національно-духовних перспектив висловили М. Назарук, П. Кобевко, Л. Ткач, В. Колодій та ін. Зазначається, що ці події спричинили пробудження довгопригніченої внутрішньої енергії народу; актуалізується проблема національної ідеї, нової еліти, ролі мас-медіа в національно-духовному житті.

Отож, публіцисти "Буковинського журналу" активно включилися в осмислення національної ідеї, яка ще чекає ґрунтовних наукових визначень і розробок на загальнодержавному рівні, порушили такі важливі проблеми, як незалежність, державність і соборність, що становлять сенс національного буття. Журнал став важливим чинником усвідомлення культурно-історичних набутків та пропаганди національних почуттів і демократичних ідей на Буковині у новітній період.

Публіцистичні обрії

2. Вінграновський М. Хто і що для мене Незалежність України // Там само. – С. 108–122.
3. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього // Там само. – С. 74–94.
4. Кожеляк В. Не бути субстратом, а самим собою // Там само. – 1995. – № 1/2. – С. 147–149.
5. Круглашов А. Національна ідея: *pro et contra* Михайла Драгоманова // Там само. – 2000. – № 1/2. – С. 105–121.
6. Національна ідея та національна своєрідність у засобах масової інформації: Матеріали круглого столу 20–22 жовтня 1996 р. – К., 1997. – 114 с.
7. "Помаранчева революція": історичні реалії та перспективи: Матеріали круглого столу // Буковинський журнал. – 2005. – № 1. – С. 5–27.
8. "Провінційність – то поняття знегативлене імперією": Інтерв'ю з С. Майданською // Там само. – 1995. – № 3/4. – С. 74–80.
9. Рачук М. Неслухняні голови // Там само. – 2000. – № 1/2. – С. 153–160.
10. Тарновецька Л. Про спадщину і спадкоємців // Там само. – 1992. – № 4/5. – С. 119–127.

Тетяна Моїсєєва

УДК 070.13(94)

Культурно-громадські здобутки українців Австралії (за матеріалами вітчизняної преси)

Аналізуються публікації української преси про українську спільноту в Австралії, звертається увага на особливості інформаційно-духовного відображення життя діаспори на п'ятому континенті.

The article analyzes the publications of the Ukrainian media on the Ukrainian community on Australia, deals on the peculiarities of the information and presentation of the Ukrainian diaspora.

Протягом півстолітнього існування на п'ятому континенті преса українців Австралії лишається для цієї спільноти одним із найважливіших консолідуючих чинників. Із часу поселення тут українців світ побачило майже 50 українськомовних видань, що інформували громаду стосовно подій в Україні та діаспорі. Проте оскільки преса ця розповсюджувалася переважно всередині самої діаспори, слід з'ясу-

© Моїсєєва Т., 2006

вати, чи достатньою мірою діяльність і досягнення українців Австралії репрезентовані українською періодикою, звідки про них мало б змогу дізнатися ширше коло читачів і дослідників. Джерельною базою для дослідження систематичності цих публікацій, їхнього характеру, тематичної спрямованості стала низка громадсько-політичних, літературно-художніх часописів України кінця ХХ ст. Детального вивчення потребує специфіка розвитку й функціонування українськомовної преси п'ятого континенту, її роль у збереженні національної самосвідомості української спільноти.

За радянських часів події із життя західних українських громад, зокрема й австралійської, вітчизняними виданнями не висвітлювалися. Зі зміною суспільно-духовних умов наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., появою на політичній мапі світу Української держави, піднесенням національного духу поступово налагоджуються стосунки з діаспорою, і, відповідно, уможливилось публікація різноманітних дописів стосовно культурного та громадського життя українців за кордоном. Найбільша кількість публікацій про українську громаду Австралії з'явилася у середині 90-х рр.

Огляд та аналіз досягнень української спільноти п'ятого континенту не можна назвати всебічними: певно, далися взнаки порівняно невелика кількість цієї громади, її географічна ізольованість. Приміром, якщо на шпальтах "Української культури" регулярно трапляються відомості про культурне та громадське життя українців Канади, США, Бразилії, Німеччини, Франції, то дописи про Австралію – рідкісність. З низки часописів, серед яких "Кур'єр Кривбасу", "Вітчизна", "Київ", "Українська культура", "Україна", "Сучасність", окремі повідомлення давали лише перше та два останні видання. У різний час дописи траплялися на сторінках газет "Літературна Україна", "Слово і час", "День", "Урядовий кур'єр".

Помітна роль у висвітленні суспільно-культурних здобутків української громади в Австралії належить журналу "Україна", коли очолював його письменник і журналіст Анатолій Михайленко (водночас багаторічний кореспондент в Україні мельбурнської газети "Вільна думка"). Це дало змогу досить розлого і змістовно, чи не в кожному числі часопису, висвітлювати епізоди життя діаспори.

Варто згадати публікації про талановитих митців, які здобули визнання на чужині. "Запрягаю комп'ютер до творчості. Складно? Незвично? Так, – зазначає на шпальтах "України" австралійська художниця Мстислава Чорній. – Комп'ютер це, так само як і пензель та палітра, лише підручні засоби, проте має він і свою специфіку, може надати творові фантастичних забарвлень, змусити людину жити не тілком реалістичним сприйняттям образів, але й впровадити її у коридори ілюзій. Ад-

Публіцистичні обрії

же нинішнє життя так поєднане з ілюзіями чи фантазіями, що, мабуть, не варто замикатись на одному традиційному мистецтві" (1991. – № 9). Блукаючи тими "коридорами ілюзій", мисткині вдалося створити дивовижні образи, і читач мав змогу переконатися в цьому: роздуми художниці супроводжувалися творчими ілюстраціями.

Ностальгія, особливо притаманна першому поколінню емігрантів, так чи інакше, виявляється у багатьох матеріалах. Невипадково розповідь про життєвий і творчий шлях австралійської співачки Людмили Березняк починалася з образних порівнянь: "Україна для побратимів з діаспори – то солодко-пекучий щем серця, то синьо-жовта птаха в зеленому серпанку, щось невимовно сумне – ностальгія" (1993. – № 17). Віртуозна виконавиця рідних класичних творів брала участь у багатьох благодійних заходах, кошти від них перераховувалися у фонд Чорнобиля. Саме на благодійництво спрямовано чимало зусиль української громади, яка про Чорнобиль дізналася не звіддала, а "відчула в собі", бо усвідомила: " гине не їхня, а твоя земля, твоя нація" (1992. – № 14). Завдяки зусиллям громадсько-культурної діячки, колишньої полтавчанки Зінаїди Ботте в Австралії створено фундацію "Діти Чорнобиля". Цій благодійній діяльності журнал "Україна" присвятив публіцистичний нарис "Отак і живемо, пані Зіно".

Таке ставлення характерне для всіх представників української громади п'ятого континенту, про яких пише "Україна": заохочені тим національним піднесенням, що панувало в Україні на початку 90-х рр., вони прагнули допомогти і підтримати далеку прабатьківщину. Йдеться про представників переважно першого покоління еміграції – досягши успіхів у державі свого вимушеного поселення, вони активно підтримують зв'язки з землею батьків і дідів своїх (пізніші покоління зазнають впливу асиміляції). "Наша ідея в діаспорі була з самого початку допомагати багатьом українським видавцям, інституціям, навіть у справі оборони держави" (1992. – № 1), – зазначає австралійський бізнесмен І. Попадюк. Власні здобутки і шаблі визнання на чужині він підпорядковував одній меті: "показати австралійцям – ми гідні того, що зачали, і щоб вони признали нас як людей, що мають певну кваліфікацію". Його ділові якості заслужили рекомендації прем'єра Австралії у сприянні бізнесових операцій: це було дуже вигідно не тільки особисто І. Попадюку, а його вітчизні; зароблені кошти не осідали в приватній кишені, частина з них виділялася на меценатство.

Не забув журнал "Україна" про одного з оплотів збереження українського слова й духу на чужині – письменника Д. Нитченка, чия життя поза батьківщиною, зокрема його видавнича праця, присвячувалися просвітництву. Як зазначав В. Базилевський, наш земляк усвідомлював: від цього залежить майбутнє

української громади, її духовне виживання в англомовному середовищі [1]. З'явилися публікації про поетесу Зою Когут, літератора й видавця Пилипа Вакуленка. Український читач мав змогу прилучитися до рядків їхньої творчості, зокрема адресованих політичній еміграції:

Ой, не будьмо ми всі самоситими,

Самоп'яними в мрійнім сні...

Україна без нас – далі житиме!

Але ми без України – ні! (1993. – № 9).

Неодноразово українська преса згадувала талановиту й визнану в діаспорі поетесу Зою Когут, для якої характерний стиль, "властивий дещо для неокласиків", оригінальність мови й образів. Невелику добірку поезій Д. Нитченка (на жаль, лише одну й лише цього автора) вдалося віднайти у журналі "Кур'єр Кривбасу".

Видавнича справа в Австралії – важлива умова для збереження національної самосвідомості, але, як зауважив австралійський дослідник С. Радіон, вона не досягла значного рівня розвитку, бо українські видавництва "були радше дрібними, ефемерними й аматорськими" [2]. Деякі з них, утім, продовжують функціонувати досі (приміром, "Байда Букс" чи "Рідна мова"). Журнал "Україна" ознайомив на своїх шпальтах з видавництвом "Фортуна" П. Кардаша, який подарував світові кілька цікавих книг-альбомів про Україну (серед них – "Україна і українці", "Історія й мистецтво України", "Українці у світі"). У рецензіях зазначався професійний рівень друку: перша з названих книг видана "справді розкішно: на крейдованому папері, з ілюстраціями, ...містить більше трьохсот знімків п'ятдесяти авторів" (1993. – № 11), друга вирізнялася панорамністю матеріалів, охоплюючи "історію від легенди про заснування Києва до сьогодні" (1992. – № 9).

Друкувалися в журналі "Україна" інформаційні повідомлення про культурне та громадське життя українців Австралії, проте розгорнуті публікації і тематична поточна хроніка зникають зі шпальт часопису зі зміною головного редактора. Варто наголосити, що в кожному матеріалі про українців Австралії, у контексті чи між рядками, відчутне прагнення цих давно відірваних від батьківщини людей зберегти національну самобутність. Про це свідчать і пісенна творчість Людмили Березняк, і поетичний набуток Зої Когут і Дмитра Нитченка, і меценатство Івана Попадюка, й видавнича робота Петра Кардаша та діяльність багатьох інших вихідців із України.

Серед інших видань, окрім "України", найчастіше імена земляків із Австралії поставляли в літературному журналі "Сучасність". Передусім це імена двох представників української громади – згаданого Д. Нитченка (його публікації

Публіцистичні обрії

"Життя і творчість Ореста Масикевича" і "Поетичний світ Зої Когут") і відомого українця, літературознавця, професора університету Монаш М. Павлишина. Діяльність останнього суттєво відображена на шпальтах "Сучасності" критичними оглядами й замітками, як-от: "Герб меланхолії: поезія Ігоря Калинця", "Чому не шелестить "Листя землі" (творчість В. Дрозда), "Застереження як жанр: (полеміка з Олегом Ільницьким)", "За культуру "не для дітей" (літературна критика Ю. Шереха), "Воцшек" Іздрика" – незначна частина літературознавчих розвідок молодого австралійця українського походження.

Свій літературний стиль сам автор в інтерв'ю газеті "Література плюс" визначив так: "Від самого початку мене текст цікавив у діалозі з контекстом. Текст завжди для мене був як ота "промова", що її виголошує "оратор", в якихось інтересах, аби вплинути, переконати "публіку", сприйняття якої вже певною мірою сплановане соціальними чи культурними причинами" [3]. Професіоналізм, ерудованість, вправне володіння словом у поєднанні з тонкою іронією, своєрідна інтерпретація дають змогу М. Павлишину-критику здійснити очікуваний вплив на читачку аудиторію.

Щодо решти українських видань, то зазначимо, що огляд досягнень української спільноти в Австралії трапляється на їхніх шпальтах доволі рідко. Так, кілька років тому газета "День" висвітлювала подію вручення премії імені Дмитра Нитченка "українським пропагандистам рідного слова", "Літературна Україна" опублікувала матеріал А. Михайленка про Д. Нитченка, окремі згадки (буквально – кількома рядками) про видатних австралійців містилися в інформаціях низки інших видань.

Все ж репрезентацію здобутків українців Австралії на сторінках української преси навряд чи можна назвати повною чи систематичною. Простежується явна часова та суб'єктивна (особисті зв'язки з діаспорою) залежність частоти таких публікацій. Найвизначніший внесок належить, безумовно, часописові "Україна"; яскравим і неординарним явищем є публікації у "Сучасності" літературних розвідок М. Павлишина, що нині залишається одним із найвидатніших представників української спільноти Австралії у сфері культурного поступу. Не може не позначатися й те, що найактивніші щодо творення, за висловом Анатолія Дімарова про Д. Нитченка, "України поза Україною" представники першого покоління еміграції, на жаль, все більше відходять у вічність, на молодь істотно впливають процеси асиміляції.

1. Дмитро Нитченко – людина ідей: Нариси, спогади, листи, поезії. – К.: Ярославів вал, 2000.

2. Енциклопедія української діаспори. – Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. – Т. 4.

3. Павлишин М. Герб меланхолії: поезія Ігоря Калинця // Сучасність. – 1996. – № 9. – С. 92–105.

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Анастасія Волобуєва

УДК 070.37.018.5

Відтворення української минувшини на сторінках часопису "Археологическая летопись Южной России" (1903–1906)

Розглянуто перше фахове видання на теренах Києва, присвячене виключно південноросійській старовині.

The article deals on the first professional edition on Kyiv territory devoted to only south-russian old fellowship.

В останні десятиріччя XIX ст. значно зріс інтерес до старовини Південного краю Росії: почали створюватися музеї і сховища, виникли наукові та музейні товариства, збільшилася кількість приватних зібрань, присвячених цій темі, завдяки пошуковим зусиллям учених з'явилося безліч нових фактологічних відомостей. Проте відчувалася недостатність окремого фахового видання, на сторінках якого висвітлювався б цей унікальний матеріал, аналізувалися б і обговорювалися цікаві знахідки і дискусійні питання.

Тому 1903 р. за загальною редакцією Миколи Біляшівського вийшов у світ журнал "Археологическая летопись Южной России" [1], визначений у підзаголовку як "журнал, присвячений південноросійській старовині". До огляду журналу безпосередньо зверталися історики, яких цікавили етнографічні та історичні дослідження. Це, зокрема, розвідки А. Скриленка "Областной музей им. А. Н. Поля в Екатеринославе", Я. Яроцького "Могильники по среднему течению р. Уборть", Н. Буряка "Публікації приватних та музейних колекцій, присвячених добі Київської Русі", зроблені за публікаціями "Археологической летописи Южной России". Сьогодні дослідників цікавить сам журнал, адже він є першим у Східній Україні виданням такого напрямку, яке й досі залишилося недостатньо поцінованим ученими.

Раніше, у 1899–1901 рр., подібні тематичні публікації виходили як самостійні матеріали окремого відділу місячника "Киевская старина", де через брак місця здебільшого подавалася стисла хроніка.

Свою мету редакція часопису, що друкувався шість разів на рік, у передовій

© Волобуєва А., 2006

Історія журналістики

статті окреслила так: "Видання буде знайомити читачів за можливістю з усіма новими фактами в галузі південноросійської старовини, такої багатой і різноманітною" (1903. — № 1). Справді, у журналі охоче надавали місце матеріалам, де досліджувалося все розмаїття старожитностей, починаючи з доісторичного часу й закінчуючи початком XIX ст. На жаль, через фінансову скруту редакція не мала можливості випускати у світ спеціальні видання, пов'язані з набутками і скарбами тих чи інших епох або пам'ятками минулих віків, як це відбувалось у Західній Європі.

Зміст усіх номерів часопису можна поділити на вісім основних груп: 1) статті та замітки, де представлені загальні питання науки про старовину; 2) спеціальні дослідження як старовини, так і пам'яток Південної Росії найближчих епох; 3) повідомлення про несподівані відкриття і знахідки; 4) матеріали про діяльність учених товариств, комісій та з'їздів; 5) статті з проблем охорони пам'яток старовини; 6) відомості з галузі археології; 7) рецензії і бібліографічні замітки; 8) ювілеї, виставки тощо.

Найзначніші статті в цьому історично-науковому двомісячнику написані головним редактором М. Біляшівським (найчастіше використовував псевдонім М. Б.). Також тут друкувалися розвідки і повідомлення таких дослідників, як Хвойко, Ф. Волков, Г. Павлуцький, М. Грушевська, Л. Падалка, В. Перетц та ін.

Так, у статті "Найближчі завдання археології півдня Росії" (1903. — № 1. — С. 7–14) М. Біляшівський доказово зазначав, що ще у 70-х рр. XIX ст. пам'ятки старовини на півдні Росії почали привертати особливу увагу вчених та аматорів. У Києві до цієї галузі звернулися такі відомі науковці й дослідники, як Берлінський, Закревський, митрополит Євген, Фундуклей, Максимович та інші сподвижники. Значно сприяли цьому процесові наукові розвідки південних регіонів Російської імперії, де вціліло чимало значних свідчень давнини. Тож перший київський археологічний з'їзд 1874 р. розширив межі попередніх розвідок із доісторичного минулого краю. А другий фаховий з'їзд 1899 р. наочно продемонстрував важливі відкриття, здійснені в цій галузі. М. Біляшівський наголошував на тому, що варто ретельніше і скрупульозніше працювати на археологічній ниві, адже вченим вдалося роздобути не так багато фактичного матеріалу, а деякі періоди, скажімо, перехід культури палеоліту до неоліту, майже зовсім не опрацьований.

У деяких публікаціях київського двомісячника виникли певні непорозуміння. Справа в тому, що в другому розділі першого номера літопису за 1903 р. вміщено статтю Ф. Волкова "Мистецтво мадленської епохи в Україні" (1903. — № 1. — С. 15–25), перекладену з української мови. Тут йшлося про розкопки В. Хвойки на Кирилівській вулиці Києва. Серед усіх знахідок автор виділив чотири бивні мамонта зі

слідами примітивної художньої обробки. Детально описуючи кожен із них, опонент (Ф. Волков) прийшов до висновку, що техніка різьби бивня точно вказувала на мадленську добу (молодший період палеолітичної епохи кам'яного віку). На його думку, навіть французькі антропологи погоджувалися з тим фактом, що в Києві, а можливо, й скрізь в Україні, існувала мадленська епоха. Тож українська палеолітична стоянка хоч і дуже стародавня, але все ж таки належить до відносно пізньої доби. На перший погляд, складається враження, що стаття написана у вигляді заперечення.

Одразу з'явилася відповідь – стаття "Киево-Кирилівська палеолітична стоянка й культура епохи Мадлен" (1903. – № 1. – С. 26–36) В. Хвойки, який брав безпосередню участь у розкопках. Археолог трохи інакше висловився про історичний період, до якого насправді належала стоянка. Він поставив запитання: що таке епоха Мадлен? І спробував аргументовано відповісти: "Головні представники фауни – види оленів, предмети побуту – роги, кістки згаданих тварин мають сліди ретельної обробки й виявляють ознаки значно розвинутого мистецтва, примітивні прикраси з просвердлених морських раковин, просвердлених зубів тварин і т.д. Характерними рисами служать: вироби з кісток та рогів сімейства оленя, початки опуклих зображень і просвердлювання предметів, що припускає вже значний успіх техніки й практичної винахідливості" (1903. – № 1. – С. 27–28). Дослідник стверджував: за тривалий час існування стоянки учені не помітили удосконалень у бідному інвентарі, жодних доповнень, тому зближення цієї епохи з епохою Мадлен – "волаючий анахронізм" (1903. – № 1. – С. 34).

Це єдине непорозуміння дискусійного характеру, представлене на сторінках журналу; решта статей за всі роки існування не викликали суперечок чи навіть уточнень. Узагалі часопис звертав особливу увагу на опис стоянок, могильників і курганів. У № 3/4 за 1903 р. М. Якомович подав статтю "Дюнні стоянки неолітичної епохи в Радомисьському в Київській губернії", де детально описав доісторичні пам'ятки неолітичної доби. Протягом п'яти років (1896–1901), тут відкрито 11 зазначених стоянок, три з яких – майстерні. Знайдено вироби з кременю, первісні форми "долотоподібних із поперечним вістрям стріл", поліровані знаряддя і навіть ядра. Вже в наступному номері вміщено публікацію "Курган-могилок на території Києва": археологи нагнали на сліди неолітичної людини поруч із могилами місцевого населення Київського князівства перших століть християнства, ряд могил XVII–XVIII ст. і курган, де ймовірно ховали вельможних воїнів.

У 1902 р. біля міста Нікополя знайдено предмети озброєння, які склалися з панцира і двох щитів із бронзи, як наголошував у статті "Предмети античного

Історія журналістики

озброєння, знайдені в Єкатеринославському повіті" (1903. – № 1. – С. 37–41) професор Г. Павлуцький. Ці речі мали античне коріння і датувалися V ст. до н.е. Учений подавав на сторінках "Археологической летописи Южной России" детальний опис: "Прикраса складається з концентричних кіл, вигравіруваних на металі. Цей орнамент був одним з найулюбленіших мотивів прикрас на озброєнні гомерівських героїв. Наш панцир має витончену форму: немов викросний митецьким кравцем і нагадує корсет" (1903. – № 1. – С. 39–40). Автор прагнув довести, що озброєння належало вершнику, бо існував щит для захисту лівої руки воїна (подібний щит чи ручний панцир траплявся в озброєнні грецьких вершників).

Пізнавальне й дослідження Л. Падалки "До питання про стародавні земляні споруди в південноросійських степах" (1904. – № 4/5. – С. 128–135), де простежувалася історія деяких назв: скажімо, "майдани" – "стародавні кільцеподібні земляні спорудження, усередині яких є потлиблення чи западина, а зовні один чи кілька радіальних додаткових валів, що додають цим спорудженням вид павука чи краба". Дослідники цього питання поділились на два табори. Одні були переконані, що це поховальні кургани, інші вважали, що такі споруди збудовані спеціально для релігійних цілей.

Неабияку увагу звертав редактор М. Біляшівський на художні промисли старої України, зокрема простежуючи це у публікації "Олов'яний потир XVIII ст." (1903. – № 5. – С. 305–308). Учений переконаний, що більшість галузей малоросійської художньої промисловості зовсім не вивчена, відсутні навіть зразки. Це стосується і предметів художніх промислів, досить розповсюджених у домашньому вжитку, як-от різьблення по дереву.

"Летописи..." знаходили місце для повідомлень про різноманітні знахідки і відкриття. Так, у Києві в садибі Михайлівського монастиря на початку XX ст. знайдено надзвичайно цінний скарб, де між іншими речами й унікальний витвір мистецтва стародавньої Русі – оригінальне намисто. М. Біляшівський детально його описав у статті "Цінний скарб великокнязівської епохи" (1903. – № 5. – С. 298–299). Редакція журналу звертала увагу на актуальні питання охорони пам'яток старовини. З цією метою у № 1 за 1903 р. розміщено звернення, де йшлося про малокультурність тогочасного суспільства, інертність чиновників. Співробітники наголошували: "Ми відводимо спеціальне місце в журналі охороні пам'ятників старовини і звергаємося до усіх, кому дороге минуле його рідного краю, повідомляти в будь-якій формі факти, що стосуються небезпеки знищення чи перекручування того чи іншого пам'ятника старовини" (1901. – № 1. – С. 42–43). Подавалися

приклади – церковні архітектурні пам'ятки, що уособлювали чи не єдині зразки вцілілої стародавньої архітектури. З плином часу давні будівлі витіснялися новими шаблонними спорудами. Тому церкви, побудовані, скажімо, у XVIII ст., поступово занепадали, ще давніші пам'ятки руйнувалися без догляду і взагалі зникли. Тож редакція закликала все записувати й фіксувати, вважаючи, що своїми публікаціями конкретних фактів зможе зацікавити широкий загал проблемами охорони старовини і таким чином допоможе збереженню минулих надбань.

Ще одне болоче питання – іконографія – знаходило відображення на сторінках археологічного видання. До цієї теми звертався М. Біляшівський у матеріалі "Ікона, яку спорудив гетьман Іван Самойлович" (1903. – № 2. – С. 108–111). На думку вченого, ікони майже не систематизовані та не досліджені; наводилися достатні аргументи: "Але ж церковні стародавності – один із головних показників культури народу, його духовних інтересів, висоти його мистецтва, художньої індустрії" (1903. – № 2. – С. 109).

Ніби прислухавшись до клопотань і прохань київських учених та співробітників журналу "Археологическая летопись Южной России", св. Синод видав у Росії наказ про охорону церковних старожитностей, де між іншим постановив: "1) у московській патріаршій бібліотеці зосередити копії описів монастирів і церков, де залишилися ще старовина; 2) при складанні копій зробити перевірку їх особливими комісіями; 3) у патріаршій бібліотеці зосередити всі описи стародавніх монастирів, соборів і церков до 1800 р." (1903. – № 2. – С. 112–113).

Треба зазначити, що археологічне видання не обмежувалося лише відтворенням історії України, а й подавало довідки про діяльність наукових товариств Росії, різні цікаві новини. Серед них – повідомлення про Першу міжнародну виставку костюмів, що відбулася в Таврійському палаці, у Петербурзі. Автор розглянув кілька тематичних аспектів: сучасний, етнографічний та історичний; відзначив особливості деяких країн-учасниць (зокрема Німеччини, Швеції, Персії, Японії); експозиція з минулого Малоросії оцінена побіжним епітетом "недурно" (це стосувалося тих зразків, що надійшли на виставку з Чернігівського музею імені В. В. Тарнавського).

Варто пам'ятати про своє коріння, джерела культури та історії, краші налбання старовини та дбайливо зберігати їх. Саме такі ідеї і відстоював журнал "Археологическая летопись Южной России" (1903–1906) за редакцією вченого і публіциста Миколи Біляшівського, бо "той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього".

1. Археологическая летопись Южной России (1903–1904) (далі посилання на це

Історія журналістики

видання подається в тексті).

2. Буряк Н. Публікації приватних та музейних колекцій, присвячених добі Київської Русі (за матеріалами "Археологической летописи Южной России") // http://ukma.kiev.ua/ua/nauka/confer/dni_nauki/archiv/DS_2003/confer/human_s/archeol.htm – 2005. – Лун.

3. Скрыленко А. Областной музей им. А. Н. Поля в Екатеринославе (за матеріалами "Археологической летописи Южной России") // <http://museum.dp.ua/about/about3.html> – 2005. – Лун.

4. Яроцкий Я. Могильники по среднему течению р. Уборть // lib.crimea.edu/avt.lan/student/book5/part1/p1_1.html – 2005. – Лун.

Алла Кобинець

УДК 070.37.035.6

Фейлетон на шпальтах щоденника "Громадська думка" / "Рада"

Розглянуто сатиричні публікації та їх соціальна спрямованість у київському щоденнику "Громадська думка" / "Рада" (1905–1914).

Satirical publications and their social connection in the Kyiv weekly "Gromadska Dumka" / "Rada" (1905–1914) are considered in the article.

Перша щоденна українськомовна газета "Громадська думка" / "Рада" одразу привернула увагу громадськості публікаціями – часто полемічними, гострими, критичними. Це стосується виступів С. Єфремова, М. Лозинського, Д. Дорошенка, В. Піснячевського, Ф. Матушевського, С. Петлюри та багатьох інших. Постійно подавалися матеріали, де піддавалися критиці певні події, особи, явища. Як правило, газетарі робили це досить "живописно", що нерідко призводило до судових розглядів, цензурних утисків тощо. Незважаючи на різні перешкоди, щоденник майже щонавше друкував сатиричні матеріали в рубриці "Маленький фейлетон" (рідше – "Фейлетон").

У монографії "Сатирическая пресса Украины" Є. П. Демченко зазначала одну з особливостей цього типологічного виду періодики, її ілюстративність. Зображальні засоби використовували деякі газети й журнали ("Вече стольного города Киева", "Киевская мысль", "Шершень" та ін.), однак їхній вік був коротким [1, 66–69; 104–106]. Крім того, цензурна політика країни ставила видавців у вузькі

© Кобинець А., 2006

рамки: вони весь час відчували дихання так званої "гірви". Саме в неї можна було "впасти", відступившись бодай на крок від усталених вимог. Тому цілком зрозумілим і навіть виправданим є той факт, що низка видань, змовившись із цензурою, просили її повідомляти про небезпечні місця. Траплялося й так (про це згадує у своїх спогадах незмінний видавець щоденника Є. Чикаленко), що цензорам доводилося платити, аби вони були більш лояльними; однак нерідко накладалися значні штрафи за "дозволені" статті. Зокрема, вже на першому числі газету конфіскували цензори через гострі матеріали. Є. Чикаленко писав: "Третє число склали вже обережніше та таки й з цензурою полагодили діло "миром", себто з того часу ми стали для неї дійною короною, мусіли щомісяця платити хабаря цензорів Сидорову та секретареві Опатовському, як і російські газети платили" [2, 342].

Існування щоденника "Громадська думка" / "Рада" в духовному житті Східної України на початку ХХ ст. стало помітним явищем. Це підтверджують наукові праці дослідників української преси В. Ігнатієнка, А. Животка, О. Мукомели, Н. Сидоренко, М. Романюка та ін., спогади сучасників (Д. Дорошенка, О. Лотоцького, Є. Чикаленка, С. Єфремова), в яких сатиричні жанри не вирізнені "окремим рядком" (винятком може послужити наукова розвідка І. Крупського [3, 43], де в загальній характеристиці видання вчений звертає увагу і на мистецтво фейлетону). У період революційного піднесення 1905–1907 рр. місцева влада трохи пом'якшила своє ставлення до преси. Цим пояснюється висока активність журналістів у цей час. Сатиричні публікації щоденника відображають ставлення в суспільстві до тих чи інших явищ, подій, персон і т.д. Журналісти, створюючи сатиричні образи, намагалися кинути світло на те, що відбувається [4, 87–89].

На чільному місці в щоденнику "Громадська думка" / "Рада" стоять сатиричні твори В. Самійленка (найчастіше використовував псевдонім В. Сивенький). Фейлетон як жанр уперше прозвучав на шпальтах газети 31 грудня 1905 р. За підписом В. Сивенького вміщено фейлетон "Як я перейшов од слова до... думки" з підзаголовком "Ніби оповідання". В основу покладено дійсний факт: відмову київського губернатора у виданні Є. Чикаленком газети "Громадське слово" [3, 26]. Вдало обігравши "науку календаря", сатирик, прозоро натякнув на те, що не за горами – весна і (саме 30 травня) призначене засідання Державної думи. Водночас автор "приземлив" читачів, нагадуючи про "грудневі морози". А щоб не наразитися на неприємність на початку якоїсь важливої справи, він радив зважити все за допомогою цього ж календаря.

Коли на порі "Ясна сонячна година", то можна навіть почати "писати про

Історія журналістики

свободу слова". Під час "Перемінної години. Зранку, – радив В. Самійленко, – щоб можна було подумати, що ви належите до партії "правового порядку". А коли надворі "Мороз. Північні вітри", треба на ніч нагріти хату (як паливо пропонується друкований матеріал – конфісковані газети і книжки), а йдучи кудись, радить одягнутися, наче ти – чорносотенець і тримати в руках газету "Киевлянин".

Ці іронічні поради з "календарним" забарвленням мають певний зміст. Автор обіграв дату – 13 грудня. День, коли прийшла відмова групі товаришів у реєстрації газети "Громадське слово". Зумисне одягаючи на себе маску меркантильного писака, який прагне великих грошей за опус, автор розповів, чому саме не вийде омріяна, наче дитина, газета. Виявляється, в її програму закралося одне маленьке, але "лайливе" слово – автономія. Його боялися представники влади, як вогню. Саме через радикальну програму дозвіл на газету не дали. Але згодом здійснилися надії на вихід у світ "Громадської думки": "Це мене втішило. Я тепер знаю, що думати не заборонено, і я можу викладати свої думки на папері. І... я зараз же перейшов від слова до ... думки". Найбільш дошкульно звучать рядки, де автор пише, що зав'язує рота хусткою, аби з уст не зірвалося недозволене слово. В цьому – головна суть фейлетону: одне слово може зруйнувати будь-який план. Він написаний досить майстерно. Легкий стиль (автор вдався до вільної розповіді, що нагадує живі народні оповідання), прості діалоги, цікаві звороти, порівняння, жарти, насмішки, використання езопівської мови – все "грає" на користь фейлетону, який є завершеним літературним твором.

Не менш гострий і фейлетон В. Самійленка "Я видаю газету" (1906. – 12 лют.). Головний персонаж – газетяр, який ніби видає "газету у газеті". Досить оригінальний хід. Називаючи своє видання "Хвостиком", автор спланував перший номер, де стоятиме передова стаття про зміни у світі, місцеву хроніку тощо. Врепті-репш, вийшло просто: кожна інформація – відверта сатира на певні факти з життя газети "Русское государство" ("на снідання редакції призначено три мільйони"), прогресивних політичних партій (вони "сподіваються, що незабаром усі обіщані вольності стануть законом"), недостойні дії міського голови Проценка (київська гора сповзає у Дніпро, що за його словами, з "намови соціалістів"). Отже, як констатував автор, "хвостик вийшов куций".

Крім цих фейлетонів, В. Самійленко під псевдонімом надрукував у "Громадській думці" низку викривальних творів: "Про душі, про п'яти та інші цікаві речі" (1906. – № 13), "Надзвичайна пригода з титулярним совітником" (1906. – № 58), "Дещо з весняних пригод" (1906. – № 66), "Нові способи до заспокоєння

Російської держави" (дисертація на ступень статського совітника)" (1906. – № 145), а також у "Раді": "Дума – цяця" (1907. – № 227). Автор називав свої твори то фейлетонами, то гуморесками. Як зазначали дослідники, сатиричні твори В. Самійленка, які б вони не були за своєю структурою, завжди відзначаються "своєрідним національним колоритом". На підставі них можна говорити, "по-перше, про своєрідність українського дожовтневого фейлетону, а по-друге, про певну тенденцію звуження самого поняття фейлетон" [5, 41].

Велику літературно-публіцистичну цінність становлять сатиричні нотатки В. Самійленка з циклу "Розмова" (1906. – № 98, 114, 121). Використовуючи гротескную форму, збагачуючи мову порівняннями, епітетами, публіцист піддав нещадній критиці тодішню політику, якою керували такі російські міністри, як Вітте і Дурново, "навіть видатних поліцаїв", змальовуючи публічне спалення їхніх портретів та "9 возів життєписів". І їх спалили (як "у добру старовину – під час інквізиції"). Критикуючи роботу Державної думи, автор дорікав їй: бюрократія "сиділа собі спокійно й без турботи у своїй міністерській ложі; як справжня стара російська бюрократія".

Проблеми автономії у сатирі В. Самійленка звучали з особливою іронією. З європейської точки зору, права людини, її недоторканність у Росії не в пошані. У своїх публікаціях він відтворив істинний стан справ у Росії з питань автономії ("кожна поліцейська дільниця має автономію, а чи мають її ті, хто там сидять, – питання риторичне"), свободи волевиявлення і т.д. Така відверта критика існуючої системи – досить смілива для газети.

Фейлетони на шпальтах "Громадської думки" і "Раді" друкувалися на різні теми: стосовно проблем освіти, культури, мови, політичної ситуації в країні тощо. Висміюванню піддавалися міністри й депутати, судді й цензори, працівники реакційних видань і губернатори – "персона" обиралася та, яка найбільше на той момент була гідна сатиричного пера. Фейлетони з'являлися різного розміру, стилю, іноді – віршовані, драматичні. Їхня присутність у газеті, як і колонка "Дописи", пожвалювала номер, додавала свіжого струменя, викликала зацікавленість читачів.

Великий успіх мав фейлетон "З того світу" (1906. – 18 листоп.) М. Чернявського, де зображено протистояння двох сил: "абсолютизму" й "волі народу". Твір написаний досить майстерно: його три частини логічно поєднані, хоч і можуть виступати як окреме ціле, та зв'язок між ними робить твір повнозвучним, багатим, яскраво політично забарвленим [3, 43]. Перша частина фейлетону подає суперечності між абсолютизмом і народною волею. Вони доходять свого піку, коли "палають вогні, гримлять рушниці, вибухають бомби і тече кров...". Але й за таких

Історія журналістики

складних, здавалося, безправних умов, у серцях людських жевріє надія, що не лише тут, на білому світі, а й за межею, "на тім світі є люди", які "з часом з'єднаються з нами": їхнє, як писав автор, бажання – воля та злагода для своїх братів. Відкидаючи всяку містику, присутню у своєрідному публіцистичному вступі, журналіст поступово переходив до конкретних речей, наводив приклади з реального життя.

Фейлетон "З того світу" можна сміливо віднести до кращих зразків сатиричної прози української журналістики початку ХХ ст. Антиросійські мотиви (політика царського уряду щодо України та відродження українського національного духу, прагнення українців до єднання, нотки якого виразно звучали в фейлетоні) не залишилися непоміченими цензурою. Наслідком було таке резюме: "стаття спрямована проти царського самодержавства" [6, ф. 292, оп. 1, спр. 7, арк. 418]. Саме за цю публікацію тодішній прокурор Києва намагався заарештувати М. Павловського, який виконував обов'язки редактора "Ради". Та М. Павловський з таким рішенням не погоджувався, аргументуючи це тим, що автор намагався реально змалювати стан справ у суспільстві.

Тема, яку М. Чернявський порушив у фейлетоні, перегукується з поезією "Не стріляй" одного з активних співробітників газети П. Капельгородського. Дослідник історії української преси І. Крупський стверджує, що цей вірш з'явився на світ після виходу на газетних шпальтах вищезгаданого фейлетону: "У вірші П. Капельгородський закликає до єдності. Вчорашній селянин, нинішній солдат, змушений іти проти рідного брата. Чітко простежуються нотки національного єднання, викривається шовіністська політика Росії: "Не стріляй, то брат твій, нездолений брат, Шматка хліба та солі шукає, То розпука гнітюча та голод лихий З хат нетоплених люд виганяє, У нестатках, в неволі він змучений вкрай, – Не стріляй!" [3, 44].

Крім В. Самійленка, М. Чернявського, С. Єфремова, сатиричні твори у щоденнику вміщували С. Черкасенко (Провінціал, Шершень, Скептик), Г. Чупринка (Вітрогон), О. Кузьмінський (Тіберій, Тіберій Горобець), А. Терниченко (Громадянин), С. Пригара та ін.

Варто згадати публікацію без заголовка в рубриці "Маленький фельстон" (1908. – №7), хоча поважний автор, знаний у літературі як Олександр Олесь, міг дати назву "Про університетську автономію". Ця тема знайшла своє відображення на сторінках багатьох друкованих видань, зокрема й "Ради". Цей фейлетон є реакцією на певне затишшя у вищих навчальних закладах, спричинене реакцією, бо проти них спрямовані сатиричні жала: "Де з університетів ділась революція?" І як же її шукати? – бідкався автор О. Кандиба. Звісна річ, у сту-

дентських лавах. Як? Обстежувати студентів! Яким чином? З допомогою... мікроскопу: "Приносили мікроскоп і Кауфман пильно розглядав кожного студента і кожного професора, "действовав" різними реактивами, склив їх, чорнив "правилами", "провітрював" і безсило опускав руки". Автор поступово підводив до думки, що лібералізм – не вихід із становища, навіть за таких непростих умов.

Особливо "ясні" на фейлетони були 1910–1913 рр. У цей час газета вже мала широке коло авторів, а отже, й більший вибір матеріалів. Нерідко фейлетони "вилювалися" в куплети. Так, П. Михайлович (П. Гасенко) надрукував віршований фейлетон "Прихильники поета" (1911. – № 97), де він потішався над так званими шанувальниками одного поета, істинне моральне обличчя якого яскраво виявилось не тоді, коли той був "на коні", а в тяжкий для нього час. Твір умовно можна поділити на дві частини: перша – публічна шана поету, друга – ігнорування його колишніми шанувальниками. Події стрімко розвиваються: сьогодні талановитий поет купається у променях популярності ("Це ж прихильні читачі – От так щастя дочекався, Щодня вірші пишучи. Як то любо, як то мило Мать прихильних читачів!.."), а завтра – він в опалі, неблагоннадійний, "персона нон-грата". Не одного літератора спіткала подібна лиха година. Автор висміював малодушних, нищих людей, чий дії суперечили порядності, моральності, благородству.

З фейлетонами виступали в "Раді" у 1910 р. С. Пригара – "В похід: (трагі-фарс)" (№ 32), "Найперший барабан" (№ 81); Г. Коваленко, який підписувався псевдонімами Полтава, Грицько К., – "Розмова Возного та Глитая" (№ 36), "Колишня і теперішня ніч" (№ 45), "Лист з Києва в Петербург" (№ 48); А. Терниченко (Громадянин) – "Хай буде – як було!" (№ 78); О. Кузьмінський (Тіберій Горобець) – "Як в нас шанують громадські заслуги" (№ 42), "Новий твір Т. Шевченка, або okazія, якої ще не було" (№ 46), "Трошки провокації" (№ 52) та ін.

Активно на ниві сатиричної прози працював і Спиридон Черкасенко, відомий читачам публікаціями на освітні теми. Особливо ясніла його фейлетонами "Рада" 1912 р. Варто згадати фейлетон "За віщо?" (№ 27), де змальовується банальний випадок, що стався з селянином Ониськом Ковбасюком, у якого під час трусу знайдено "Кобзаря" та дитячі книжки. Фейлетон побудований як коротка одноактна п'єса, де окремо виписані ролі відомих на той час діячів: Лободовського, Павленка, Кулябка, Савенка, князя Мещерського, котрі, наче круки, злетілися до оселі бідолашного селянина. Головний зміст сатири вкладений в уста одного зі свідків цієї вакханалії: "Середньовічний кошмар тяжить над нещасною країною. Щось нечуване діється. А проте – начальству краще знати!". Остання

Історія журналістики

фраза – символ безнадії простого люду, якому навіть книжка недоступна.

Не менш колоритним є фейлетон С. Черкасенка "Жарті життя" (1912. – № 40). Він складається з двох частин: "Вовк і сльози" та "Ложка задом наперед". Передусім йшлося про нелегку долю українського актора. В основу покладений сюжет із життя славетної Марії Заньковецької; з рук цієї "хохлушки" російський урядовець намагався видерти "маленький стакан", натомість видати "московський кухоль од квасу". Образ імперської держави змальований дуже влучно, діалоги вибудовані майстерно, роздуми автора органічно вплетені в загальну канву фейлетону.

Яскравими сатиричними нотками наскрізь просякнутий фейлетон "Аристократизм" С. Черкасенка, де велася мова про випад "Галичанина" на адресу української літератури: "Де вже тому хлопському письменнику лізти в аристократичні салони!". Журналіст настійливо радив "тримати власного кореспондента в Думі, не пхати носа до хлопської літератури... передавати дослівно всі репліки й промови аристократів з правого боку. Якими блискучими перлами збагатиться й без того чудова мова "Галичанина"! Останнє речення – "вінець" всьому: воно влучно "вистрелило" в опонента.

Не обходив С. Черкасенко у своїх фейлетонах увагою політичні події. Так, у сатирі "Червона святка" (1912. – № 29) він різко критикував політику О. Гучкова ("громив" російський політичний лад"), Меншикова ("галасував з приводу того, що в Росії забуто заповіти Великої хартії вільностей"), П. Столипіна ("афішує себе страшенним прихильником конституції"). Парадокс, але вкупі вони "ведуть себе як ті цигани": "Якої ти віри? – А якої тобі треба?".

Оригінальний за формою і глибокий за змістом фейлетон "Преса про третю Думу" (1912. – № 134) цього ж автора, де він висміював періодичні видання, що популяризували діяльність державного органу, причому зробив це витончено і з великим сарказмом: "Росія" (втираючи сльози): Не можу втриматись од суму, Ховаючи кохану Думу... "Земщина" (плює спересердя): Що ни посол – то малотурок. На думці ж тільки soup d'etal!.. Що ни посол – то і злодоя, Расей-матушки наруга. Ліберальна преса: Кувала Дума нам закони, Скувала ж тільки самий пшик". Треба мати велику громадянську мужність – автору і редколегії, щоб так відкрито критикувати думську діяльність.

Не поступаються в майстерності написання фейлетону М. Гехтер (Мак.) – "Виборча логіка" (1912. – № 215), Т. Онищенко (П. О.) – "У київській публічній бібліотеці" (1912. – № 232). Останній іронічно розповів про курйоз: у такій серйозній бібліотеці, як Київська публічна, немає українських газет! Перелік наяв-

них видань здивував автора: "Казанский телеграф", "Двуглавый орел", "Церковный вестник", "Инвалид". Чи виписувати "інородчеські" ж видання (тобто українські), вирішує, мовляв, комітет, а над ним – ще, і ще... "По якійсь кумедній асоціації це таємниче "ще" нагадало мені Петра Аркадійовича Столипіна, – іронізував фейлетоніст, – з його циркуляром про інородців...". Майстром фейлетону виявив себе і Григорій Чупринка (Вітрогон). Заслужують прочитання його твори "Спека" (1912. – № 139), "Вдячна тема" (1912. – № 164) та ін.

Сатира щоденника була представлена фейлетонами як "конкретними", так і "безадресними" [5, 43]. У цьому плані варто зазначити майстерність публіцистів, які вміло вибирали об'єкти і спрямовували на них вістря сатири, висміювали негативні суспільні явища. Подібні публікації прикрашали газету, додавали їй революційної енергії. Фейлетони на злободенні теми на шпальтах "Громадської думки" та "Ради" заслуговують найвищої оцінки з огляду на те, що, по-перше, тут відбувся розвиток такого важливого і складного сатиричного жанру в українській пресі, як фейлетон, а по-друге, щоденник продемонстрував великий вплив на суспільство. Це сприяло зростанню авторитету видання, додавало ваги, змушувало владні структури реагувати на надруковане. Не менш важливим є те, що газета завдяки сатирі піднімалася на вищий щабель свого розвитку, набувала рис справді всеукраїнського видання.

1. Демченко Е. П. Сатирическая проза Украины 1905–1907 гг. – К.: Наук. думка, 1980; Ліж. Политическая графика Киева периода революции 1905–1907 гг. – К.: Наук. думка, 1976.

2. Чикаленко С. Спогади // Збір. тв.: У 7 т. – К.: Рада, 2003. – Т. I. – 432 с.

3. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) – Львів: Світ, 1995. – 184 с.

4. Бочковський О. І., Сіропалко С. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання) / За ред. К. Костева, Г. Комаринського – Мюнхен, 1993. – 204 с.

5. Здоровега В. Мистецтво публіциста: Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1966. – 175 с.

Тетяна Хітрова
УДК 070.09.477 "XX"

Українська преса в національно-культурному русі Запоріжжя першої чверті XX ст.

Розглядаються умови та форми розвитку українського руху на території Запорізького краю на початку XX ст., зокрема створення культурно-просвітніх товариств, курсів, діяльність провінційної преси та видавництва.

The article deals on the issues of the Ukrainian activity in Zaporizhzhia region in the beginning of the XXth century such as cultural and educational unions, courses, provincial periodicals and publishing houses.

Нині український народ як нація знову відчуває нову хвилю відродження, осягнення власної неповторності та значущості в минулому та сьогоденні. Сучасний процес демократичних перетворень в Україні природно привертає увагу до духовного життя народу. Глибоке розуміння того, що відбувається, немислиме без знання вітчизняної історії. Національна самобутність і незалежність виявляються у духовній площині, "на рівні національної свідомості" [1, 66].

Отримавши шанс пізнати власну історію, використати його уповні, на жаль, не завжди можемо. Передусім тому, що з минулих літ чимало фактів дійшли до нас спотвореними і, навіть якщо відкинути "напівфальшиві" писання, маємо мізерну кількість по-справжньому об'єктивних праць. Найправдивішим документом залишаються численні українські періодичні, продовжувані видання, альма-нахи і збірники, що протистояли тоталітаризму, намагалися консолідувати націю, відіграючи важливу роль у національно-культурному і державотворчому процесах.

Дослідити й узагальнити навіть окремі ланки української журналістики на тлі історичного й політичного життя – означає простежити розвиток історії українського народу та його національно-визвольних змагань, побачити взаємопроникнення і взаємовпливи світових культур, відновити належне місце України у європейській спільноті. Тож закономірно, що в Україні дедалі зростає інтерес до історії національної преси, розпочинається реальний процес відродження національних традицій української культури, науки, освіти, журналістики. Усе це вимагає якісно нового осмислення шляхів відродження української преси, дослідження її роль у зростанні інтелектуального потенціалу нації, з'ясування

місця і значення у державотворчих процесах. Актуального значення набувають дослідження, в яких розвиток журналістики розглядається з широких соціокультурних позицій, де дається цілісне уявлення про особливості функціонування преси в різних регіонах держави у той чи інший період історії нації.

У цьому контексті цілком зрозумілий інтерес дослідників до особливостей формування й функціонування національної преси в умовах іноземного панування. Адже процес творення модерної української нації відбувався саме в таких обставинах, за яких існували численні дискримінаційні заходи. Особливо болісним тягарем для будь-якого національно-патріотичного вияву була імперська система Росії. Б. Грінченко стверджував: "Так ото як забороняли російським українцям писати по-своєму дома, то подавалися вони з однієї хати у другу – в Галичину та Буковину. Українські письменники з Росії писали по галицьких та буковинських виданнях, а часом заводили за кордон і свої видання" [2, 71].

Історично склалося, що Запорізький край, як і більшість території Південної та Східної України, тривалий час перебував в абсолютній, колоніальній залежності від російського уряду – спочатку царського, а потім комуністичного. Це значною мірою вплинуло на економічний, громадсько-політичний і культурно-національний розвиток регіону. Проте і в умовах шовіністичної політики російського самодержавства "поодинокі люди з нашого краю все ж пробивали собі дорогу, якщо не на саму гору, то хоча б до підніжжя її вершин" [3, 1]. Адже землі Запоріжжя належали козакам і добрих три століття породжували "могутні постаті народних вождів, від прославлених кошових до гетьманів" [4, 16].

Феномен козацтва став визначальним в історії національно-визвольного руху України. "Козацький елемент" є невід'ємним складником національної свідомості українця, символом української незалежності, своєрідним культурологічним елементом. І саме Запоріжжя було центром Козацької республіки – колискою української демократії. Завдяки цій винятковій ролі козацтво і Запорізький регіон були мішенню номер один за часів царизму і тоталітаризму, які намагалися приборкати національну "стихію", обмежити заборонами та цензурними утисками будь-які вияви українського духу. А все, що було пов'язано з національною культурою, традиціями, самобутністю, утискалося та знищувалося, вважалося чужим із погляду пануючої ідеології.

Державотворчі зрушення початку ХХ ст. вплинули і на тодішню систему преси, що перебувала на стадії формування. Досліджуючи джерела видавничо-публіцистичної діяльності в Запорізькому краї, з боєм констатуємо той факт, що в умо-

Історія журналістики

вах Російської імперії вся періодична преса виходила виключно мовою поневолювачів (окрім видань німецьких колоній, що зберегли рідну мову). Відсутність українськомовної періодики на Запоріжжі зумовлена чинниками різного характеру: політичними, демографічними (починаючи з XVIII ст., відбувається масова міграція росіян на запорізькі землі). Не сприяли поширенню українського слова й численні заборони. Та навіть після маніфесту 1905 р., коли у багатьох губернських і повітових містах з'являється періодика рідною мовою, на території Запорізького краю продовжували діяти обмеження (хоча в цей час у Катеринославі видається низка українськомовних видань).

Важливим чинником стало адміністративно-територіальне розмежування краю між двома губерніями: Катеринославською, до якої належав Олександрівський повіт, і Таврійською, куди входили Бердянський і Мелітопольський повіти, населення яких тривалий час задовольнялося офіційною пресою губернських центрів. Засоби адміністративного тиску були дієвим механізмом на шляху уніфікації української провінційної преси. І лише близькість доволі потужного національно-культурного осередку – губернського центру Катеринослава – дала можливість вихідцям із Запоріжжя гуртуватися і розвивати українську справу [5].

На шпальтах запорізьких газет все ж з'являлися публікації, в яких порушувалися питання національного відродження, однак саме ці "антидержавницькі" матеріали здебільшого ставали причиною закриття видань, накладання штрафів, арештів редакторів або співробітників.

Так, політичні мотиви стали причиною закриття газети "Запорожская речь", її редактор В. Загоскін був оштрафований на 300 крб. (значна сума на той час). На другому випуску припинив своє існування літературний збірник "Молодые силы", де вперше надруковані матеріали українською мовою. Причиною заборони послужив вірш Павла Москаленка, зокрема такі рядки: "Не буде вільно бігати по степах, По байраку зеленому, по лукам. Не побаче чорнобрива Рідний рай, Бо віддає її батько в Чужий край" [6, 24].

Цензурний тягар не сприяв розгортанню послідовної національно-просвітницької роботи. Єдиним осередком консолідації тих, хто був свідомий своїх національних коренів, залишалося місцеве товариство "Просвіта", поштовхом до організації якого став Закон від 4 березня 1906 р. "Про спілки і громади". Завданнями товариства в цих умовах було протистояння зросійщенню українців, видавнича діяльність, зокрема й розповсюдження української книжки та періодики, організація вистав, культурно-просвітницька робота [7].

Починаючи з 1906 р., товариства "Просвіти" реєструються в Олександрівську (сучасному Запоріжжі), Гуляйполі, Бердянську, Мелітополі та прилеглих сільських територіях. Про це свідчать, скажімо, віднайдені архівні документи про активну діяльність "Просвіти" як у самому Гуляйполі, так і в Успенівці, Санжарівці та інших селах [8]. У цей період на території сучасної Запорізької області діяли дев'ять самостійних товариств "Просвіта", а також тридцять їхніх філій, хоча ця мережа могла бути ширшою, оскільки чимало з них змушені приховувати істинний характер роботи.

Цікавий матеріал дають статутні документи олександрівської "Просвіти". Так, її мета – "будити і задовольняти громадянство в справі національної освіти, морального і художнього виховання та фізичного розвитку й привчити громадян до громадської праці"; метою благовіщенської "Просвіти" визначено "об'єднання сил на добробут українського народу" [8]. Мелітопольське товариство ставило завданням "проводити свою культурно-просвітницьку роботу в українських національних формах" [9]. Різними були й національно-демократичні орієнтири товариств: одні прагнули об'єднати навколо себе тільки українців, інші – людей різних національностей. Деякі налічували до тридцяти членів, найсильніші змогли об'єднати у своїх лавах понад сто. Різними були й масштаби діяльності. Так, гуляйпільська повітова організація товариства сформувала вісім хат-читалень, школу для ліквідації неграмотності серед дорослих, хор, драматичний гурток, книгозбірню, музичний оркестр зі струнними інструментами, гурток дитячих розваг, лекторський гурток, своєрідну ремісничу школу для здобуття певного фаху. Активною діячкою гуляйпільської "Просвіти" була дружина махновського отамана Галина Кузьменко.

Збереглися відомості про склад мелітопольської книгозбірні місцевої "Просвіти": тут нараховувалося 1240 українських книжок, серед яких твори Д. Яворницького і М. Грушевського. Мелітопольська "Просвіта" імені Б. Грінченка силами драматичного гуртка ставила п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, доносячи художнє слово українських класиків як у духовному, так і в живому, драматичному викладі. Основу членів товариства становила національна інтелігенція, передусім учителі, лікарі, навколо них гуртувалися робітники, селяни, молодь.

Отже, важливим складником культури українських провінційних міст початку ХХ ст. стало виокремлення та розвиток потужного сегмента українського національно-культурного відродження, яке знайшло яскраве виявлення у розвитку провінційної преси та видавництва, організації курсів, діяльності

Історія журналістики

аматорського театру, створенні культурно-просвітницьких товариств.

Новий період у культурному розвитку Запорізького краю пов'язаний із революційними подіями 1917 р. З поваленням самодержавного ладу для українців, як і для інших народів, що складали велику імперію, відкрився новий шлях для національного пізнання. "У всі часи, коли український народ відстоював свою незалежність від ненаситних сусідів, до боротьби прилучалися всі, хто міг тримати в руках зброю" [10, 118]. З'являються газети зовсім іншого політичного спрямування, змінюється тематичний напрям видань. Із появою нової проблематики збагачується жанрове розмаїття матеріалів. На сторінках газет вирізняється, з одного боку, антибільшовицька, а з іншого – протицарська полеміка, відбувається своєрідне пробудження національно патріотичних почуттів.

Зародження власне української преси на Запоріжжі пов'язано з появою такого типу видань, як військова преса, об'єктивним чинником виникнення якої було піднесення національно-визвольного руху на всіх етнічних землях України. На терені сучасного Запорізького краю видавалися газети різноманітних військових угруповань, однак найбільшій увазі, з огляду на їх участь у національно-визвольному русі, заслуговують видання Січових стрільців, зокрема "Січ" (1917. – № 1–5), а також окремі газети махновців: "Шлях до волі" (1919), "Туляйпольський набат" (1919). На шпальтах багатьох місцевих часописів друкувалися матеріали українською мовою, велася жвава дискусія про те, що українцям слід зняти тягар чужої культури, згадати національні корені. З цієї метою "Александровський телеграф" друкував інтерв'ю і звернення громадсько-культурних діячів із Центральної України, подавав інформацію про перемоги національно-визвольного руху. Піднесений характер матеріалів спрямований здебільшого на підтримку оптимістичного духу.

Однак українське "невміння єднатися" знову відіграло невтішну роль. Спроби боротися, відстоювати самобутність радше були засобом, а не метою, яка ґрунтувалася б на ідейному спрямуванні українського національного руху та його оформленні як окремого політичного чинника в українському житті. У цьому сенсі слушна думка Б. Грінченка: "Озираючись на минуле наше життя, можна побачити, що в потрібний час не вміли об'єднатися і йти гуртом..." [2, 75]. Такий стан справ характерний і для Запорізького краю, як наслідок – жорстка політика тоталітаризму. Існування українськомовної періодики пов'язане лише з виникненням типу селянської газети, досить ефективного "інструменту" в інформаційній політиці нової влади.

2. Грінченко Б. Трясним шляхом // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 1999. – С. 70–91.
3. Шевченко В. Ф. Історія літературного руху на Запоріжжі // Літературне Запоріжжя: Бібліограф. довідник. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 1. – С. 1–13.
4. Зима М. П. Феномен Махна: минуле і сучасність // Політична і військова діяльність Нестора Махна: Матеріали наук.-теорет. конф. 12–13 лист. 1998 р. – Запоріжжя; Ігуляйполе, 1998. – С. 16–21.
5. Герман І. С. Запорізька преса 20–40-х рр. XX ст.: жанрово-стильові особливості: Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 2003. – 20 с.
6. Молодые силы: Лит. сборник, издаваемый учениками старшего класса Александровского коммерческого училища. – 1910. – № 2.
7. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 315.
8. Там само. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 89.
9. Южная речь. – 1914. – № 56.
10. Мукомела О. Преса українських повстанців за Директорії та "отаманичини" // Українська періодика: історія і сучасність. – Л., 2002. – Вип. 7. – С. 118–120.

Віталій Гандзюк
УДК 070.930.85

Вінницький журнал "Реаліст" як віддзеркалення учнівського життя провінції

Стаття присвячена діяльності Вінницького реального училища на початку XX ст. та видання його колективом літературно-науково-гумористичного та художнього журналу "Реаліст" (1910–1917).

The article deals on the activity of Vinnytsia real school at the beginning of the XXth century and the context of the magazine "Realist" (1910–1917), dedicated to the issues of science, literature and humour.

Періодичні видання минулого зберігають чимало документальних свідчень, на підставі яких сьогодні оживають подробиці суспільно-політичного, економічного, духовно-культурного життя тієї чи іншої епохи. Подібне можна сказати і про

© Гандзюк В., 2006

Історія журналістики

тресу Поділля, яка досі вивчалася досить побіжно [1], адже не існує цілісних розвідок про умови й обставини становлення періодики цього краю, тематичний і жанровий діапазон видань та інші важливі аспекти історії журналістики регіону. На цьому тлі зацікавлення викликає вінницький журнал "Реаліст" (1910–1917), який і став об'єктом цієї статті. Важливо простежити, як подається на сторінках часопису учнівське життя провінції, які існували освітні та літературні традиції на початку ХХ ст.

У червні 1889 р. міська дума ухвалила рішення про переведення з Могилева-Подільського до Вінниці шестикласного реального училища і постановила щорічно видавати на його утримання по 8 тисяч карбованців сріблом, водночас покриваючи за рахунок міста витрати на утримання шкільного приміщення. Цей будинок (нині в ньому міститься філія Київського торгово-економічного університету) побудовано на кошти купця Ц. Вайнштейна, який заповів усе рухоме й нерухоме майно на спорудження цього навчального закладу, сподіваючись, що тут здобуватимуть освіту і єврейські діти.

Перший навчальний рік (1890) покликав за парти 150 учнів, поступово їх кількість зростала. Освіту здобували здебільшого діти з заможних родин; для мало-забезпечених бар'єром виявилася плата за навчання – 50 крб. щорічно, а також відсутність загальноосвітньої підготовки. Діти дворян і буржуазії вступали переважно після закінчення повітових училищ, маючи всебічне домашнє виховання. Навчальна програма зосереджувала увагу передусім на предметах природничого і математичного циклів. Скажімо, тижневий розклад уроків за 1897 р. передбачав навчання з таких предметів, як закон Божий, російська, німецька і французька мови, географія, історія, математика, фізика, природнича історія, малювання, креслення і каліграфія у молодших класах. На початку ХХ ст. у Вінницькому реальному училищі відкрито сьомий спеціальний клас, де учнів готували до вступу в технічні заклади; дозволялося також вступати на природничо-математичний чи медичний факультети університету.

Педагоги училища намагалися прищепити учням любов до мови й літератури. З метою перевірки цих знань обиралися оригінальні теми самостійних робіт, щоб виявити їх вміння аналізувати й узагальнювати літературно-суспільні факти. Шестикласникам пропонувалися такі теми творів: "Які відкриття й винаходи найбільше сприяли успіхам освіти" (екзаменаційна), "Корисним можна бути, не ставши знаменитим"; семикласники працювали над розвитком цієї "Чи можна визнати розум верховним керівником життя й діяльності

людини", "Піднесені думки й почуття, які викликають у нас художні твори", "Чи можна бути самотнім у великому суспільстві", "Заперечення та його значення" тощо. Неабиякого значення надавали в реальному училищі вихованню: щонеділі учні неодмінно відвідували церкву; тут відзначалися "царські дні" (народження, коронації) і релігійні свята – Різдво, Великдень, Трійця, Масляна та ін.

Першим директором реального училища був статський радник Ярослав Йосипович Немец, із 1899 р. – статський радник Петро Олександрович Турчанinov. Саме з його ініціативи в квітні 1910 р. засновано журнал "Реаліст" – літературно-науково-гумористичний і художній учнівський часопис Вінницького реального училища [2, 28]. На шпальтах видання висвітлювалися найважливіші події навчального закладу, учні та вчителі мали змогу ділитися враженнями, виливаючи їх у поетичних рядках і прозових творах. Журнал виходив у світ неперіодично; редакторами були А. Дзердзевський, Ф. Толкач (1911), А. Шурмельов (1917), а видавцями – А. Адоріді, А. Сухоставський, Б. Титов.

У фондах Вінницької обласної бібліотеки ім. К. Тимірязєва, на жаль, збереглися лише другий (за квітень–жовтень 1910) і третій (1911, місяці не зазначено) номери цього видання. Але матеріали, надруковані в № 1, детально аналізуються в огляді, підписаному псевдонімом Ель-Він [3]; ймовірно, автор був викладачем реального училища. Більшість художніх, публіцистичних, наукових та аналітичних творів підписані псевдонімами та криптонімами, зокрема: Ртг, Бузумец, И. Щ., Cunctator, Фет, Корифей, Реаліст та ін. Часопис видавався на гектографі (копіювальному приладі для розмноження машинописного або рукописного тексту): переписані пером або ж чорнильною ручкою каліграфічним почерком матеріали методом копіювання переносилися на папір. Мова журналу – російська, хоча траплялися поезії, написані українською. Часопис супроводжували ілюстрації (художники С. Розов і Ф. Цехомський): досить професійно зображено весняні пейзажі, подільські краєвиди, відтворено картинки за біблійними мотивами.

Другий номер "Реаліста" відкривався вступною статтею, де йшлося про умови діяльності редакційної колегії. Підготувати журнал, за словами авторів, їх спонукали численні відгуки учнів і вчителів, адже багатьом хотілося поділитися враженнями, роздумами, душевними тривогами і мріями. Тому редакція розміщувала всі дописи, що відображали настрої учнівської аудиторії, навіть тих, "які погано володіли пером". Незважаючи на шквал критичних зауважень із приводу першого випуску, докорів у непрофесійності кореспондентів, недосконалості їхніх поетичних і публіцистичних заміток, творці "Реаліста" запевняли читачів, що й надалі

Історія журналістики

дозволятимуть початківцям виносити на суд власні роздуми, бо всі вони передусім учні, а "не якісь відомі письменники". Крім того, "юним даруванням", які прагнуть високих ідеалів, важко збагнути суспільну ситуацію, складно знайти провідну ідею, адже щоденно накопчується така хвиля вражень та емоцій, що не кожен здатний розібратися в хаосі думок. Редколегія висловила сподівання, що до чергового випуску читачі поставляться менш упереджено, оскільки це "лише другий крок дитини, яка починає переставляти ноги...".

На думку принципового оглядача Ель-Віна, літературно-мистецький часопис "вийшов занадто слабким", хоча й дозволяв сучасникам збагнути "переживання товаришів", зрозуміти "порожнечу внутрішнього стану" своїх ровесників. Критик радив подавати в журналі наукові статті, щоб розширити тематичні межі, зашікавити тих, хто прагне поглиблювати свої знання і світогляд. На завершення автор закликав: "Життя! Душу живу вкладіть: діліться враженнями, розкажіть про пережите, дайте кожному зрозуміти, що у вас б'ється душа!". Гостре око Ель-Віна помітило й особливості життя молоді початку ХХ ст. Він констатував: "Усе наше учнівське життя – запустіння, .. кожен учень живе своїм особливим світом, стіни якого наглухо зачинені для іншого..." Усамітнення – це позитивна риса людського характеру, оскільки розвиває мислення, формує індивідуальність; але існує і негативний бік, коли молодь таким чином відгороджується від сприйняття і розуміння чужого горя і чужого світу, а отже, залишається "білкою в колесі життя".

Подібні мотиви притаманні поетичним і прозовим спробам вінницьких реалістів. Характеризуючи вірш Олімпійця, Ель-Він порівнював його із "похоронною піснею", бо ліричний герой, якому виповнилося лише 20 літ, страждає і мучиться, він "виснажений", "душа його розбита", життя вочевидь "закотилося за обрій". Критик делікатно прагне "присоромити" молодого творця та його прихильників, поставивши спонукальне запитання: "Де ж ваші сили, ваші надії?". Це звернення можна адресувати й авторові нариса за підписом Кока, герой якого стомлений, напевно, не тільки читанням книги, яку жбурляє на полицю і поринає у сон, а й усім навколишнім життям. Певно, так можна проспати і "свої золоті роки"... Критик підбадьорював учнів: "Проганяйте лінь і втому, адже ми ще молоді!", "...мріяти. жити, світло дивитися уперед – це для нас!". Усім майбутнім дописувачам він побажав енергії, наснаги і "побільше оригінального".

На сторінках часопису "Реаліст" також уміщено статтю, яка безпосередньо торкається учнівських буднів Вінницького училища. У матеріалі, підготовленому, вірогідно, одним із вихованців навчального закладу, йдеться про один із

найвідповідальніших етапів – хвилююче очікування складання екзаменів. Дописувач жваво й реалістично змальовує сюжет за сюжетом, передає зміну настрів, діалоги, очікування. Своїм одноліткам автор статті, прихований за псевдонімом Cunctator, бажає "гідно штурмувати... і вийти переможцями!".

Ще один вінницький прозаїк спробував освітні проблеми передати в "маленькій повісті про маленьку людину" під назвою "Не допоміг". В основу автор Фет поклав історію з життя учня реального училища Феді Туліна. Твір складається з невеликих розділів, у кожному з яких відображено окрему подію, психологічний стан героя, родинні стосунки, образи вчителів і друзів; змальовано реалістичні картини побуту тогочасних незаможних міщан, служителів церкви, інтелігенції, трапляються елементи опису природи. "Трагедія" п'ятикласника досить прозаїчна: напередодні екзамену з фізики він відвідує вечірню службу у вінницькому храмі, щоб Всевишній допоміг йому скласти невивчений предмет на позитивну оцінку. Довіривши свою долю Богові, Федя пішов на екзамен, де на нього чекало розчарування. Не відповівши на жодне запитання, учень отримав двійку, а відтак – небажану путівку на повторний курс.

Це був крах юнацьких мрій, приреченість на бідне і похмуре існування: тепер не вступити до політехнічного інституту, не будувати мостів, не забезпечити достатком родину. Зупинившись над прірвою біля Південного Буту, учень дістав із кишені власноруч намальований проєкт майбутнього мосту через річку, зім'яв його і жбурнув у безодню. Залишалося одне: посада звичайного бухгалтера місцевої управи, вічно заклопотаного "турботами про насущний хліб". Як бачимо, ця повість досить повчальна, бо показує, як один необачний крок (невивчений предмет в училищі, не складений екзамен) може перекреслити всі сподівання і перспективи у прийдешньому. Автор часопису "Реаліст", можливо, намагався застерегти учнівську молодь од непередуманих вчинків, а також заохотити до старанності в навчанні, бо інакше на кожного чекала доля їхнього ровесника Феді Туліна.

Редколегія вінницького журналу запровадила сатирично-гумористичні рубрики. Приміром, у рубриці "Репортаж остроумця" дописувачі Арлекін і Бонмотист підготували добірку анекдотів на теми учнівських буднів. На останній сторінці подано карикатури та дружні шаржі на реалістів під назвою "Сьедьмой класс в будущем", де напівжартома "розкривалася завіса" їхніх кар'єрних та особистісних злетів. Про одного з юнаків написано: "присвятить все життя професурі й навіть помре, сидячи за кафедрою" (1911. – № 3).

Часопис подавав науково-пізнавальні та краєзнавчі матеріали, подорожні на-

рис. розповіді про винаходи, практичні рекомендації. Серед подібних публікацій варто назвати уривки зі "Щоденника екскурсанта" Корифея, подорожні нотатки "Від Одеси до Севастополя" Фета, дослідження "Хімічний склад нафти" Б. Гречина, популярні статті Големана та Реформаторського, нарис "Вінниця у світі великих людей" Ф. Толкача, креслення та поради щодо моделювання аеропланів і т.ін.

Загалом, видавати подібний журнал, як вважали його творці, досить складна праця, що вимагала "часу, посидючості, постійності, старання і терплячості". У статті "Від редакції" видавці зверталися насамперед до юних читачів, аби ті пам'ятали, що все написане – "найтонша тканина, яка від грубого доторку може порватися... На цих білих аркушах душі ваших товаришів, їхні заповітні мрії, душевні настрої, їхнє кредо і сумніви" (1910. – № 2). Автори "Реаліста" були переконані, що їхня праця сприятиме вдосконаленню розуму, допомагатиме переборювати труднощі, готуватиме до гідного самостійного життя. А вихователям-наставникам видання теж знадобиться, бо його матеріали висвітлять "нову епоху, епоху індивідуального виховання юнацтва", полегшать розуміння особистості, складних ситуацій, психологічних станів молоді.

В усі часи кожне періодичне видання – то глибоке джерело, з якого кожне покоління людей пізнає світ, черпає знання, збагачується морально й духовно. Нині варто берегти й вивчати надбання минулих століть, адже в них – історія і мудрість громадянського суспільства. Саме таким часописом можна вважати вінницький журнал "Реаліст".

1. Лисий А. К., Лойко О. Г. Часописи Поділля періоду визвольних змагань українського народу (1917–1920 рр.) // *Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. другої Всеукр. наук.-теор. конф. 21–22 груд. 1994 р. – Львів: Житамир. 1994. – С. 39–41; Мацько В. Друковане слово Поділля. – Хмельницький, 1998; Фінклер В. Періодичні видання Подільської губернії // *Українська преса за межами України: Матеріали наук.-теор. конф. 25–26 квіт. 1996 р. – К., 1996. – С. 84–86 та ін.**

2. Періодичні видання Подільської губернії (1838–1917 рр.): *Показчик* / Укл. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко, В. В. Фінклер, О. Д. Шкальна. – Львів: Київ, 1999.

3. *Реаліст: Литературно-научно-намористический и художественный ученический журнал Винницкого реального училища. – 1910. – № 2.*

Адреса редакції:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1
Інститут журналістики, кімн. 103-А,
тел. 481-45-48, факс: 483-09-81.

Набір, верстку та друк здійснено
навчально-видавничою групою та
навчально-поліграфічною лабораторією
Інституту журналістики

Підписано до друку 11.04.05
формат 60x84/1/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 5,3. Ум. друк. арк. 5.
Друк трафаретний
Тираж 500